

Алексей Жалов

**ПОДЗЕМЕН
БЕЛЕЖНИК**

Алексей Жалов

**ПОДЗЕМЕН
БЕЛЕЖНИК**

София, 2005

© Автор и издател: Алексей Жалов
© Превод: Магдалена Стаменова
Редактор: Станка Виденова
Корекция и предпечат: Живко Петров
Печат: Печатница „Искър“
1404 София, ул. „Метличина поляна“ №10
e-mail: iskar@inet.bg

ПОСВЕЩАВАМ ТАЗИ КНИГА

На вуйчо ми Михаил Квартирников, който стана причина да се посветя на спелеологията.

На моята майка Мария Квартирникова, като признание за 30-годишното чакане да се завърна жив и здрав в къщи.

На бившите си съпруги Даниела и най-вече Тонка, за това, че геройски понасяха тежестта на моите отсъствия докато бяхме заедно.

На моите деца Мая, Мартин и Ивайла, като приказка, която така и не намерих време да им разкажа.

На моите приятели Стефан Цонев и Тодор Стойчев, без които едва ли щях да направя не само първите, но и следващите си самостоятелни подземни стъпки.

На онези мои пещерни братя, които останаха завинаги в дълбините на земята.

На всички онези, които ме учихи опознава тайните на пещерите и тяхното проучване.

На моите ученици в пещернячеството, техните ученици и въобще на всички, които искат да опознаят чудесата на подземния свят и да усетят вкуса и тръпката на откривателството и приключението.

*..., че светли тайни дух прозря,
и аз обикнах този път, по който
земните недра тъй властно
мамят и зоват...*

*Д. Дебелянов
(„Тиха победа“)*

ЗАВЛАДЯВАНЕТО

Първият ми досег с подземния свят бледнее в спомените ми от преди 40 години, когато бях 10-годишен хлапак и заедно с родителите си посетих пещерата Магура. За учудване, единственото нещо, което е останало в съзнанието ми от тогава не са нито забулените в тайнственост галерии, нито причудливите сталактити и сталагмити, нито пък поразяващите пещерни рисунки, а само преграденият с желязна решетка вход и апликираният върху нея силует на първобитен човек. И досега не мога да разбера, защо тогава не се случи това, което обикновено става, когато човек за първи път се докосне до нещо така непознато, каквото е светът на пещерите и, ако не друго, поне да остане възхитен от невиджаните природни творения. Вероятно някъде в подсъзнанието ми е останало да дреме някакво неопределено чувство, защото по-късно с голяма радост посрещнах предложението на вуйчо си Михаил Квартирников да го придружа в едно подземно пътешествие. Подтикнат от любопитство го засипах с куп въпроси и така разбрах, че той отдавна се занимава с изследването на пещери, а напоследък и с най-дългата в България – Духлата.

– Ще те заведа там – каза вуйчо, а аз без дори да подозирам какво ме очаква, започнах трескаво да се готвя за експедицията. Преди всичко трябваше да намеря облекло, което да мога спокойно да изцапам и измокря, защото вече знаех, че в пещерата е кално и влажно. Реших, че старото долнище на анцуга ми ще свърши работа, без да се досетя, че памучната тъкан се мокри лесно, а после задържа влагата и държи

студено. Едно горнище от анорак и изнамерените „архаични“ туристически обувки, с два номера по-големи от крака ми, изцяло решиха проблема с екипировката. Оставаше да намеря каска, която да предпазва главата от случайни удари, и някакво фенерче, защото ме бяха предупредили, че Духлата не е осветена от прожектори, както Магурата. Фенерче намерих лесно, но къде ти каска по онова време. Бях толкова навит, че без колебание реших въпроса, като срязах на две една гумена топка. Половинката като излята прилегна на главата ми и сякаш овенча края на многодневните ми приготовления. Истинското приключение обаче предстоеше.

В уречения ден тръгнахме към с. Боснек. Оттам продължихме нагоре покрай Струма и след около половин час спряхме в подножието на невисок скален откос. Вестта, че сме стигнали предизвика у мен голямо учудване, защото пред мен нямаше дори и помен от пещера. Вуйчо ме поведе по едва забележимата пътечка в склона и само след минута зърнах малък триъгълен отвор в основата на скалата. Бях крайно изненадан, защото не можех да си представя, че подобна, на пръв поглед „лисичина“, може да бъде вход към най-дългия български пещерен лабиринт. Тогава и през следващите години имах възможността сам да се убедя в истинността на римската сентенция:

*AD AUGUSTA PER ANGSTA
(ПРЕЗ ТЯСНОТО КЪМ ВЕЛИКОТО)*

Преминахме първия метър на „четири крака“, но успокоението, че ще бъде все така беше мимолетно. Веднага след това вуйчо ми спокойно легна на каменистия под и чевръсто се шмугна в разкриващия се вдясно тесен процеп. Макар и доста неловко, направих същото като тайно се надявах, че това непривично за мен придвижване няма да продължи дълго. Уви! Пълзахме навътре и аз все по-осезаемо усещах как влагата пропива в дрехите ми и те се превръщат в хладна пелена. Преминавайки през теснините имах чувството, че скалите ме притискат в студената си прегръдка сякаш искат да противодействат на усилията ми да проникна в „сърцето“ на Земята. Едно оширение предизвести, че първите трудности са

преодолени. Стояхме полуизправени в малка заличка и светлините на прожекторите ни потъваха в чашата на малко кристално бистро езерце. Това бе „Аязмото“ и едва тук поехме дъх, отпихме глътка вода и отморихме за продължим отново нататък. Пълзенето свърши и сравнително бързо прекосихме следващата зала, преминахме през друга и достигнахме до една силно наклонена галерия. Гледката започна все повече да ме завладява, защото край мен се разкриваха неподозирани красоти на подземната природа. Сводовете бяха обсипани със стотици белоснежни сталактити, техните еднородни „братчета“ сталагмитите стърчаха застинали нагоре от пода в очакване да посрещнат поредната падаща водна капка. Стените на пещерата стояха като забулени с бледо жълт каменен покров, а съставящите го калцитни кристали игриво искряха, отразявайки светлините на прожекторите ни. Захласнат и полуонемял от невижданото съчетание от форми и цветове любопитствах за това как се е образувал този подземен пейзаж. Тогава разбрах, че пещерните образувания се формират благодарение на способността на водата да разтваря варовитата скала и после да се изпарява, отлагайки разтвореното вещество под формата на кристали. Веднага след това ми обясниха, че кристали се образуват и когато се изпарява воден разтвор на лимонтузу, ала останалите неща били сложни за обяснение, защото още не съм бил учил нито химия, нито физика.

По-надолу от мястото, където беше спрял лъчът на прожектора, от непрогледния мрак се долавяше шум на течаща вода. Обзет от новата изненада не усетих как се озовах на брега на ромолящ поток, чиято вода беше толкова прозрачна, че можех да преброя всяка песъчинка на дъното. Внезапно вуйчо ми избръщолеви някакво неразбираемо за мен изречение, което успях да осмисля едва подир последващото обстоятелствено обяснение. Пещерата била картографирана дотук и аз трябвало да му помогна, за да продължи тази процедура. Джапайки във водата вървах напред и опъвах края на метална рулетка. Той отчиташе разстоянието между нас, измерваше посоката с компас, а после записваше нещо и рисуваше

контура на галериите върху милиметрова хартия. Почна да ми става скучно, не разбирах добре смисъла на начинанието, а отгоре на всичко бях доста измокрен и вече потраквах със зъби. Оплаках се и малко след това поехме по обратния път. Вероятно не съм изглеждал добре, защото вуйчо често ме питаше дали не съм изморен. Упорито отричах подобно нещо и напрегах всичките си сили, за да се придвижвам, без да изоставам. Стори ми се, че бяха минали часове докато дневната светлина озари погледа ми и от устните ми се отрони въздишка на облекчение. Вече бях забравил за трудностите, защото съзнанието ми беше завладяно от невиджаните подземни картини и от десетки въпроси „Защо“ и „Как“ природата ги е създала такива. Почувствах, че вече съм обсебен от мисълта за следващото приключение, което може би щеше да отвори по-широко вече откритата врата към пещерите и техните тайни.

ЛОВЦИ НА ПРИЛЕПИ

В следващите месеци упорито тормозех вуйчо си отново да ме води по пещери. Накрая постигнах своето. Отидохме на Вражите дупки – комплекс от около 20 подредени една до друга пещери в скалния венец над левия бряг на р. Пробойница край гара Лакатник. В сравнение с Духлата те не представяваха нищо особено – бяха къси, сухи, еднообразни и лишени от пещерни образувания. Въпреки всичко ми беше интересно, защото не бях виждал наведнъж толкова много пещери и то пълни с прилепи. Оказа се, че като зоолог вуйчо ми изучава живота на тези летящи бозайници и целта на експедицията е свързана именно с това. На достъпен детски език ми бе изнесена кратка лекция на тема „Що за животинки са това прилепите и каква е ползата от опръстеняването им“.

Разбрах, че те са насекомоядни животни, които обикновено обитават пещерите. През летните нощи излитат от там, за да ловуват, а после се връщат да спят в своите убежища. В късна есен, когато мухи, бръмбари и пеперуди вече няма, изпадат в зимен сън и се събуждат отново след пролетната поява на хвъркати насекоми.

Най-удивителна е способността на прилепите да летят в пълна тъмнина като заобикалят всякакви препятствия. Хората предполагали, че това се дължи на необичайно острото им зрение, но през 1793 г. италианският абат Лацаро Спаланцани опровергал това. Той уловил няколко прилепа и ги занесъл в къщи. После закрил очите им с восък и ги пуснал в стаята си, където от пода до тавана бил опънал тънки конци, таподобяващи решетка. Прилепите безпогрешно слаломирали между конците, без дори да ги докоснат. Без да маха восъка от очите им, абата ги пуснал на свобода, а на следващия ден отново отишъл на църковната камбанария, където било прилепното убежище. Тогава с учудване установил, че неговите „ослепени“ питомци отново са там. Оказало се, че стомахчетата им били пълни с храна, така както и на другите пребиваващи под покрива прилепи. Станало ясно, че хвъркатите можели да се придвижват и хранят в непрогледната тъмнина, без помощта на зрението си.

На учените им били необходими още около 150 години, за да установят, че прилепите се ориентират в мрака чрез ултразвуци, които издават посредством сравнително широкия и снабден с мускули гръклян (ларингс). Звуковият сигнал се отразява от всяко срещнато препятствие и прилепа долавя ехото му със слуха си. По промеждутъка от време между края на излъчения сигнал и първите отразени от препятствието и уловени от ухото на прилепа звуци той получава представа за разстоянието до предмета и го заобикаля. Зоолозите установили, че прилепите са в състояние да фиксират микроскопично малки предмети с диаметър до $1/10$ от милиметъра и така разбрали, че техните загадъчни способности им служели не само за ориентиране, но и при уловът на нощни насекоми. Чрез опръстеняване е възможно да се разбере какво е най-голямото разстояние, което прилепите могат да прелетят, дали зимуват в една и съща пещера, колко години живеят и други подробности от живота им. За момента рекордната дължина на полет била 1950 км и принадлежала на едно пещерно прилепче, опръстенено край руския град Воронеж и уловено у нас край град Провадия.

Сега на ход бяхме ние. След внимателен оглед на една от пещерите се натъкнахме на първите прилепи. Вкопчени в скалния свод те кротко висяха с главите надолу, достатъчно ниско, за да бъдат достигнати. Хоп и вуйчо ми ловко улови първата животинка.

– Сега я хвани внимателно и гледай да не те гризне, каза той. Уви! Докато се усетя острите зъбки за миг се впиха във върха на пръста ми. Ухапването беше безболезнено, но останах стреснат от мълниеносната самозащита реакция на прилепчето. Докато го държах, вуйчо ми внимателно разпъна едното от ципестите му крила и някъде към външния му край прикрепих с клещички малко алуминиево пръстенче с надпис и номер. След това върнахме гадинката на мястото ѝ, а вуйчо ми записа в едно тефтерче вида на прилепа, номерацията от пръстенчето и датата на опръстеняването. После тези данни щяха да бъдат отразени в регистъра на опръстенените прилепи, без който подобно изследване е немислимо. И най-накрая трябваше да се чака някой да улови белязания прилеп и да съобщи за това на зоолозите опръстенители. Така например през 1939 г. в Царската орнитологична централа в София се получило съобщение, че на 8 септември същата година край Кричим е уловено прилепче с алуминиево пръстенче с надпис „Москва 81, 121“. Нашите уведомили Руското бюро за опръстеняване на птици за находката и от него разбрали, че прилепът бил опръстенен на 28 юни 1939 г. край гр. Днепропетровск. Оказало се, че разстоянието по права линия между двата града е 1150 км, което прилепчето е прелетяло за по-малко от 70 дни, като се вземе предвид, че то едва ли е било уловено в деня на пристигането си в България. Всичко това ми изглеждаше невероятно и необяснимо. Искаше ми се да получа, и то изведнъж, пълни и изчерпателни отговори на всички въпроси свързани с прилепите и техния живот. Това обаче беше невъзможно, защото тази информация се съдържаше в десетки научни статии и книги, които едва ли можех да изчета на един дъх.

По време на втората си експедиция разбрах, че пещерните изследвания са много по-интересни, отколкото си ги бях

представял. Предизвикателствата започнаха да се трупат едно след друго, което усилваше стремежа ми към нови срещи с изненадващо многоликия свят на пещерите.

БЕЗ ПРОХОДИЛКА

Бях станал вече 16 - годишен и с присъщата за тази възраст увереност реших, че мога да скитам из пещерите самостоятелно. Вече знаех, че СОЛОВОТО влизане в пещери е НЕ-ЖЕЛАТЕЛНО, защото колкото и да ВНИМАВАШ винаги можеш да изпаднеш в трудно положение. За да излезеш от него, в много случаи, приятелската помощ е не само необходима, но може да бъде и решаваща. Явно съм бил достатъчно страхлив или разумен, за да приема желязното правило: „НЕ ХОДИ САМ“! Тогава реших, че трябва да си намеря дружинка. Приятелите от махалата не бяха много отворени към приключения от подобен род, та изборът ми се падна на Стефан Цонев, с когото споделяхме един гимназиален чин. Още тогава той имаше разностранни интереси и ми се струваше, че вербуването му за каузата на пещернячеството няма да бъде трудно. Предисловия нямаше, просто го „застрелях“ от упор с въпроса: „Искаш ли да те водя по пещери ?“. Веднага последва утвърдителен отговор с добавка от купчина уточняващи въпроси. Постепенно обясних всичко, което бях научил в процеса на прохождането, после се тъкмихме почти една седмица и един неделен ден отпрашихме с влака за Лакатник. Вражите дупки си седяха на мястото, подредени една до друга в основата на скалния откос под махала Самотвор. Решихме да ги проучим до една и ентузиазирано се заехме с тази задача, ходейки, провирайки се или пълзейки през ту широките, ту пък тесните пещерни галерии. Така неусетно се озовахме в края на каменния венец. Нататък пещери нямаше, но все пак бяхме изучили 20-тина, чувствахме се уморени, а и часът подсказваше, че е време за обратния влак.

Хората казват, че „двама са малко“, та решихме да приобщим към „дуета“ нашия съученик Тодор Стойчев. След като повторихме номера с ходенето на Лакатник, бързо се съгласихме да основем спелеоложко дружество „Норбер Кастьо-

ре“. Това име едва ли значи нещо за непосветените, но е легендарно за спелелозите от цял свят. То беше станало известно у нас покрай българския превод на „Пътешествие под земята“ - една от многото животоописателни книги на Кастьоре. Имахме я и тримата и тя ни служеше като незаменим източник на знания и вдъхновение за сериозна спелеоложка дейност.

Норбер Кастьоре е роден през 1897 г. в селцето Сен Мартори сред предпланините на Пиринеите, Южна Франция. Още 12-годишен той започва да изучава многобройните пещери и пропасти край селото и така полага началото на своя изпълнен с перипетии, вълнуващ и успешен път на спелеолог. Кастьоре изследва повече от 1500 пещери във Франция, Испания и Мароко. Зад този внушителен списък се крият безброй часове прекарани под земята сред кал, влага и вода, километри от преминати галерии и стотици метри спускания в шеметни пропасти – неподозирани трудности и несгоди, въодушевяващи открития и заслужена радост. Може би най-стойностните постижения на Кастьоре са откриването на праисторическите глинени статуи в пещерата Монтеспан, откриването и проучването на най-дълбоката за времето си френска пропаст Мартел (303 м), изследването на Пиер сен Мартен и Феликс Тромб, едни от най-големите и известни пропасти в света. И разбира се, завидното писмено наследство от 31 книги, преведени на 14 езика в почти толкова страни, чрез които тайните и загадките на подземния свят и живота на неговите изследователи стават достояние на милиони хора по земята. Норберт Кастьоре завърши жизнения си път през 1987 г., но неговото дело и сега е пример за подражание за всички, които са се посветили на увлекателното и небезопасно проучване на пещерите.

Приехме си устав и програма, която включваше изследването на пещерите около гара Лакатник и село Карлуково, а през пролетта на 1970 г. организирахме първата си многодневна експедиция. Почти 7 дни обикаляхме из лакатнишките пещери, претършувахме основно Вражите и Козарските дупки, обследвахме каньоновидната долина на река Петра от во-

дослива ѝс река Пробойница, през пещерата Свинската дупка та чак до Петров извор, от който водеше началото си реката. Повече от видяното беше ново и интересно за нас, но нещото, което разбуди изследователските ни страсти беше съвсем друго.

ПО СЛЕДИТЕ НА ПЕЩЕРНИТЕ МЕЧКИ

Правихме поредното проучване на една от Вражите дупки. В началото галерията беше нормално проходима, но в следствие стана ниска и тясна така, че по-нататък можеше да се продължи само на „четири крака“. Ръбестите камъни, постлани пода, злокобно се впираха в коленете ми, но неприятното усещане се притъпяваше от мисълта, че дупката продължава навътре. После се наложи да легна и да пълзя докато галерията се сниши до такава степен щото напредването стана почти невъзможно. Можех да се върна или да продължа напред, разчиствайки камъните пред себе си, но амбицията да проникна до възможния край на пещерата се оказа по-силна от малодушното решение да я напусна. Започнах да избутвам встрани каменните късове, които препречваха пътя ми и приплъзвайки се напред заемах освободеното пространство. Изведнъж, вместо камък напипах някакъв необичайно лек предмет. Почудата ми беше голяма, когато установих, че в ръката си държа извита и заострена в единия си край кост. С мисълта, какъв ли е този животински рог, дадох „заден ход“, за да споделя откритието с приятелите си. Тодор, който страстно се увличаше от зоология, съсредоточено заоглежда намереното и подсмиввайки се под мустак компетентно заключи:

– Какъв ти рог, та това е кучешки зъб от пещерна мечка. Явно интересът към откритието беше по-голям от изненадата, която то предизвика и ние бързо се завтекохме към мястото на находката. Налягахме по пода кой как може и трескаво заобръщаме камъните пред себе си. Изпод тях започнаха да изникват не само зъби, но и кости от мечешки ходила и гръбначни прешлени. До около 2 часа след полунощ преобърнахме сумата ти камънак и напълнихме с кости почти цял найло-

нов чувал. Всъщност, защо това откритие ни заинтригува?

Палеонтолозите считат, че пещерните мечки са се появили на белия свят преди около 380 хиляди години, от когато са датирани и първите следи от родоначалниците на съвременния човешки род - неандерталците. По големината на животинските кости, открити в стотици пещери по света, може да се съди, че те са имали значително по-големи размери от съществуващата и до днес кафява мечка (*Ursus Arctos*). Дължината на тялото на възрастния индивид е достигала до 3 м, а черепът му бил не по-къс от 50 см. Масивният скелет е бил обхванат от мощна мускулатура, покрита с гъста козина. Предполага се, че независимо от наличието на едри и силни зъби и здрави челюсти, пещерните мечки са били повече растителноядни, отколкото месоядни животни. Без съмнение свирепият им вид е всявал у тогавашния човек не само ужас, но и страхопочитание. Все пак, праисторическите хора са били принудени не само да прогонват гигантските зверове от пещерите, за да ползват техните жилища, но и да ги убиват заради месото им. Преди около 10 хиляди години настъпва рязко затопляне на климата и за съвсем кратко време от лицето на земята изчезват завинаги повечето от най-едрите тогавашни бозайници, като мамутът, косматият носорог и гигантският елен. Престава да съществува и пещерната мечка, която вероятно, както и останалите животни, не е могла да се приспособи към новите жизнени условия. Учените са на мнение, че изчезването на едрите бозайници идва и като резултат от масовото им избиване, защото тогава първобитното население е било значително по-многобройно и се прехранвало главно чрез лов на предимно едри животни. Каквито и да са причините за измирането на пещерната мечка, десетки хиляди костни останки от тях са се запазили в глинестите отложения на пещерите и най-вече в така наречените „мечи пещери“, където поколения мечки са прекарвали зимния си сън, старите и болните са умирали и са се раждали малките. Един интересен пример в това отношение е пещерата Старие скали в Моравия - Чехия, където по време на разкопки археологът Индржих Ванкел неочаквано се е натъкнал на няколкостотин черепа и хиляди

кости. От тях той е сглобил няколко внушително големи мечешки скелета и ги е показал на Световното изложение във Виена през 1873 г., за да намерят после място в експозициите на природонаучните музеи в Берн, Мюнхен и Бърно.

Костен материал от пещерна мечка е намерен в около 30 български пещери, като най-голямото находище се намира в една пещера в южната част на Родопите. Наскоро в Котленския край беше открито друго интересно „гробнице“ на пещерни мечки. Възрастта на една от намерените кости беше датирана с помощта на радиовългеродния метод на 138 хиляди години, т. е, останката е принадлежала на най-старата открита до днес пещерна мечка живяла някога по нашите земи.

Разбира се тогава ние знаехме само част от тези любопитни подробности. Не ни беше известно и това, че подобни палеонтоложки проучвания трябва да се извършват само от специалисти при спазването на строго определени правила. Бяхме изцяло завладени от тръпката, че откриваме нещо ново и прастаро, без дори да съзнаваме, че в последствие находките ще се превърнат в купчина никому ненужни кокаляци. Така и стана, защото бяхме достатъчно неосведомени, за да знаем, че у нас има учени и научни институции, които биха приели намереното най-малкото, за да регистрират находището. Чувалът остана скрит в пещерата. Всеки от нас отнесе по някой кучешки зъб от пещерна мечка и последвалата хвалба сред приятелите беше толкова голяма щото на мен ми лепнаха прозвището „ловецът на пещерни мечки“.

Връщайки се в годините на моите първи самостоятелни пещерни похождения мога да оценя тази наша постъпка за неразумна и да си позволя да ви посъветвам - никога да не правите като нас!

ПЪРВОТО СПУСКАНЕ

Както казват французите – „апетитът идва с яденето“. Що се отнася до нас бяхме се наситили на Лакатнишките пещери, въпреки че все още нямахме и представа за най-интересната от тях - почти 6-километровата Темна дупка. Книгата на Петър Трантеев „Пещери туристически обекти“, която меж-

дувременно всички си бяхме купили, ни насочи към околностите на с. Карлуково, Ловешко. И така след съответната подготовка скоро се озовахме там и опънахме палатки под свода на Проходна - една от най-внушителните пещери в района. Къде по книгата, къде с питане успяхме да открием местоположението на почти всички известни пещери и да проникнем в тях, но се натъкнахме и на една, в чието предверие зееше пропаст. Това беше пропастта в пещерата Темната дупка.

Ето ни входа ѝ. Широката галерия толкова бързо ни въведе в утробата на пещерата, че очите ни нямаха време да привикнат към тъмнината. За щастие погледите ни се избистриха навреме, защото се оказа, че само на два метра от нас зее отвора на нещо като кладенец, който сякаш е готов да ни погълне. Приблжихме го внимателно и предпазливо насочихме прожекторите си надолу, без да успеем да съзрем дъното му. Грабнахме буца спечена глина и я запокитихме в мрака. Подир секунда чухме как буцата тупна някъде, после как започна да се търкаля, последва внезапна тишина, която само след миг беше нарушена от звука на разбиващия се на парчета глинен къс. Стори ни се, че буцата е пропаднала сякаш в дън земя. Бяхме обзети от любопитство и безпомощност, защото хем искахме да разберем какво се крие в мрака на дупката, хем не знаехме как да се спуснем в нея. Това можеше да стане единствено с въже, каквото за разлика от наличния мерак липсваше, така че трябваше да се идва пак.

Меракът не ни напусна почти половин месец, време през което успяхме да намерим едно конопено въже и да разберем как го използват алпинистите, когато се спускат по скалите. Последното беше добре обяснено и илюстрирано в някаква „архаична“ немска енциклопедия от 30-те години, която Стефан с гордост извади от библиотеката на баща си. Обзети от нетърпение не усетихме как пристигнахме в Карлуково и как се озовахме в Темната дупка. Вече не си спомням къде и как вързахме края на въжето преди да метнем останалата му част в пропастта. Честта да се спусна първи се падна на мен, а усилията на останалите се насочиха към това как да бъда опасан с един къс от въже по показания в книгата начин. Ще

попитате как?

Тази и всички последващи манипулации са сложни за обяснение, пък за това има и специални курсове, които организира всеки пещерен клуб - нещо, което тогава все още не знаехме.

Дългоочакваният миг на спускането настъпи. Обзет от съмнение, че въжето ще ме издържи, неловко го прекарах през халката на прикрепения към мене карабинер, после го увих около тялото си, както по книгата и почти уплашен започнах спускането. Въжето се опъна като струна и злокобно заприпуква под тежестта ми. За щастие то остана здраво, докато стъпих на дъното. Това обаче не притъпи възбудата ми, а напротив тя нарасна, защото в този миг бях направил първото в живота си слизане в пропаст. Освен това ми предстоеше излизането, нещо което също не бях правил дотогава. Трябваше да се изкача нагоре 18 м, колкото е височината на 5-етажна сграда. Тук обаче нямаше ни стълбища, ни асансьор и можех да разчитам само на изобретателността и здравите си мишци. Направих няколко последователни клупа в долния край на въжето и то се превърна в импровизирана въжена стълба. По нея, не без усилие изкачих първия отвесен праг и после, набирайки се на ръце, продължих нагоре по стръмната галерия. Запъхтян застанах пред последния вертикален праг и след кратка пауза опитах да се изкатери по познатия начин. Уви! Обхвана ме тревога, че няма да мога да излезна, но стоящите горе Стефан и Тодор ми вдъхнаха кураж. Заедно с това те изтеглиха въжето, повториха „номера“ с клуповете и отново го спуснаха в отвеса. Изкачването беше трудно, докато не усетих придръпващата сила на протегнатите приятелските ръце. Чувствах се отпаднал, но щастлив че съм преодолял всички трудности и не съм позволил на страха да вземе връх над колумбовското ми желание да влезна в пропастта, за да разбере какво се крие там. Къде по-лесно, къде по-трудно това направиха и останалите, а после всички се устремихме към гигантския кладенец на пропастта Банковица. Диаметърът му достигаше 25 м и почти на такава дълбочина се виждаше каменистото му дъно и очертаващия се в стената му

вход на пещерая. Гледахме зашеметени и настръхнали в бездната, а тя сякаш ни викаше: „Елате“. Само, че този път ни хвана шубето и не понечихме да правим нови експерименти. Спускането по абсолютно вертикалната стена вероятно щеше да бъде лесно, но излизането щеше да бъде невъзможно без стълба. По-късно направихме такава и имахме щастието да проучим загадъчната пропаст, но това е друга история. От тази за нас остана поуката, че не трябва да се предприемат опасни начинания без необходимата подготовка.

ПЕЩЕРИТЕ ОБИТЕЛИ

Първоначалните карлуковски скитания ни позволиха да разберем, че пещерите не са само места за романтични преживявания, където спелеологът може да почувства трудностите и тръпката на откривателството или да се радва на неръкотворните форми на подземния свят, но са били и места за религиозна дейност. Последното установихме при много странни обстоятелства.

Един ден, докато се шурахме около палатките, при нас дойдоха милиционер и две цивилни ченгета, провериха паспортите ни и настойчиво, но любезно ни заразитваха какво правим тук и дали сме видели някакви съмнителни люде да се мотат в околността. Явно с младежкия си вид и убедителните обяснения породихме достатъчно доверие у приходящите, щото в края на краищата те „изплюха камъчето“. Били търсели злосторниците, които предишния ден откъртили ценни стенописи от близкия скален параклис. Спогледахме се. За първи път чувахме за съществуването на такова нещо и когато хората си заминаха светкавично се захемем с издирването му. Почти толкова бързо открихме и мястото, където трябваше да се намира параклисът - една не дотам достъпна каменна площадка на десния бряг на Искъра. Но за да го видим, трябваше да изпробваме зараждащите се у нас умения за катерене по скали. Пред себе си съзряхме каменно зидана сграда, дълга около 6 м, широка 4 м и висока приблизително 3, 5 м, покрита с двускатен покрив. На челната, външна стена на параклиса, където е била и вратата, личаха полузапазени ос-

танки от стенописи в избледнели от времето цветове, а от източната страна, където е абсидата, стената преграждаше на половина входа на малка пещера. Вместо да влезнем в нея побързахме да огледаме вътрешността на параклиса. Явно личеше, че той отдавна е бил изоставен и занемарен. От стенописите бяха запазени само отделни фрагменти, а по-голямата част от тях или беше „изядена“ от времето, или пък варварски похитена от невежи събирачи на старини. Все пак благодарение на зорките очи и фантазията в съзнанието ми се проектираха изрисувани, вероятно с охра образи на архангели, светци и библейски сцени, които както всеки друг атеистично възпитан младеж трудно можех да изтълкувам. Без съмнение посещението на скалната обител възбуди у мен значителен интерес, който успях да удовлетвори по-нататък. И така.

В средновековна България намира разпространение една своеобразна форма на религиозна практика - отшелничеството. Дълбоко вярващи монаси считали, че светът не е достоен за тях. Отричайки се от земните блага, те се отдавали на уединение далеч от хората, сред планини и в пещери, където извън всякакви изкушения, и с всичките си сетива, телесно, духовно и душевно се стремили да се потопят в светлината на Бога. Тази мистична традиция води началото още от III - IV век от нашата ера. Нейн родоначалник е египтянинът Павел Тивейски, който под угрозата на едикта за преследване на християните, издаден от Римския император Деций през 250 г. се оттеглил в самота и живял 90 години като отшелник в една пещера. Тази практика намерила множество последователи. Постепенно тя се разпространила из целия източно християнски свят и станала основа за оформянето на цяло философско-богословско учение, наречено „исихазъм“ (от гръцки исихия безмълвие, покой).

Според съществуващите писмени извори първият отшелник по българските земи се е появил през X век и това бил Иван Рилски. Обладан от боголюбие той се скитал из дебриите на планините и накрая се заселил в една тъмна и мрачна пещера сред Рилската пустиня. По-късно към него се присъе-

динили и други пустинослужители. Както пише в едно от многото жития на бъдещия светец - те заедно направили църква в близката пещера, а после образували и манастир - някъде там, където по-късно е съграден известният Рилски манастир. След смъртта си на 18 август 946 г. Иван Рилски бил канонизиран и досега заема водещо място в пантеона на българските светци.

Примерът на „първоотшелника“ бил последван и от други монаси. Те също намирали покой в някоя пещера. После там възниквали цели монашески колонии. С дружни усилия иноците доразширявали пещерите и ги оформяли като килии, пещерни параклиси и дори манастири. Първите данни за подобна дейност намираме в проложното житие от XIII в. на българския патриарх Йоаким I, където е описано изсичането на монашеската килия и църквата „Свето Преображение“ в скалите край с. Красен, Русенско.

В този период, предимно в северната част на настоящите български земи са били изградени и са се съхранили до днес над 1000 такива паметника. Тяхното устройство, връзаните в скалните им стенни надписи и изображения и майсторските стенописи носят белезите на времето, в което са били създадени и поради това имат безценна културно-историческа стойност.

Скалният скит (от гръцки „аскитирион“ - място за отшелници), който ние посетихме, носи името „Света Марина“. Вероятно той е бил изграден както други подобни обители. Когато делата на отшелниците, в името на Бога ставали достояние на хората, по-благосъстоятелните от тях и особено местните владетели дарявали злато и пари за съграждането на параклиси, църкви и манастири край скалните убежища. Времето на построяване на скита не е известно, но иконографското проучване и стиловият анализ на стенописите го определят като паметник на средновековната живопис от втората половина на XIV век. Неколкостотин години по-рано, на около 3 км надолу по поречието на Искъра, на левия му бряг е бил построен и скалният скит „Свети Никола“, познат още под името Глигора. Ние посетихме и това свещено място и когато излязохме от мис-

тичната атмосферата на средновековната обител поехме обратно. Както и след напускането на св. Марина, бяхме обзети от двойствени чувства - на възбуда предизвикана от допира със загадките на един вече отминал свят, и на огорчение от това, че тези векували свидетелства за духовната култура на българина тънат в забвение и разруха.

Оказа се, че всъщност ние сме били едни от последните зрители на живописните богатства в контекста на самите скитовете, защото само 4 години по-късно, през 1974 г. повечето от стенописите им бяха свалени, консервирани и изложени в Националния исторически музей и музея в Ловеч. За съжаление тогава, а и по-късно, не се предприеха никакви мерки за укрепване и реставриране на самите сгради и сега на мястото на параклиса св. Марина зее само входът на малката пещера, скита Глигора вече е полуразрушен, а пещерната църква, за която така и не стана дума, е напълно унищожена от времето и иманярите. Може да се каже, че тези паметници на средновековието вече ги няма. Дано не са прави тези, които твърдят, че „който няма памет за миналото, няма и бъдеще“.

ПОСВЕЩЕНИЕТО

Междувременно към нас се присъединиха съучениците ни Васил Зашев и Минчо Русчуклиев и групата нарасна. Стълбата за влизане в пропасти, която си бяхме направили, показва дефекти и беше захвърлена в един ъгъл на стефановото мазе. За това пък се сдобихме със старо, но истинско алпийско въже. По примера на вуйчо ми преустроихме прожекторите за да могат да се прикрепят към каските така, че ръцете ни да бъдат свободни. Въобще натрупахме цял арсенал от примитивна пещерняшка екипировка. Няколкото тренировки за спускане по въже на открито ни накараха да придобием самочувствието на хора, които биха могли по-лесно да влизат в пропасти, но горчивият опит от предишните излизания ни възпираше да предприемаме нови спускания. Същевременно въртяхме в кръг пещерите по Искърското дефиле, та чак започна да ни става скучно. Явно трябваше да се случи нещо ново. И това стана. В късната пролет на 1970 г. разбрахме, че

в София има пещерняшки клубове, които организират курсове за подготовка на начинаещи. Направихме опит да се запишем в един от тях, но той все не започваше и накрая „кацнахме“ на друго място - в пещерния клуб на първото българско туристическо дружество „Алеко Константинов“. През няколко зимни месеца там ни учеха на всичко свързано с пещерите и тяхното проучване, овладяхме тайните на спусканията и изкачванията по стълба и въже, получихме първите си знания и опит за подземно картографиране. Придобитите по време на „сухите тренировки“ практически умения прилагаме в реалните условия на нови и неизвестни за нас пещери и пропасти.

Така се спуснахме в познатата ни само от кръстословиците пропаст „Елата“ край с. Зимевица, а после и в „Резньовете“, Врачанско, плавахме с гумени лодки в езерата на лакатнишката Темна дупка и се налазихме до насита из лабиринтите на Духлата. Всичко това ми напомня за инициацията или посвещението - архаична, но битоваща и днес ритуална практика у множество изолирани племена по света да обучават младежите в ловни и бойни сръчности и да развият у тях качествата, които обладават зрелите мъже. В заключителната фаза на подготовката юношите се подлагат на най-различни тежки изпитания. Така старейшините на племето могат да разберат дали младите хора са усвоили различни умения, за да могат да бъдат приобщени към мъжкото съсловие.

Така, че на нас ни предстояха изпитанията. Може би не чак толкова тежки, но все пак изпитания, или както казваме днес изпит. Мястото на старейшините щяха да заемат нашите инструкции – онези „печени“ спелеолози, които ни учеха на пещерняшките „гяволии“ през цялото време, а ние както се подразбира щяхме да бъдем потърпевшите. Най-напред трябваше да положим практически изпит. Обзет от притеснения дали и как ще се справя не можах да спя предходната нощ, което не ми попречи да съчиня едно весело стихотворение с песимистичния завършек: „Сбогом розови мечти за прекрасни пещери...“.

Декор, а и площадка на изпита бяха добре познатите ни

лакатнишки скали и пещери. Там направихме по едно спуска-не по въже, катерихме се и слизахме по стълба, показвахме как се правят различни видове възли и даже картографирахме малка пещера. За щастие, по време на тези изпитания, а и по-късно на устния изпит показахме, че „ставаме“ за пещер-няци. Казвам така, защото всъщност истинската пещерняшка зрелост идва значително по-късно от края на един подобен курс. Тогава нямах и представа, че е така. Чувствах се досто-ен и горд, че съм станал като батковците си, без да си давам сметка колко още вода трябва да изтече, за да ги стигна. И во-дата започна да се лее.

СТРАХ ЛОЗЕ ПАЗИ

Само десетина дни след „посвещението“ дойде и участи-ето ми в първата клубна експедиция. Целта беше да се тър-сят и изследват пещери и пропасти в местността „Благовото“ - югоизточно от Етрополе. Повечето бяхме „новоизлюпени“ пещерняци, водени от опитния Александър Иванчев с прозви-ще „Мустака“. Всъщност, тогава той беше без мустаци, защо-то ги беше заложил в пещерняшки бас, който беше загубил. Спонтанно се сещам и за един друг случай, когато пещерняк непушач се обзаложи, че ще запали цигара, ако проучваната от нас пропаст стане по-дълбока от 100 м. Получи се точно та-ка, но за това по-нататък.

В Етрополе пристигнахме с дружествения камион, после се гърбихме по баира под тежестта на претъпканите догоре раници и накрая допълзахме до кошарата на бай Благо. Пос-ледва устройването на бивака, сиреч опъване на палатки, подреждане на багажа, направа на огнище, събиране на дър-ва и въобще осигуряване на възможните нормални условия за живеене в планината. Без да се впускам в подробности, трябва да кажа, че това е едно от първите и много важни не-ща при всяка експедиция.

Следващите дни, разделени на групи от по трима-четири-ма, щъкахме из района, влизахме из разни познати пропасти и се опитвахме да отрием нови, но все пропускахме най-дъл-боката от тях Благова яма. Тя беше открита през 1965 г. от пе-

щернаците от софийския клуб „Иван Вазов“. По-късно те спуснали първите два кладенеца сред вцепеняващото свистене на отронени от стените им падащи камъни, достигайки първоначално 55 и после 88 м дълбочина. След това се разнесе слух, че пропастта била дълбока повече от 150 м, но през предишната 1970 г. пещерняците от нашия клуб го опровергали като чрез точни измервания установиха, че реалната дълбочина на ямата е 110 метра. За нас, които не бяхме слизали по-дълбоко от 40-тина метра, това беше примамлива цел, но когато изявихме желание за влизане мълниеносно ни „отрязали квитанциите“ с думите, че тази дупка не е за новобранци като нас. Уж се примирихме, но изхождайки от положението, че „забраненият плод е най-сладък“, тайно в нас се породи още по-голям стремеж да се пробваме на тази дълбочина. И опита да сторим това не закъсня.

Тодор и аз бяхме нарочени да дежурим в лагера. Както при всяка експедиция, дежурните пазят имуществото от евентуални похищения, събират дърва из околността, приготвят топли храна и напитки за уморените след целодневна работа пещерняци. Заехме се да вършим тези досадни, но необходими неща, и като изключим пазенето скоро им видяхме края. Но нали знаете какво прави дяволът, когато няма работа? Изведнъж ми хрумна идеята за влизане в Благова яма. Нашите едва ли щяха да се върнат скоро така, че нямаше и да разберат. Грабнахме що има и ето ни на входа. Вързахме стълбата за едно дърво, после опасях гърдите си с края на въжето и безстрашно тръгнах надолу. Тодор беше увил въжето през кръста си и го отпуснаше с ритъма на моето слизане. Политнех ли, то приятелят ми щеше да стисне въжето и да задържи падането ми в пропастта. Сигурността и лекото преминаване на първите няколко метра ме караха да съм спокоен, но когато видях, че свободният край на стълбата се губи в катранената чернота на кладенеца нещата се преобърнаха. Почувствах, че пулсът и напрежението ми растяха с всяко по-долно стъпало, а когато се залюлях над „нищото“ как ме обзема страх. Вече не мога да си спомня от какво. Дали от неизвестността и чувството на неувереност, че съм готов да се справя

с трудностите или от това, че съм сам и ако нещо „сгафя“ Тодор едва ли ще може да ми помогне? Не знам, но вероятно страхът ми е бил основателен.

Всъщност страхът е проява на човешкия инстинкт за самосъхранение, следователно е присъщ на всеки пещерняк. При неопитните обикновено той се поражда от липсата на действителна представа за нещата - например, че въжето по което се спускаш или изкачваш може да се скъса безпричинно. При изпечените пещерняци е тъкмо обратното - в повечето случаи те се страхуват от неща, които добре познават и вече са преживели. След една драматична ситуация, при която животът ми „висеше на косъм“, аз винаги се притеснявам, когато влизам в пещери и пропасти, които могат да бъдат внезапно заляти с вода. Притеснението ми обаче ме кара да взимам предохранителни мерки. Имено в това се състои градивната сила на страха - да ни предпазва от погрешни и опасни действия и постъпки. Страхът и особено паническият може, обаче да се превърне в най-големия твой враг. В много случаи обсебеният от него пещерняк прави тъкмо това, което е най-малко необходимо за излизане от положението, в което се намира и допълнително усложнява обстановката. Ето на, тръгваш да преодоляваш някаква теснина. Скалата така те е притиснала, че трябва да издишаш въздуха от гърдите си, за да продължиш напред. Правиш го, но изведнъж разбираш, че си се заклешил и ни напред, ни назад. Обзет от страх, че едва ли не ще останеш във вечен плен на пещерата започваш безконтролно да се гърчиш, извиваш и напъваш с цел измъкване, а всъщност се дозабиваш в тесняка като тапа в бутилка. Изходът обаче е друг. Разбирайки, че си се позаклешил, първо „успокояваш топката“ - щом си влезнал значи ще можеш да излезнеш. Отпускаш тялото и трезво оценяваш обстановката, после с бавни и усмислени движения и напъни, нагаждайки тялото си по профила на теснината започваш да се изцеждаш“ в спасителната посока. Ако и това не помогне, не трябва да се отчайваш - все пак НЕ СИ САМ и можеш да разчиташ на някоя приятелска ръка. Страх не признават единствено незнаещите и глупавите, а тези два недостатъка по-

раждат самоувереност.

Самоуверените пещерняци надценяват себе си и подценяват трудностите и предприемайки опасни и необмислени действия подлагат себе си и другарите си на необоснован риск. Умните и знаещите се придържат към действия съзвучни с философията на един известен френски пещерняк, а именно: „по-добре да си жив глупак, отколкото мъртав герой“. Вероятно някои ще попитат - тогава откъде взимат смелост пещерняците, за да щурмуват незначителни дълбочини и да преминават километри из подземните лабиринти, преодолявайки какви ли не трудности. Един от възможните отговори се съдържа в следната мисъл „Смелостта е да постъпваш правилно, дори и когато те е страх“, и аз съм абсолютно съгласен с това.

Когато слизах в Благова яма едва ли съм споделял подобно схващане и въпреки това постъпих правилно. Подгонен от страха реших, че ще е по-добре да се върна и полу-разтреперан задрапах нагоре. И сега съм убеден, че не е позорно да се откажеш в подобни случаи. Добре, но с делата си много хора доказват, че твърдението на известния в миналото автомобилен пилот Рихард фон Браухич „без борба няма победа“ е вярно. Още по-вярно обаче е казаното от прочутия алпинист Раинхолд Меснер: „Да се борим срещу инстинкта за самосъхранение е изключително неблагоприятно в планината“. Изказаните мисли са валидни и за пещернячеството и аз отдавна ги имам предвид. Що се отнася до експедицията мина успешно, като сложим на страна това, че нашият „подвиг“ беше разкрит някак, „старите“ много ни гълчаха и ни наказаха - да не участваме в три клубни експедиции. Ужасно нали?

ПО-НАТАТЪК

Ами, по-нататък нищо особено. Ходихме сравнително рядко по пещери, защото ни предстоеше завършването на гимназия, кандидат-студентски изпити и прочее.

После един по един ни прибраха в родната казарма. Между нас току прелиташе по някое писмо, където между другото с неприкрита носталгия се говореше и за пещери. Например,

писмото на Стефан от 12 декември 1971 г.: „Альоша, мили приятелю, какво става с теб?... Знаеш ли как мечтая отново да сме заедно, така както преди да лежим край огъня, да се мокрим по пещерите, да се катерим по стълбите. Питам се дали отново ще се върнат тези дни?...“ Романтиката и емоциите на пещернячеството липсваха и на мен, но вярвах, че времето им отново ще дойде.

Уволнението ми върна свободата да ходя, където и когато си поискам. По много причини си спомням за първото си следказармено проникване в пещера. Беше в края на ноември. Първият сняг подсказваше началото на истинската зима. Но тя никога не ни е смущавала, защото за ходенето по пещери няма сезони. Ето защо в село Бежаново, Плевенско се бяхме събрали 15-тина софийски пещерняци во главе с Ангелина Петкова (Гинчето) - една от малкото всеотдайни на делото жени. Основната ни цел беше да установим същинската дължина на пещерата Парниците, нещо за което се спореше много. Никой обаче не отричаше, че това е една от много интересните български пещери. Фактически до 1962 г. местните хора и пещерняците познавали две пещери край Бежаново - Сухият и Водният парник. Наричаха ги така, защото в единия от тях, водните порои образуват поредица езера, между които има сухи и спокойно проходими галерии, а от входа на другия изтича подземен поток, по който можеш да се придвижиш само с лодка. Разбира се, ако не искаш да газиш до кръста или да плуваш в 7-градусовата вода. Другата съставна част на имената идва от парата, чието излизане от входовете се наблюдава винаги, когато външната температура е много по-ниска от тази, във вътрешността на пещерите. Впрочем, процесът на изпарение е добре описан във всеки учебник по физика.

С усилие на волята и преодолявайки всички трудности, през 1963 г. пещерняците от клуб „Еделвайс“ - София, потвърдиха предположението, че двете пещери биха могли да се свържат в една. Те направиха това и след картографирането докладваха, че дължината на новообразуваната пещера е почти 3 км. „Неверниците“ обаче, твърдяха, че е по-къса.

Пернишката група се събра на изворния вход. Разделихме се на две и разпределихме задачите - едните, в чийто състав влизахме Наско Близнаков и аз, трябваше да открием другия вход и преминавайки през „сухата“ част на пещерата да достигнем до мястото, след което не може без лодка. Останалите трябваше да чакат там и с две лодки да ни изведат през 200-метровата поредица от дълбоки до 3 м езера. Прониквайки през цялата дължина на своеобразния пещерен тунел, трябваше да развием конците от 8-те макари по 400 м, които носехме, за да видим дали измерената и известната дължина ще съвпаднат. Преди това обаче, трябваше да се подготвим защото в противен случай преохлаждането не ни мърдаше. А то е един от най-опасните врагове на спелеолозите. Какво всъщност е преохлаждането?

Температурата на въздуха в пещерите, с някои изключения, е значително по-ниска от тази на човешкото тяло. За българските пещери, примерно е средно 11-12° С. За това, когато прониква в тях, понякога с часове, пещерникът е подложен на непрекъснато охлаждане. За да запази постоянната температура на човешкото тяло в нормалните граници- 36-37° С, организмът веднага включва терморегулационните си механизми. Да се поддържа такава температура е възможно само, когато той произвежда толкова топлина, колкото и отделя, т.е. когато има топлинен баланс.

За да не допусне или сведе до минимум нарушаването на този баланс, пещерникът използва специални защитни средства, но най-вече топло бельо и чорапи, гащеризон, гумени ботуши и ръкавици. Обикновено те доста помагат, но не и ако случайно се цапбурнеш в студената вода на някоя подземна река. Когато обаче, въпреки взетите мерки, организмът започне да произвежда по-малко от отдадената в съприкосновение с външната среда топлина, то температурата на тялото започва да се понижава. Това е началото на преохлаждането и първите му признаци са настръхването, а по-късно и треперенето. За пещерника това е сигнал за действие, и ако той не направи необходимото - да се сгрее, да поеме „хапка“ калорична и бързо разграждаща се храна за възстановяване на енергий-

ните загуби или просто да излезе от пещерата, положението му започва да става опасно. Човешкият организъм няма неограничени възможности за противодействие срещу непрекъснатия студ, особено ако човекът е измокрен. Когато те се изчерпят, пещернякът започва постепенно да се изтощава, неговите защитни сили намаляват и в крайна сметка може да настъпи хипотермичен шок, та дори и смърт. Този трагичен изход е възможен и, ако някой случайно попадне в сковаващата прегръдка на кристално пещерно езеро и след това не се вземат бързи спасителни мерки. В повечето случаи, досегът с винаги по-студената от пещерния въздух вода, съвсем не е случаен. Често пъти, за да направи своите открития, пещернякът трябва да преодолее, газейки или преплувайки, множество водни препятствия или да се спусне покрай ледено студения душ на някой подземен водопад, където няма как да не се измокри. В тези случаи опитните и разумните пещерняци използват различни средства против преохладането. В работа влизат неопренови облекла или водоизолиращи костюми посредством, които срокът за БЕЗОПАСНО пребиваване в тежките пещерни условия се увеличава значително.

Безусловно тези одежди те правят малко по-дебел и неподвижен, но това едва ли може да подтисне търсаческият дух на пещерняка и да осуети

ПРОНИКВАНЕТО

Мерки срещу студената вода взехме и ние, та даже се презастраховахме, което както ще разберете в един момент, ни „излезе през носа“. Най-отдолу обухме неопренови панталони и облякохме по един дебел пуловер. После се вмъкнахме в почти херметичните гумени костюми и за капак нахлузихме върху тях обикновените дочени комбинезони, които да ги защитят от срязващите скални ръбове в пещерата. Няма съмнение, че още по-сетне „скокнахме“ в ботушите, „въроръжихме“ се със „светлина“. Оставаше да сложим само скафандри, за да заприличаме на тежко водолази. Вместо да се „гмурнем“ във водата на изтичащото от близкия отвор езеро, ние тръгнахме да търсим из пустошта на снежната равнина вход-

ното отверстие на пещерния тунел. Къде беше то съвсем не личеше, а и не знаех. Доверих се на Наско, който категорично посочи мястото и с увереност ме поведе натам. Стори ми се, че ще стигнем бърже и за това, без да обръщам внимание на дълбокия ту до глезен, ту до коляно сняг, въодушевено вървах след водача си. Уж стигнахме заветната долчинка, където трябваше да е входът, но него го беше „хванала липсата“. Не беше и в съседната падина и Наско ми призна, че се е объркал. Беше ходил отдавна, а и снегът беше направил полето толкова еднообразно, че явно му беше трудно да се ориентира. С други думи - бяхме се изгубили. Не знам колко още сновяхме насам-натам, но в около 5 ч след обед и почти подир толкова часа скитане, най-сетне се озовахме на бленувания вход. Бяхме „заврели“ и подгизнали от пот под „бранята“ на трите ката дрешки, ожаднели и задъхани от дългото ходене през снега. Около час по-късно трябваше да сме вече на мястото на срещата с останалите и започнахме да умуваме дали ще можем да се „включим във времето“ или е по-добре да се върнем обратно. Избрахме първата алтернатива, макар и да бяхме сигурни, че ще позакъснеем. Минута по-късно разбрах, че закъснението ще е значително по-голямо, защото на „прага“ на входното езеро Наско ми призна, че не може да плува. Тогава го вързах в края на въжето, което носехме за всеки случай и поехме през езерата - аз напред с другия край в ръце, а той по моите подводни стъпки. Придвижвахме се бавно, но сигурно, до момента, в който не се надвесихме на ръба на 3 - метров праг, под който се виждаха отблясъците на поредното езеро. Скокът в него беше единствения начин да продължим напред и аз без боязън полетях надолу. Цамбурнах и само след миг вече си бях поел поредната глътка пещерен въздух и призовавах партньора си да ме последва. След кратко колебание той повтори процедурата, но потапяйки се под повърхността вероятно беше глътнал малко вода. За това изплува като тапа и явно уплашен започна трескаво да движи ръцете си, за да се задържи над дълбоката вода. Направих това, което и бездруго бях решил – бързо го придърпах към брега на езерото, където се бях „закотвил“. С това страш-

ното мина и скоро безпрепятствено стигнахме мястото на срещата, където нямаше нищо друго освен една самотна гумена лодка осветена от мъждукация пламък на запалена свещ. Останах много учуден, защото малко преди това ни се стори, че някой ни вика. Но там не виждахме никой. Значи сме имали звукови халюцинации, нещо, което често се случва на пещерняка, особено когато се намира в състояние на тревожно очакване на някой или нещо. Например, когато прониква в пещера, която ненадейно може да се наводни може да му се причуе нереален шум на прииждаща водна стихия.

Бяхме закъснели за срещата повече от три часа. Лодководачът чакал, чакал и накрая взел, че задрямал. Там в скалната ниша край езерото, седнал на хладния камък и обхванал коленете си с ръце. Събуди се и дрезгаво промърмори:

- Хайде бе, къде се запиляхте? Остарях да ви чакам.

Големи обяснения паднаха и когато свършиха вече бяхме проплавали половината разстояние до изхода. Скоро след това видяхме светлината на накладения от чакащите ни огън. Неговите отблясъци очертаваха контура на пещерния отвор, което означаваше, че изпитанието е пред края си. След брое-ни минути, вече разсъблечени, се радвахме на живителната му топлина. И наистина само човек, който е познал студа може да се наслади на нейната чудодейна сила. Така е в живота, и не само на пещерняка, но за разлика от останалите, той винаги знае, че ще се стопли, когато излезе от пещерата. Даже и през зимата, защото пред входа сигурно ще е запален огън. Нали за това са приятелите!

ЗАТИШИЕ ПРЕД БУРЯ

После ме поде следването. Когато си в първи курс, не само във ВИФ, обикновено се чувстваш като в пуберитета - ни риба ни рак. Докато се ориентираш в обстановката, докато свикнеш с новия ред, особено след като току що си излязъл от казармата, докато отново привикнеш да бъдеш ученик. В моя случай беше още по-лошо. Трябваше на всяка цена да се старая да бъда, ако не „отличник“, то поне прилежен, защото иначе щях да излагам и родителите си, които бяха преподава-

тели в същото учебно заведение. С други думи през 1975 г. ходенето ми по пещери не беше кой знае колко интензивно. За това имаше и друга причина. През лятото дадох предимство на старата си любов - ветроходството, и цял месец „откарах“ на морето като инструктор на колегите си от института. Малко преди това, участвах в първата си експедиция на Пирин, което запали искрите на любовта ми към красотите на тази планина и стремеж към разгадаване на подземните ѝ тайни. Но за това отделно. Дойде есента, първата и последната студентска бригада, третият, но не и последен семестър и като след миг поредният студентски празник. Попадащите в категорията „студенти“ членове на клуба, а и други мераклии решихме да съчетаем полезното с приятното в рамките на една 5-дневна полуетекспедиция в Родопите. По-точно в Добростанския масив, носещ името на разположеното почти на върхните му части малко селце. Близката хижа Марциганица щеше да бъде отправна точка към десетките околни пещери и пропасти и разбира се да предостави уюта си за празнично веселие и почивка. Едва ли щях да отбележа това събитие, ако то не бе свързано с две особено важни за пещерняшкия ми, а и не само, живот неща. Добре, че от 25 години вода дневници, иначе за едното от тях нямаше да има дори и помен: „... Междувременно поех голяма отговорност – да бъда водач на групата, което много ме задължава. Смятам, че ще мога да се справя с всички трудности, макар и за първи път да се нагърбвам с такава функция в клуба“. По-късно съдбата ми поднесе още десетки възможности, при които по формални или неформални причини приемах кръста да бъда ръководител.

Всяка следваща експедиция ми носеше повече знания и организационен опит, но това не премахваше проблемите, а само ми помагаше сравнително по-леко да ги преодолявам. Може би и защото отношението ми към въпроса за задълженията и отговорностите беше станало много по-сериозно, отколкото при първата експедиция, която ръководих.

Какво друго се случи? Това е една много дълга история, но в кратце всичко се свежда до факта, че именно на х. Марциганица разбрах, че 4 години по-рано, в близката пропаст

„Топчика“, е бил проведен първият български научен експеримент за едномесечен престой в пещера. Някой би възкликнал и какво от това. Какво ли? За мен тази информация беше семето на идеята да се организира подобен, двукратно подълъг, опит за подземно уединение - семе, което покълна и изкласи две години по-късно. За това бъдете търпеливи и изчакайте „приказката“ да стигне до това място.

В Коледните и новогодишните празници, именните дни и изпитите от януарската сесия неусетно се „изтъркаляха“ следващите два месеца. Открихме пещерняшкия сезон' 76 с едно двудневно ходене до Боснек. Прекрасното разкършване из лабиринтите на Духлата, без да се забрави преспиването в близка малка пещера и дяволски студената февруарска нощ, бяха добро начало на следващото 4-месечно миткане. До края на юни ми се събраха общо 26 дни в ходене по пещери. После отново смених декора и с едно малко прекъсване изкарах повече от 3 месеца на море. Как ли? Като на море и преди всичко под платната на институтските яхти. Това не се повтори повече никога.

Есента отново събра нашата съзаклятническа дружина - Стефан, Тодор и моя милост. Този път с твърдото решение да организираме подземен експеримент. Преди всичко лансирахме идеята пред тогавашния заместник-председател на Българската федерация по пещерно дело Петър Трантеев, вече покойник. Той ни поощри с думите:

– Добре, но аз обичам умните момчета. Седнете, помислете издълбоко и напишете аргументирано предложение до федерацията. Така и направихме.

ЗЕМЕТРЕСЕНИЕТО

Цяла зима работихме върху програмата на експеримента като за това прочетохме много книги и статии, свързани с подобни пещерни, подводни и космически изследвания.

След като всичко придоби приличен вид внесохме обемистия си труд за обсъждане и решение. Започна голямото чакане. Междувременно продължих да ходя по дупки и до началото на март прекарах точно 17 дни в най-различни по ха-

рактер и продължителност експедиции. Една от тях - женската, посветена на 8-ми март, ще помня за цял живот. Получих специално разрешение да участвам в нея с цел да проведа с пещернячките някои от физиологическите и психологически изследвания, които бяха залегнали в програмата на експеримента. И така на 28 февруари две дузини момичета от страната построиха подземен палътъчен лагер в една от залите на пещерата Орлова чука, която със своите 13 437 метра все още е втората по дължина в страната.

Тази необичайно интересна лабиринтна пещера е била случайно открита през 1941 г. Тогава, подтикнато от любопитство, овчарчето Стоян Спасов от с. Пепелина, Русенско се промушило през един тесен процеп сред надвисналите над река Черни Лом скали и попаднало в царството на един неподозиран подземен свят. Никой не знае как и колко навътре то е навлезнало в пещерата. Вероятно на 100-на метра? Но за откритието се разчуло бързо. Туристи любители на пещерите от Русе направили първите по-сериозни проучвания, преградиха входа на подземната красавица с желязна решетка и на 7 юни 1942 г. организирали празненство. На него пещерата била кръстена както му бил редът и официално открита за посещения. Впрочем, всичко това е доста подробно и забавно отразено в тогавашната русенска и столична преса. Дълга и интересна е историята на последващото проучване на подземния български „гигант“. Това, което обезателно трябва да се знае е, че в нейната сърцевина стои самоотверженият труд на десетки знайни и незнайни люде от русенския пещерен клуб при туристическо дружество „Приста“. Както казват турците: „Евала“.

Май се поотплеснах. Простете! И така всичко в експедицията си вървеше нормално, докато не дойде паметната вечер на 4 март - датата на онова Вранчанско земетресение, което злощастно разтърси редица крайдунавски селища. По някое време, без да подозираме нищо, всички тръгнахме по задачи. Нашата група – три момичета и аз, трябваше да картираме в една отдалечена на около 1 км от лагера галерия. След като достигнахме мястото усърдно се заехме с работа-

та. Тук ми се ще да драсна няколко реда за същността на картирането, но оставам това за по-нататък щото много ще се объркат нещата. Времето под земята летеше неусетно. Навън слънцето отдавна беше залязло, а ние неуморно продължаваме да се трудим. Изведнъж долових някакво странно бучене. Въздухът като че ли вибрираше. Все едно бях под мост, по който минава камион. Странно, дали това не идва някъде от повърхността, помислих си аз? Дебелината на скалата над нас не е много голяма, но не е и толкова малка, за да може да пропусне осезаеми за ухото звукови вълни предизвикани от движещо се отгоре превозно средство. След миг глинестият под на галерията сякаш потрепери. Никога не бях преживявал подобно нещо, но този импулс светкавично достигна до най-ниските отдели на подсъзнанието ми, където вероятно дълбоко е спяла някаква представа за изявите на земетресенията.

Докато понеча да извикам „бягайте, земетресение“, земята под нас се разклати така, че все едно се намирахме върху сал застанал успоредно на морските вълни. Стените на галерията се раздвижиха. Горната част на едната се отместваше по посока на другата и обратното. Налягането и температурата на въздуха осезаемо се повишиха. Когато усетих това вече бяхме търтили да бягаме. Ала какво ти бягане, там където не можеш даже и да ходиш като хората?

Обзети от панически страх несъзнателно понечихме да „спасяваме кожата“ навън, забравяйки, че ни е необходим около час, за да се доберем до изхода на пещерата. Спасението обаче дойде от самосебеси - трусовете затихнаха само след няколко секунди, колкото обикновено трае едно земетресение. Последното го пише в дебелите книги, може би е било така и тогава, но ми е стори, че ужасът трая цяла вечност.

Когато усетихме края спряхме и ние. Задъхани и изпотени. Кой от „тичане“, кой от напрежение, но по-вероятно и от двете. Внезапно ме осени налудничавата идея да измеря пулса и кръвното на всички от групата. Щом я споделих, момичетата ме изгледаха с недоумение съпроводено с някакъв полуцензурен коментар. После, разбира се, склониха. Всички бяхме вдигнали пулс над 100, а най-високият беше 160 удара в

минута. Кръвното ни беше сравнително нормално. После тръгнахме към лагера. Когато пристигнахме там все едно беше паднала бомба. Нямаше не само ток, но и „кьорав“ пещерняк. На къмпинговите масички стояха изоставени пълни, преполвени или празни чинии, съборени чаши, всякакви храни и прибори. Мисля, че земетресението се случи някъде около 21.20 ч. То беше изненадало върналите се от работа момичета точно по време на вечеря. За разлика от нас, те бързичко се бяха изнесли навън. Та от мястото на лагера до изхода можеше да се „изприпка“ за няколко минути. В рамките на броевите секунди на земетресението това също е било безмислено, но могъл ли е някой да бъде сигурен, че няма да последват нови трусове. Все пак на поляната над пещерата бе някак си по-сигурно отколкото вътре, където има вероятност да останеш завинаги под някой срутен каменен блок. Постепенно „мишките“ се прибраха в дупката, но не и всички. Подгонени от шубе някой спаха навън още две нощи. След края на експедицията всички, освен русенци, тръгнахме към най-близката гара Две могили. Там, само на 12 км от пещерата, пораженията от земетресението бяха видими – срутени комини и части от по-паянтовите сгради, счупени прозорци и зеещи пукнатини в стените на къщите. Доколкото си спомням земетресението нанесе най-сериозни материални щети в гр. Свищов. За моралните да не говорим. Лично аз и сега потръпвам при спомена от това стресово изживяване. Кой знае колко адреналин се излял в кръвта на десетки хиляди българи и румънци на 4 март 1977 г. От тях обаче само 20-тина пещерняци усетиха яростното движение на земната кора и то не къде да е, а в недрата ѝ. Не съм чувал други като нас да са имали „щастие“ да преживеят подобно нещо. Ако не беше така сигурно щях да съм забравил отдавна пък и нямаше да има нищо интересно за споделяне.

На следващата година всички потърпевши се събрахме отново там край Орлова чука. Този път, за да си направим курбан. И както се казва в приказките и аз бях там, ядох, пих и се веселих наред с останалите. Между другото същата година посрещнах под земята още едно земетресение - Велинградското. Това се случи по време на

ЕКСПЕРИМЕНТА (I)

Около месец след описаното събитие всички отговорни фактори решиха да подкрепят експеримента. Той беше официализиран като „Републиканска научно-изследователска експедиция Сухите печове-77“. Най-общо казано тя целеше провеждането на изследване на физиологическите и психологическите промени в организма на човека по време на 62-дневен престой под земята при пълна социална изолация. Звучи доста сложно, нали? Все едно. Истинското тичане започна едва след като получихме „carte blanche“. Започнахме с безбройни консултации със специалистите по уточняване на научната програма и провеждане на фонове изследвания, набавяне на апаратура и копиране на бланки за психологически тестове и осигуряване на храни и всякакви други необходими неща. Успоредно с това трябваше да ходим на „училище“ и да си учим уроците, защото юлската изпитна сесия не можеше да бъде заобиколена. Изкарахме лятото „на педали“. Колкото повече се приближавахме до 18 септември - началната дата на експеримента, толкова повече напрежението растеше. Четири дни преди старта шефа на Тодор категорично отказа да му даде необходимия отпуск и начинанието застана на прага на провала.

Обсъдихме това със Стефан и без колебание решихме да влезнем двамата, пък да става каквото ще. Съдбата иронично се изсмя в лицето на Тодор, а и ние безкрайно много съжалявахме. Толкова споделени трудности и усилия и накрая какво? Комбинация от три пръста. След два дни потеглихме за с. Долни Лом, където се намираше пещерата, която си бяхме „заплюли“. Бяха ни необходими два дни, за да подготвим бъдещия си дом. Два дни, в които „бойната“ група с командир П. Трантеев направи чудеса. На входа и 60 метра по-навътре в пещерата бяха монтирани железни решетки така, че да не можем да излизаме нито пък да бъдем посещавани от някого. Прокарахме ток за апаратурата и телефон за еднопосочна връзка, внесоха се храните и оборудването.

Слънцето преваля хълма и мракът бавно започна да се спуска. Доиде последната ни нощ „на въздух“. Бяхме изморе-

ни, но дълго не можахме да заспим. Очакваха ни толкова неизвестности.

Точно в 13.30 часа на 18 септември прекрачихме прага на доброволния си затвор и щракването на ключа проряза пещерната тишина. Този звук сложи точка на 22-месечната напрегната подготовка. Сега вече започваше същинската част в изпълнението на нашата мечта.

МАЛКО ИСТОРИЯ

Ефектът на субективно по-бавно протичане на времето при по-дълъг престой в пещерни условия изглежда е бил познат още в древността. Само така можем да си обясним възникването на преданието за „Седемте спящи“, които според легендата, спомената в Корана и все още жива сред населението на Мала Азия, установили между III и IV век „абсолютен световен рекорд за всички времена“ за подземен престой. Разказват, че при гоненията на християните по време на римския император Деций (249-251 г.) седем млади привърженици на новата вяра се скрили в една пещера. Техните преследвачи зазидали входа, а нововерците заспали. Събудило ги силно земетресение, което разрушило преградната стена. Огладнели те поискали да си купят хляб от близкото село. Оказало се обаче, че парите с които те разполагали отдавна не били в обръщение. Тогава младежите разбрали, че са проспали в пещерата цели 200 години. Тя тутакси се превърнала в светилище, в което седмината „поспаланковци“ били погребани след смъртта си. И днес местните хора водят любопитните туристи в пещерата на „Седмината спящи“ край град Ефес. Като доказателство за случилото се тамошните показват останките от антични погребения и стената преграждала входа. Възможно те били разкрити още през 1926-1928 г., по време на проведените археологически разкопки, които доказали, че в действителност в пещерата е имало голям подземен некропол, датиран преди V век АС.

Естествено е, че легендата представлява огромна хиперболизация на разликата между субективния и обективния ход на времето, която сигурно е била почувствана още в древно-

стта, когато хората често ползвали пещерите като убежище, място за отшелничество или религиозна дейност.

Доста по-близо до границите на човешките възможности е срокът на легендарното отшелничество на обожествения тракийски цар и жрец Залмоксис. Ето какво пише по този въпрос „бащата на историята“ Херодот: „ ... Докато вършел и говорел това, той си строил подземно жилище... Когато то било готово, изчезнал за траките и слязъл долу в подземното жилище, където прекарал три години. А те (траките) скърбели за него и го оплаквали като умрял. Но на четвъртата година той отново се явил между тях и така те повярвали това, което той им говорел. Това казват, че направил. Аз пък за подземното жилище не искам да не вярвам, но не мога и много да вярвам...“ Последната фраза показва деликатния компромис, който Херодот обикновено правел, когато желанието му за обективност се сблъскало със свръхестествените подвизи на боговете, срещу които не смеел да се опълчи.

Експериментите „извън времето“ показаха, че е възможно тракийският жрец действително да е бил в продължително подземно усамотение, но преди X век едва ли някой е считал, че човек може да престои в пещера и една десета от посоченото от легендата време.

Бурното развитие на науката, а с това и съзнанието на хората променило отношението им към природата. Атавистичният страх от тъмнината и затвореното пространство и наследения от средновековието ужас от това, че пещерите се населяват от чудовища и зли духове отстъпили място на интереса към проучването на подземните феномени. Постепенно изследователите започнали да търсят не само отговор на загадките, свързани с произхода на пещерите, но и от това как факторите на подземната среда въздействат върху човешкия организъм. Дали и как спелелозите могат да се приспособяват към специфичните условия и пълноценно и безопасно да работят под земята така както над нея. Така се сложило началото на експериментите.

Техен родоначалник е д-р Натанаил Клетмън от Чикагския университет, който през 1938 г., заедно с своя асистент

Бърс Ричардсън, престояли пет седмици в Мамонтовата пещера, Кентъки. Двадесет и четири години по-късно подобен опит направил французинът Мишел Сифр. На 16 юли 1962 г. той се спуснал в дълбоката 115 м пропаст Скарсон, за да престои там 62 дни. Целта, която младият изследовател си поставил, е проучването на големия ледник на дъното на пропастта и проследяване на промените в човешкия организъм поставен в тежките жизнени условия под земята и при пълна изолация от света. От тогава насам в света се проведеха повече от 40 подземни опита с различни продължителност на престоя и изследователска насоченост. Списъкът на спелеолозите, участвали в тях, е дълъг и скучен, а резултатите са толкова обемисти, че дори за фрагментарното им описване ще е необходима цяла книга.

Ако погледнем на експериментите откъм сензационната страна, то ще видим, че рекордът за подземно уединение е 2 години и принадлежи на югославянина Милутин Велкович. От няколкото опита с жени най-продължителен е този на австралийката Дороти Уилямс, която престоява 90 дни, а най-многочислен е бил съставът на унгарските спелеолози (8) от експеримента през 1967 г. През 1971 г. пловдивските пещерняци Иван Петров, Георги Йолов, Георги Тричков и Димитър Жишев организираха първия български пещерен експеримент. Те престояха 30 дни в голямата зала на дъното на 60-метровата родопска пропаст Топчика, като в рамките на този срок изпълниха интересна научна програма. Не останаха по-назад и нашите пещернячки. През лятото на 1997 г. троянчанката Емилия Гатева в продължение на 55 дни живя в пропастта Птичата дупка в родния си Балкан. Там, почти на 100 м под земята тя направи интересни психологически и физиологични изследвания върху себе си, които по-късно станаха обект на дипломната ѝ работа в Националната спортна академия.

Едва ли подземните опити по света ще спрат дотук. Човешките възможности все още не са проучени докрай, а пещерите и спелеологията предлагат много добри условия и възможности за подобни проучвания. А сега да се върнем към пещерата Сухи печ и

ЕКСПЕРИМЕНТА (II)

Започна се. Събуждане - изследвания, закуска, пак изследвания, а после с всеки изминат час навлизаш все по-навътре в царството на еднообразието. Въпреки цялото си старание не можахме да си осигурим разнообразна храна и на всеки два-три дена въртяхме почти едно и също меню. Скоро хлябът, който бяхме внесли, свърши и преминахме на сухари. Голямо хрупане падна. Докато се усетихме. После почнахме да нижем филийките като чирози на канап, но не за да ги сушим, а обратното. След едно две подземни денонощия те поемаха от пещерната влага и ставаха полутвърди. Ще попитате що за термин е това подземно денонощие и с какво то се различава от земното? Много просто, земното денонощие е предопределено от смяната на деня с нощ, а тя е функция на движението на земята около оста ѝ. Всяка земна точка извършва 360 -градусово завъртане за 24 часа и това времетраене се приема за едно денонощие. Разбира се, че пещерите се въртят заедно със своя носител Земята, но в тях слънцето никога не огрява и цари вечна нощ. За това единственото средство за синхронизиране на пещерняка с времето е неговият часовник - биологичният и ръчният. Ние умишлено бяхме без ръчни часовници и не ни оставаше нищо друго освен да се водим по другия. Когато ни се доспиваше, значи беше дошла нощта и лягахме да спим, а когато се събуждахме - започваше нашият подземен ден.

Каква бе продължителността на нашето „денонощие“ или един цикъл на сън и бодърстване и какво бе разпределението на „дневните“ задачи в реалното време щяхме да разберем едва след края на експеримента. За тази цел при ставане, лягане, хранене и изследвания се обаждахме по полевия телефон на дежурния от близката гранична застава. За съжаление можехме само да предаваме информация, но това беше част от „играта“. Дежурните отбелязваха в специален дневник поредния брой на обаждането, точния му час и накрая действието, за което се съобщава. Ние правехме същото в идентичен подземен журнал, в който обаче графа „час на обаждане“ нямаше. Ако този „номер“ се наричаше „топла во-

да“, едва ли го бяхме открили ние. Той беше приложен за първи път от Мишел Сифър. След съпоставката той беше разбрал, че по време на неговия престой съотношението между продължителността на будуването и съня е станало 3:1, т.е. 36 часа бодърстване срещу 12 часа сън. Невероятно нали? Оказа се, че средната продължителност на нашето денонощие е била 44 часа. Не случайно когато краят на експеримента дойде, ние мислихме, че са изминали 33 цикъла, които всъщност съответстваха на 62 земни дни. Що се отнася до подземните, успяхме да ги преживеем в почти пълно съгласие. Явно и двамата добре съзнавахме, че между нас не трябва да има проблеми, или ако има трябва да намираме сили и средства да ги преодоляваме. Тонът ни беше спокоен, владеехме нервите си с разбирането, че не трябва да реагираме бурно и прибързано при възникването на дребни противоречия - та нали именно дребните камъчета обръщат колата. Поведението ни беше мотивирано от осъзнатата необходимост от резултатен и благополучен завършек на започнатото начинание. Дългогодишното ни приятелство беше изиграло ролята си - просто бяхме станали психологически съвместими и, ако не беше така сигурно, нямаше да успеем.

Практиката многократно е доказвала, че успехът на всички групови дейности, особено на тези, които се извършват в екстремални условия, като космическите полети, подводните изследвания, алпинизма, плаването, полярните изследвания и др., са в пряка зависимост от психологическата съвместимост на участниците. Спелеологията не прави изключение. За това организирането на всяка неформална пещернашка група се основава на приятелството, а когато експедицията има формален характер, то един от най-важните критерии за подбор на участниците е психологическата съвместимост между тях. Все пак, наред с често пъти отегчителните физиологични и психологически изследвания, намирахме достатъчно време за съвместни и индивидуални развлечения, като игра на табла и карти, многочасови разговори, слушане на музика (докато касетофона не са „скапа“ от влагата), проучвания на пещерата и четене на книги. Един „ден“ с учудване установих, че

съм прочел 500 страници, но не можах да си отговоря на въпроса, защо не мога да чета така за изпити.

Пещерата не беше голяма. Заедно с по-късата съседна дупка тя образуваше пещерен комплекс с наименование Сухите печове и обща дължина 591 м, но ничията земя между нас и входа и липсата на достъп до т. нар. Леви сухи печ съсвяхаха разстоянието ни за „разходки“ до около 400 м. От нямайкъде бяхме опознали всяко ъгълче от обекта, ала в една пещера почти винаги има какво да се проучва. Климатичните измервания регистрираха постоянна температура на въздуха 11.2 °С при относителна влажност 96 %. Въздушно течение беше с посока отвън навътре и имаше скорост в диапазон 0.085 - 0.5 м/сек. Събраната пещерна фауна не беше различна по вид от установената при предишни проучвания. Все пак успяхме да направим и някои интересни открития

Ето как съм ги описал в дневника си: „...Забелязвам, че на тавана на галерията зее неголям отвор. Това ме навежда на мисълта, че вероятно пещерата има втори по-горен етаж. Започваме сковаването на импровизирана стълба. Скоро от 3-метровата чамова дъска се получава жалко стълбоподобие, което отгоре на всичко не достига до дупката. Поставяме изобретението на прага на лявата галерия. Този път е таман. Слизам, и какво да видя - в малка дупка на пода стърчи парче кост. „Хуквам“ обратно към палатката и се връщам въоръжен с три големи пирона. Внимателно започвам да отравям костта и скоро разбирам, че това е цяла долна челюст на пещерна мечка, каквато отдавна мечтаех да открия. Фитилът е запален. Неистово продължавам да копая, подтикван от мисълта за още по-голяма находка. Откривателската страст, необходимостта от емоции и нови преживявания заличават от паметта ми разпоредбите, забраняващи извършването на разкопки от неквалифицирани лица...“

„... Бях се зарекъл да не правя повече разкопки, но еднообразието отново започва да ме души. Дълго и безрезултатно ровя с отверка в глината. Тъкмо да се откажа и ръката ми напипва твърд заострен предмет. Почиствам го от полепна-

лата глина и съзирам жълто кафяв обработен кремък, вероятно първобитна стъргалка за кожи. Не знам как се озовах в лагера. Придавам си тайнствен вид и питам Стефан:

– Как мислиш, дали тук са живели първобитни хора?

Той ме гледа озадачен, защото въпросът ми дойде ни в клин, ни в ръкав.

– Не знам! - отговаря ми той.

– А аз знам! - казвам аз и тържествувайки му показвам намереното.

Въодушевени от голямото откритие, разглеждаме предмета и размишляваме. Кога и как е попаднал там, колко време и бил обработван, за да стане толкова остър, че без усилие прерязва три листа от тетрадка...“.

По-късно археолозите заключиха, че имайки предвид формата и технологията на изработка, стъргалката може да е отнесе към времето на неолита - 6 хилядолетие В. С. (преди Христа).

„...Днес решавам да се разходя. ЯОтивам да проуча теснината в дясната галерия, но още на входа вниманието ми е приковано от половин горна челюст на „не знам какво си“ животно. Страстите отново се развихрят. Оглеждам старателно мястото и съзирам края на някаква кост, стърчащ от глината. Бавно и внимателно започвам да я разкривам. Глината е мека като тесто и спокойно работя само с пръсти. Разкритата част на костта става все по-голяма. Какво ли ще е това? Скоро ще разбере, но достъпът към „нещото“ е спрял от някакъв камък отстриани, а отгоре от 10 - сантиметрова варовикова кора... След 10-минутен труд успявам да отстраня препятствието и изваждам абсолютно запазен през хилядолетията череп на животно. Имаше зъбите на хищник, а формата и големината му подсказваха, че вероятно е от пещерна хиена или вълк...“. В последствие се оказа, че това е първата и единствена находка в България на напълно запазен череп (без долната челюст) на пещерна хиена. Тя със сигурност е живяла по нашите земи преди не по-малко от 10 000 години. Сега черепът на изкопаемия бозайник е там, където му е мястото

- в Националния природонаучен музей при БАН, на когото го дарих.

Докато се занимавахме със себе си и пещерата, времето едва ли стоеше на едно място. Така постепенно дойде 33-тия ни цикъл. Тази номерация обаче е вече твърде условна, защото вече почти нищо не правехме заедно. Денонощните ни ритми явно започнаха да се разминават. Аз лягах да спя, а той ставаше. После ролите се сменяха. Положението стана критично. Останаха ни само 15 литра вода, менюто се повтаряше неизменно, захарницата беше празна. Подслаждаме чаят си плакнейки бурканчетата от мед и конфитюр. Спалните ни чували станаха още по-влажни и студени. Дрехите също. Паузата от лягане до заспиване нарасна, дълго трябваше да затопляме „завивките“ си преди да се унесем в сън, въпреки явната умора. И двамата станахме мудни, мълчаливи, замислени и отнесени. Така ни се искаше да послушаме музика или да чуем познати и желани гласове.

... Събудих се с съсълта кой ли пореден цикъл трябва да отбележа в дневника. По едно време ми се дочуха гласове. Идваха сякаш от небитието. Дали не халюцинирам? Някакво напористо чукане по вратата на „килията“ ми показва, че не. Някой е дошъл да ни отключи. Експериментът свърши. Успяхме!...

После всичко се завъртя като на филм. Тълпи от посрещачи, журналисти, телевизионни екипи, въпроси, отговори, психологически тестове, пътуване до София, медицински и физиологични изследвания, адаптация към позабравения начин на живот и хайде отново на училище. Бяхме на прага на последната учебна година. Последва обработването на резултатите. Част от тях използвах за написване на дипломната си работа, която успях да защита успешно. Успоредно с това Стефан и моя милост написахме книга за експеримента - „Дни и нощи под земята“. Издаде я издателство „Медицина и физкултура“. В нея нещата, които се случиха, са описани много подробно и по-забавно. Който се интересува може да я открие, ако я има в библиотеките.

ПИРИНЕ, ПИРИНЕ...

Връщам се с две години назад. Денят е 1-ви май 1975 г. В това далечно утро не се събудих. Просто отворих очи, защото през цялата нощ не можах да заспя. Предстоеше ми първата среща с Пирин и неговите подземни тайни. Две години по-рано, когато още бях в казармата, в клуба, незнайно откъде, се беше появил Христо Илиев. Беше доста по-възрастен от всички ни и просто го нарекохме „бай Христо“. Та той много беше скитал из Пирина, особено в северозападната му част и така бе попаднал на една от най-интересните български пещери - Геоложката, край с. Илинденци. Разказите му за нея, нейното откриване и красоти, както и за дивите и непроучени места наоколо така ни завладяха, че решихме да организираме голяма клубна експедиция, за да видим всичко с очите си. Късно вечерта се натоварихме на влака и малко преди съмване тежките ни раници стояха като строени на перона на гара Струмьяни. Дочакахме зората, дремейки по пейките. Сънят не бе успял да пребори възбудата на Стефан и след време той започна да ни буди с говорейки:

– Ставайте, ставайте. Вижте Пирин. Ето го Шаралията.

И наистина на полурозовия фон на източното небе в далечината се открояваше почти пирамидалният силует на върха. Гледката беше прозрачна.

– Височината му е 2172 метра, а там вляво под онази седловина е пещерата - поясни бай Христо.

Упътихме се към края на селото. Там причакахме камиона, който откарваше работниците към намиращата се току под върха мраморна кариера „Мурата“. Охотно се съгласиха да ни откарат. Камионът се заусуква по черния планински път, виещ се по склона. Скоро вече бяхме потънали в прахоляк и друсането започна да разбърква „карантиите“ ни, но примамени от гледката и обзети от очакване сякаш не забелязвахме това. Така неусетно изминахме 13 км и се озовахме пред сградите край кариерата.

Настанихме се в една полуизоставена къща, сбрахме пещерните си екипировки и „дръпнахме“ по баира. Някаква измислена пътека стръмно се виеше сред вековните мури.

След като се изкачихме около 350 м, пред нас се откри невзрачният вход на минна галерия. Разбрахме, че сме стигнали, но какво ли общо имаше между нея и пещерата към която се бяхме упътили?

В началото на 50-те години по-време на своите проучвания в района на вр.Шаралия геолозите открили голямо полиметално находище и го нарекли месторождение „Мура“. Във връзка с установяването на рудното съдържание и запасите на находището, а от там и перспективите за неговата бъдещо разработване геолозите започнали мащабни проучвания. Били прокопани 7 подземни галерии и десетки метри канавки. Множество сонди прорязали мраморната плът на Куртов рид-естественото продължение на Шаралийдския хребет. И във всичко това нямало да има нищо необикновено, ако проучвателна галерия 4 не се натъкнала на огромна по площ и обем зала. Представяте ли си какво е било изумлението на миньорите, когато на мястото на поредния взрив на 268 м от началото на проходката, вместо да видят купчина разтрошена скала, те съзряли един приказен подземен храм декориран с безброй сталактити, сталагмити и иглести от бели до полупрозрачни кристали. ЯНевижданата красота на пещерата примамила не само геолозите, но и хората от околността. Мнозина отишли там кой с факла, кой с газен или електрически фенер, за да я видят, да и се възхитят, а и за да си отчупят парченце от нейната красота. Слухът стигнал и до ушите на съществуващия по това време пещерен клуб при туристическо дружество „Еделвайс“ в гр. Сандански. През 1962 г. те проучили колкото могат от пещерата и направили първата и скица, но скоро след това клубът преустановил своята дейност и тайните на Геоложката пещерата останали недоразкрити. Десетина години по-късно „нашият“ бай Христо, който вече знаел за пещерата, завел там десетина пещерняци от софийския клуб „Прилеп“ при туристическо дружество „Планинец“, но те не сторили нищо повече от предидущите. Така дойде и нашият ред. Ние обаче, бяхме много по-навити, защото за разлика от останалите, оттук, оттам, се добрахме до интересни сведения. Сонда N10 - една от многото геолого - проучвателни сон-

ди се била натъкнала на подземна кухня. Сондажният лост увиснал в празното пространство. Пускали го метър, два, петдесет, но той и така не достигнал дъното на каверната. Лостът можел да се скъса и да остане във вечен плен на бездънната празнина. Геолозите го изтеглили и разкриването на загадката останало да чака по-добри времена. Според нашите пресмятания внушителната пропаст трябваше да се намира някъде около Геоложката пещера. Значи, ако откриехме неизвестни ходове, галерии и пропасти в нея, то те можеха да ни отведат в кухнята. Тогава щяхме да станем, ако не откриватели, то първопроходци в една, вероятно гигантска, но във всички случаи уникална по произход пещера, каквато страната не познаваше.

При първото си влизане се разделихме на групи и с настървение се впуснахме да проучим пещерата метър по метър. Надникнахме зад всеки каменен блок, опитвахме се да навлезем във всяка пролука или чрез катерене до достигнем очертаващите се по почти отвесните стени на залата отвори. Усилията ни не даваха търсения резултат. По едно време, не си спомням кой, задъхан „дотърча“ при нашия „отбор“ и ни съобщи, че бай Христо е открил някаква странна пукнатина, която води незнайно къде. Докато се усетихме, бяхме там.

Процепът, който природните сили бяха отворили сред мраморната скала, беше широк около 50 см и стръмно се спускаше надолу. Няколкото подхвърлени камъка стремглаво се зътъркалваха по наклона и след секунда - две глухо тупваха върху невидимия край на пукнатината. Трябваше да се спуснем, за да определим дълбочината, а и дали от дъното ѝ не се отваря входът на някоя тайнствена галерия.

Трескаво започнахме да обсъждаме кой е най-безопасният начин за това. Място за връзване на въже нямаше, но всъщност нямахме и въже. „Затворихме си очите“ и пренебрегвайки правилата за безопасност с повишено внимание започнахме да навлизаме в пукнатината. Има случаи, в които пещерният път може да поеме обмислен риск и начинанието да има щастлив завършек, но той никога не трябва да забравя поговорката „Един път със стомничка за вода, втори път със

стомничка за вода, а на третия път стомничката се счупва“.

Единственият възможен начин за придвижване беше страничният. Толкова беше тясно, че за да се задържа трябваше да прилепя гърба си върху едната стена на цепнатината и с дланите, колената и върха на пръстите на краката да се запъвам в отсрещната. Понечех ли да отслабя натиска, щях до започна да се свличам бавно надолу и в край на краищата да падна. В такова положение можех да стоя на едно място до омаляване, но все пак целта беше да се придвижва напред. За това намалих за миг съпротивлението като същевременно приплъзнах задните си части и гърба напред и отново задържах тялото си. После отново и отново направих същото. Така педя по педя навлизах все по-напред в пукнатината. Дотук добре, но нататък всеки квадратен сантиметър от стените бе осяян със стотици прозрачни кристалчета. Беше така рошаво, че едва ли можеше да се плъзна, но за сметка на това фините иглици пробиваха гащеризона ми, забиваха се в кожата на краката, гърба и дланите ми и оставаха своите остриета там. От тогава тялото ми не помни толкова много „трънчета“ да са прониквали в него. Поне да имаше защо. Пред мен цепката се задъни, а когато се добрах до дъното видях, че там нямаше и помен от така желаната галерия. Знаете как се попържва в такива случаи?

За този път толкова. Понятно е, че това беше само едно надникване зад завесата, забулила пиринските подземни загадки. Резултатът не ни окуражи, но не ни и отчая, просто решихме, че ако не дойдем отново тук едва ли ще имаме късмет да открием нещо повече.

ПО СЛЕДИТЕ НА ДРЕВНИТЕ РУДАРИ

Не всяка история има продължение, но тази има. Следва 7-годишен период, за който макар и с риска да наруша хронологията на повествованието бих искал да разкажа. Всъщност какво се случи по-нататък. Две години по-късно Иван Здравков от Студентския пещерен клуб „Академик“ - София, бе поканен да участва в наша експедиция. Тогава той откри неверовоятно интересни нови галерии и зали в Геоложката пещера,

която междуременно бяхме прекръстили на Шаралийската. Момчетата бяха стигнали до някаква пропаст, в която по липса на въжета така и не бяха се спуснали. Дали защото не беше преценил добре или защото „на страха очите са големи“, един от нашите, да речем Хинко, ни обади, че дупката изглежда страшно дълбока. Още на следващата неделя, подмани от неизвестността, отбор от юначни алековски пещерняци нарамихме 500 м въжета и бързо се завтекохме в пещерата. Голям зор видяхме докато изтърим торбите с тежкия товар първо по баира, а после из теснотиите на новооткритите галерии. Усилията ни не бяха напусто като изключим факта, че за спускането в пропастта ни свърши работа само едно 20-метрово „канапче“. По адрес на родните на нашия информатор, който благодарно си беше останал въщи, се избълваха десетки „благословии“, но след като се спуснахме сякаш онемяхме. Бяхме попаднали в голяма и красива зала, в чиито долен край безмълвно ни гледаше бистроото око на подземно езеро.

В другите краища се отваряха входовете на две галерии, изцяло покрити с полупрозрачни до снежно бели кристали наподобяващи цветчета и миниатюрни стръкчета, таралежи и дръвчета. Където и да искахме да стъпим или се допрем непременно щяхме на разрушим нежните природни творения и не ни оставаше нищо друго, освен да събуем ботушите си и деликатно да се придвижим напред. За съжаление и в двата случая видяхме края, но удоволствието от видяното беше толкова голямо, че даже не обърнахме голямо внимание на това, че галериите не ни отведоха в гигантския отвес, в който искахме да попаднем. Пещерата беше обект на още няколко наши посещения. Така успяхме да се изкачим до най-високите части на всяка галерия, да се промушим и през най-тесните места. Тук-там си проправяхме път през стесненията, разбивайки скалата с чук, железни шила и длета и накрая намерихме нови обходни пътища към залата с езерото. В крайна сметка пещерата стана почти 1/2 км, но въпреки усилията не ни допусна към лежащата под нея загадъчна кухня. Нейното съществуване продължава да тормози мислите ми и все още

ме кара да кроя невероятни планове, осъществяването на които винаги отлагам за по-късно. Поне за сега. Все пак дупката си седи на мястото, пък нали вече има и по-млади спелеолози. Защо ли не опитат те? Мисля, че ако не спечелят, то едва ли ще загубят нещо.

През 1978 г. една случайност ме среща с геолога Димитър Събев. Тогава този над 100-килограмов мъж завеждаше една от информационните служби на Комитета по геология и минерални ресурси, но преди това беше един от стожерите на чепеларския пещерен клуб. Години наред той броди из родопския край, откривайки и картографирайки множество пещери, като професионалист беше желан участник и в редица национални експедиции по други места. Като изключително писмен човек Събев ревностно отразяваше всичко видяно и проучено по всякакъв възможен начин в бюлетина „Родопски пещерняк“ и периодичния печат. Накрая написа и издаде книжката „Рупчоските пещери“. После се виждахме и разговаряхме често и полека-лека от него научих някой изключително интересни неща за пиринския район.

Едно от първите детайлни геоложки проучвания на полиметалното находище „Мура“ се осъществили през 1956 г. от бригада с ръководител руснака Третьяков. При геоложкото картиране на участъците в западния и север-северозападния склон на вр. Шаралия, на около 1700 м.н.в. изследователите се натъкнали на две групи от по 4 пещери и установили, че от вътрешността им се добивали руди. Те документирали една част от откритите галерии и ги регистрирали в своите отчети като Пещерни рудници. Вероятно геолозите са имали сериозни аргументи, за да отбележат, че въпросните рудници са били разработвани от саксонски рудари в периода 14-16 век.

В края на януари 1979, Митко Събев ме изненада с едно парче от топографската карта на района, на което беше посочено местоположението на пещерите и копия от картите им. Вече можеше да се действа. В този смисъл съвсем не беше трудно да съберем група от ентузиаста и да тръгнем независимо от това, че Голям Сечко беше във вихъра си. На 16 февруари Стефан Цонев, Христо Илиев, Чавдар Ялъмов, Ясен

Божинов и аз поехме нагоре. До кариерата беше лесно, но нататък снегът беше не по-малко от половин метър и трябваше да бием партина. На местата на навеищата затъвахме до кръста, но макар и трудно продължавахме уверено напред. На превала ни посрещна силен северен вятър, който като чели на пук не спря своето духало докрая на деня. Бяхме на 1700 м и, ако искахме да открием пещерите трябваше да подсечем склона и да продължим да се движим на тази височина. Това се оказа бавна работа, но за връщане назад не можеше и да се мисли. Не ни спря даже и лавинният улей, който предизвикателно се изпречи на пътя ни. Прекосихме го един по един, обвързани с тънко червено въже, мобилизирали цялото си внимание и със затаен дъх. Всичко мина успешно и слава богу, защото два месеца по-късно с очите си видях последствията от паднала тук лавина. Като възнаграждение за страха скоро достигнахме първата си цел - Пещерен рудник 2, или както го нарекохме по-късно пещерата Езерото. Отпихме по глътка ледено студена вода от кристалната чаша на подземния водоем и се захем да търсим другите три пещери. Скоро открихме и Саксонската, а след още половин час драпане нагоре и пързаляне надолу по склона се озовахме на ръба на непозната пропаст. Идентифицирахме я като Рудник 5 и докато търсехме подход за спускане в нея установихме, че малко по-ниско се намира входът на друга пещера. Вероятно това беше търсеният от нас Рудник 6, който малко по-навътре се съединяваше с по-високо разположения обект. Всъщност ставаше дума за една и съща пещера с два входа. Тръгнахме навътре. Стръмната галерия скоро се разклони вляво, после вдясно, направи една осмица, нататък прие още едно дясно разклонение и въобще се въртеше в различни посоки - ту широка и висока, ту тясна и ниска. Подът беше осеян с ръбести камъни, сред които даже и неопитното око можеше да различи множеството ръждивокафяви късове от окислена руда. Освен това ясно се виждаше, че по пукнатините на мраморната скала има цели прослойки от същата руда и местата, от където древните рудари са изземвали ценната суровина. Вероятно между изкопания материал е имало и шкарто, за-

щото покрай стените на галериите открихме множество малки сухи зидчета от сходни по цвят скални отломъци. Докато се „зверехме“ на видяното, неусетно галерията пред нас сякаш се издъни. Надолу зееше странна кална дупка. Слизането не беше проблем. После галерията тръгна стръмно надолу и внезапно стана отвесна. Времето беше напреднало. Трябваше да се връщаме обратно, защото не бяхме подготвени да спим тук. Това трябваше да стане по светло и щеше да ни отнеме поне 3 часа. Ами лавината? Проследихме с тъжен поглед губещата се в неизвестността вертикална дупка и с неохота заизлизахме от пещерата. Провокацията беше толкова голяма, че нямаше и капка съмнение, че отново ще дойдем тук. И то колкото е възможно по-скоро.

Не си спомням как съм издържал до 29 март. В 23.10 ч. бай Христо, Ясен и аз хванахме трена за Сандански. По пътя се опитахме да дремнем, но бяхме толкова възбудени, че отново не се получи. После, докато чакахме рейса на работещите в кариерата, три часа обикаляхме нервно из спящото Струмани. Този път снегът беше на петна, та стигнахме до дупките бързо. Без да се потриваме, като освирепели „нахълтахме“ в пещерата. Така и не усетихме как стигнахме до мястото на интригата и както често става заумувахме къде да вържем въжето. Едва открихме участък от здрава и не ронеща се скала, за да забием клин. После сторихме каквото трябва и един по един се заспускахме надолу. Скоро се оказа, че може и без въже. Слизахме уверено напред, последва хоризонтален участък, който преминахме на четири крака, отново слизане и накрая ето ни в малка зала. В средата ѝ лежеше голям къс полиметална руда, явно доказателство, че и древните рудари са стигали чак до тук.

Смятаме, пресмятаме и накрая установяваме, че това място се намира на дълбочина 105 м спрямо долния вход. Ура, това е поредната голяма българска пропаст, а бай Христо ще пуши! Пустият му въздържател се беше зарекъл, че ще го направи, ако се окаже, че дупката е по-дълбока от 100 м. В края на краищата се оказа, че тя е 130, защото след месец-два успяхме да се спуснем и в отвеса в края на залата.

През тази година ходих из Пирин още 4 пъти и многократно повече през следващите. Заедно с моите съклубници там отрихме и проучихме не по-малко от 40 различни пещери и пропасти, но все не ни оставаше време да задълбаем въпроса за пещерните рудници. Наскоро се запънах и рекох да позоря едно друго по темата, но за сега със сигурност знам само няколко неща. Най-напред, че първо Господ е рекъл „Да бъдат пещери“ и те взели, че се образували. После откъм дълбините на земята започнали да прииждат нискотемпературни водни разтвори с високо минерално съдържание и по стенните вдлъбнатини на пещерите започнали да се отлагат полиметални руди, или, както казват геолозите, пещерата станала капан на рудни вещества. Анализът на пробите от този район показва, че най-високи количествени стойности имат минералите на среброто, златото, цинка и оловото - метали, които винаги са представлявали интерес за хората. Именно това е предизвикало рударите да отидат високо в склоновете на Пирин и прониквайки дълбоко в недрата му да вадят от там ценната суровина. Нямаше никакво съмнение, че те са сваляли материала на около 300 м по-ниско, в подножието на склона край игривата река Разколска, където вероятно са били и пещите. Там металът е бил извлечан чрез претопяване, а слитъците отнасяни по пътеки и пътища за вторична преработка. Но кога е било това и кой го е правил все още може да се гадае. В отчетите си от 50-те години геолозите твърдят, че това са правили саксонски рудари през периода 14-16 век и това изглежда правдоподобно като се имат предвид историческите източници. Но рудодобивът и металолееенето в област Македония са били познати още от планинските тракийски племена и по-късно римляните, а може би и от по-рано. Не случайно една от пещерите в района е известна от местното население под името Римската пещера и за нея има интересно предание, което научихме от 86-дишния дядо Янко Аджиев: „На десет години бех, от дядо Личе съм слушал, че горе имало кариера. Одили веднъж там, един останал отвонка, другите флегнале с въжето. Забучела вода голяма и те върнали. Дяволската река е, рекох, тя боботи и опишува сичко. Ня-

кога 40 души (друг разказ б. а.) имало вътре. По пладне един ден гръм ударило, втрещило такова и сите мъже загинали зарината. Кога било? През римско, кога, преди турчино, той 518 години държал тая земя“. Известният познавач на Пирин Добри Душков също налива вода в мелницата на версията за римския произход на пещерните рудници. В географския речник на Пирин, срещу наименованието Римските дупки, той пояснява - издълбани в мраморните скали на вр. Шаралия.

Вероятно вече е ясно, че за сега няма еднозначен и научнообоснован отговор на въпроса кога всъщност са били експлоатирани рудните залежи. Може би, защото пещерните Рудници все още не са изследвани от специалисти, изучаващи рудодобива в миналото. Сигурно там долу край реката все още могат да открият остатъци от сгурия, шлака, а защо не и самите пещи, в които се е претопявала рудата. Ние не сме правили опити да ги търсим, защото винаги бързахме нагоре към дупките или надолу към града и все не ни оставаше време за подобни проучвания. Мисля си, че сме направили грешка, но и че не е късно тя да бъде поправена. Едно откритие, каквото и да е то, винаги си струва труда.

РЕКИ ПОД ЗЕМЯТА

Чували ли сте за Деветашкото плато - онази заравнена купчина от варовикови скали между реките Осъм, Росица и Магър? Знаете ли, че по неговата повърхност зият отворите на стотици пропасти? Представяте ли си, че само в тази част на Средния Предбалкан се намират 5 от най-големите и интересни водни пещери в България? С тях успех да се запозная, когато взех участие в Международната пещерна експедиция „Дружба-78“.

Претърпаната с експедиционен багаж „Витнамка“ бързо и лесно стигна до ресторант „Маарата“ край с. Крушуна. Глезотията обаче продължи. Водена от опитните ръце на бай Коста Тороманов двuosката деликатно се промъкна по тесния горски път покрай скалите и леко се възкачи на равнището пред пещерата „Водопада“. Какво чудесно място за лагер. Скални откоси затваряха южната част на поляната, а в подно-

жието им зееха тъмните отвори на две пещери. От едната извираше невзрачно ручейче, а от другата почти цяла река. Бистрите ѝ води „притичваха“ някакви си 50-тина метра, спираха се за миг на ръба на 15-метров скален праг и после безстрашно политаха надолу, образувайки приказен водопад.

Палатките ни накацах под скалите, тежката сянка на ореховите дървета и край храсталаците. Разноцветните им тенти ошариха пейзажа. Скоро се появи и пушека от експедиционната кухня и ние започнахме да потриваме ръце в очакване да разберем какво ще се върши и кога най-сетне ще плъзнем по надупченото като решето плато. Ръководителят на експедицията Петър Трантеев ни събра, за да ни обясни какви са нашите основни цели и задачи. Както винаги беше твърде сладкодумен и обстоятелствен, но едва ли имаше друг начин да мотивира хората така, че те да се впримчат в общото дело дори и без да се усетят. На това аз му викам „да ти извадят душата с памук“ и честно казано непрекъснато се опитвам да прилагам този номер в дейността си. После се пристъпи към разпределяне на хората по групи и възлагане на конкретните задачи. Така се прави по време на всяка експедиция и то всеки божи ден, като се изхожда от отчета за извършеното от предишния. Този подход е продиктуван от необходимостта да се „разбие“ тежестта на ежедневната, а и на цялата работа солидарно между участващите така, че на всеки да му е пределно ясно какво и как трябва да свърши. По този начин шефът направлява хода на проучванията и следи за изпълнението на предварително набелязания план. Това е напрегната работа като се има предвид, че той почти винаги участва пряко в изследванията и чрез своите помощници организира делата по научната работа, изхранването на хората, транспорта и всевъзможни други неща. Често пъти става забавно, но за това когато реша да споделя мислите си като ръководител на експедиция, а не на участник какъвто бях тогава.

Ден първи. С Петър Петров от Географския институт на БАН поехме към 2 753- метровата Бонинска пещера. Всъщност благодарение на усилията на пещерните водолази от

клуб „Студенец“ - Плевен, сега дължината и е вече почти 4.5 км и тя продължава да бъде най-голямата „дупка“ на платото. Шмугнахме се в храсталаците в едно от разклоненията на Мечи дол и ето ни пред входа. Крачната помпа за надуване на гумени лодки задейства. После тръгнахме. В началото беше сухо, после ни се препречи малко езеро, сетне запрескачахме изпречващите ни се варовикови прегради, излязохме на равното и плавно се спуснахме надолу. Изведнъж пред нас се изпречи реката. Тъмната ѝ вода идеше от някъде, бавно се изнизваше покрай погледите ни и отново потъваше в мрака на галерията. Обзе ме чувството, че се намирам на брега на митологичната река Ахерон. Дори очаквах да видя как Харон отнася към Долния свят препълнената си с човешки души лодка, за да ги предаде във владение на подземния цар Плутон. Разбира се, това съвсем не се случи. За да продължим обаче, трябваше да се вживеем в ролята на легендарния лодкар и сами да поемем навътре. Цопнахме лодката, внимателно се настанихме в нея и .... Настъпи голямото шоу. Бях придобил известен опит в използването на гуменото плавателно средство и с увереност подадох команда за отплаване. Уви! Вместо да тръгнем напред, започнахме да се въртим около оста си. Логично. Петър никога не бе употребявал подобно „чудо“ и нямаше навик да работи с греблото в синхрон с мен. Тук е мястото да обясня как всъщност става придвижването. Гребците коленичат на дъното на лодката и присядат върху петите си. Единият седи в предната, а другият в задната ѝ част. Първият гребче от едната ѝ страна, а вторият т.е. задният, от другата. Седящият начело е нещо като лоцман. Той оглежда пътя, следи за дълбочината на водата, съобщава за наличието на остри каменни ножове по дъното и стените на галерията, които могат да срежат лодката. Основната функция на следващия е „кормчия“, защото лодката се управлява най-лесно отзад. И така, ако действията на двамата не са съгласувани, то всяко подземно плаване е обречено на трудности и може да доведе до „корабокрушения“ с драматични последиствия. Помните ли като се говорихме за преохладането?

Голямо гълчене падна докато се паснем, но в хода на то-

зи процес неусетно преминахме 800 м срещу течението. После поджапахме из следващите галерии и след сработването почти състезателно се върнахме до изходното място. Бях удовлетворен - дотогава не бях влизал с лодка в толкова дълга водна пещера.

Следващият ден ми донесе удоволствието да поплавам и походя в Урушка маара. („маара“ тур.-пещера). Бяхме четирима с две лодки. Без особени проблеми изминахме 1600 м от пещерата, за да се озовем на брега на голямо езеро. Само, че за разлика отпреди път напред нямаше. Двете стени на галерията се сливаха в една, скалният ѝ свод почти вертикално се снижаваше надолу, достигаше водната повърхност и потъваше под нея. Погледите ни пронизваха бистрата течност и съзираха как в зеленеещата дълбина на езерото се очертаваше входът на хоризонтална подводна галерия. Това беше сифон и подсказваше, че сме безсилни да продължим нататък. Тази работа можеха да сторят само пещерни леководолази, каквито ние не бяхме, а и нямаше в състава на експедицията. Пийшейки тези редове нещо сякаш ме сграбчва за гърлото и започва да ме души, в очите ми прииждат сълзи и ми става тъжно и пусто. Сещам се за Васил Недков и Вальо Чапанов, моите приятели водолази, които 11 години по-късно не само се опитаха, но и успяха да направят това, което ние по-рано не можахме. Лъчите на техните подводни прожектори прорязаха 30-те метра подводен мрак на сифона и ги отведоха към нова надводна галерия. Оттатъшният подземен свят обаче се отнесе твърде враждебно към тях. Оказа се, че въздухът там е с небивало голямо съдържание на въглероден двуокис. Едно-две вдишвания от него изгаси светлината, запалена в пламналите им от откривателско щастие очи. Завинаги. Лека им пръст! ...

Здравко Илиев и аз поехме назад. Всичко вървеше гладко и наистина по вода до момента, в който не нанизахме лодката на един изшилен подводен камък. Докато разберем какво става, въздухът излетя от поразената пневматична камера и ние се озовахме в студената вода. Тя мигновено скова междуребренте ми мускули така, че едва можех да си поема дъх

и за малко щях да се удавя. Що се отнася до мен, овладях положението, но здравковото хич не беше за завиждане. По всичко личеше, че той не можеше да плува. Придърпах го към себе си и сграбчих като спасителен пояс здравата част на полупревозното ни средство. Не ми се разказва какъв зор видяхме докато се изнижем от проклетата пещера - мокри, вкочанени, изтощени и подплашени, но слава Богу живи и здрави. От този случай ми останаха две важни поуки. Когато проникваш във водна пещера: Първо - не вземай със себе си човек, който не може да плува, или, ако го сториш, снабди го със спасителна жилетка. Второ - винаги носи със себе си лепенки и лепило за гума, защото могат да ти потрябват!!! Нали?

СИФОНЪТ

Югоизточно от с. Крушуна е местността Горник. Там почти на горницето на високите скали отсичащи северния склон на платото няколко липови дръвчета прикриват входа на едноименната пещера. Мирослав Кръстев - пещерняк от Ловеч, ни я представи като открита от него, без да подозира, че тя е била изследвана още през 1965 година. Както първопроходците така и той бе стигнал на 447 м от входа, където подобно на Урушката пещера подземната река извираше от малко езеро. За разлика от тях той се беше досетил, че ако се направи канал в естествената варовикова преграда, подпирашца водите на езерото, то оттока му ще се увеличи и нивото му ще спадне. Тогава потопеният таван на галерията ще излезе от водата и между него и повърхността ѝ може да се отвори проходима без водолазна апаратура пролука. А нататък? Дали има нещо нататък можеше да се разбере само чрез опит - та нали той никога не лъже. Вържени с чук, железни длета и кирка поехме нататък. Взехме със себе си и уреди за климатични проучвания на пещерата - влажност, температура на въздуха и водата и тем подобни, каквито непременно трябваше да направим. Пренасяното на инструментите през наподобяващите каменна тръба първи 350 метра от пещерата съвсем не беше приятно. Докато стигнем реката не остана човек без очукани лакти и колене. Когато се изправихме пред сифо-

на вече бяхме забравили болезните и трескаво се заехме с работа. Нарушаването на естествения вид на подземната среда по принцип не е желателно, но ако все пак се наложи трябва да се направи съвсем деликатно. Така постъпихме и ние. Изчукахме по един почти дискретен улей в краищата на двата естествени варовикови бента, които последователно препречваха пътя на изтичащата от езерото вода и зачакахме. Нивото му видимо започна да спада и скоро свода на галерията остана на сухо. За съжаление, противно на очакванията, разстоянието между него и водното огледало стана не по-голямо от 4 см. Каквото и да правехме, нямаше как да го увеличим толкова, че да минем спокойно. Хубавото беше, че през образувалия се въздушен процеп започна да подухва лек пещерен вятър. Той набразди езерната повърхност с малки игриви вълнички. Това беше неоспорим белег, че „оттатък“ сифона има кухня, тоест пещерата продължава.

Реших, че на всяка цена трябва да видим какво представлява сифонът. Можеше и да е малък и преодолим чрез обикновено гмуркане. Ентузиазмът сякаш удави чувството ми за неудоволствие от съприкосновението със студената вода и полека лека започнах да се потапям в езерото. Бях се наксил почти до шия, когато отпуснах краката си напред и с върховете на ботушите си започнах да опипвам тавана на подводната галерия. Първоначално той вървеше гладък и равен, после тръгна да се въздига докато накрая усетих, че пръстите ми хлътват във въздушна кухня. Обзе ме възбуда. До отвъдното ме деляха не повече от 1.5 м, където сигурно ме очакваше, може би, по-голямата пещера. Светкавично ме обсеби мисълта да се гмурна, но след секунда тя бе изместена от смътен страх, който ме накара да се върна. Последваха оживени коментари. Всички бяха завладени от мисълта как да достигнем до предполагаемите безкрайни галерии и техните вълшебни красоти. Описвайки подобен случай, френският спелеолог Жан Франсуа Пернет казва - „тогава започнахме да мечтаем като малки деца. Ето това е спелеологията“. Почна да ме хваща яд. Заедно с това почувствах, че в мен започна да се навива някаква странна пружина, която натяга мобили-

зационните ми механизми и как те отпъждат първоначалното ми шубе. В мен назря решение, което намери израз само в три думи:

– Влизам, мамка му!

Прозвуча толкова непоколебимо, че останалите не намериха сили да ме разубеждават. Вместо това ме вързаха през кръста с едно въже, поръчаха ми да внимавам и онемяха в очакване на предстоящото събитие. Отново нагазих в езерото. Когато достигнах докрая му за момент застинах, поех дълбоко дъх, прикляквайки се потопих под водата и после се отблъснах напред в желаната посока. Докато се усетя главата ми изплува от другата страна и каската ми удари тавана. Там беше ниско, но само на една педя по-навътре свода ставаше по-висок, а още по-нататък сигурно достигаше 3 метра. Пред погледа ми се отвори широка галерия, чиито продължение се губеше зад светлината на монтирания на каската ми прожектор.

– Продължава а а а... – спонтанно извиках аз.

Стана ми някак си топло и усетих как сърцето лудо запулсира върху слепоочието ми. Чувствах се щастлив, сиреч бях приел желаното за постигнато и постигнатото за желано. Тръгнах срещу течението на реката, джапайки от глезен, та чак до чатала. Времето си течеше, започна да ми става студено, а краят така и не идваше. Това не беше зле, но трябваше да се връщам. Другарите ме чакаха, а и пещерата можеше да почака до следващия ден. Щеше да издържи, та нали беше издържала стотици хиляди, а може би и милиони години докато види светлината на пещерняшката лампа?

На другия ден, този път облечени с неопренови костюми, минахме сифона всички - Пиерото, Кольо Гайдаров, Маргарит и Гинчето, която май не можеше да плува.

След като преминахме 633 м, опряхме до поредния сифон. За него вече със сигурност трябваша водолази. Здраве да е. Както се казва „Каквото можахме направихме, по-можещите да направят повече“.

Четири години по-късно Пиерото, Стефан, Муки и Дребния от нашия клуб изцяло картираха пещерата. Сега тя е

1074 м, т.е. 60 - та по дължина в България. Хубаво щеше да бъде, ако е по-дълга и по-напред в списъка, ала всеки с късмета си.

НАПРЕД И НАДОЛУ

През 1979 г. имах щастието да опозная някои белоградчишки пещери, спуснах се в двете най-дълбоки пропасти пещери на Троянския Балкан (Райчова дупка - 377 м и Малаката яма - 232 м), в 115-метровата Иванова вода в Родопите и участвах в проучването на Приказна - най-дългата пещера в Котленската планина (4782 м). Част от тези прониквания бяха подчинени на подготовката ми за участие в Градската пещерна експедиция в Италия, в която ние софиянците се бяхме поставили амбициозната цел да проникнем до дъното Абисо Микеле Гортани, водещата по дълбочина пропаст на Италия (920 м). Чувствах се в страшна форма и в потвърждение на това изкачих само за 12 минути почти 100-метровия отвес на Бездънния пчелин край Ябланица. В този период се вписват и няколко клубни набези към Пирин, за които вече стана дума, проучването на няколко пещери в планината Еримантос, Гърция по време на първата българо-гръцка експедиция и други по-безобидни скитания по вече познати родни дупки.

Опитът ми набъбваше. Увеличавайки списъка на посетените от мен пещери и пропасти постепенно започвах да придобивам самочувствието на добър пещерняк. Не можех да не бъда доволен, но чувствах, че все нещо ни ми достига и трябва да науча още доста неща в значително повече насоки.

Годината отиваше към края си. Идеше декември, а с него и датата за отпътуването на експедицията в Италия. Тичането по подготовката беше голямо в прекия и в преносния смисъл на думата. Надвечер отборът се събираше на колодрума в Борисовата градина, правеше три-четири километров крос в гората и после се „забавляваше“ с „Гладиатора“ в залата за обща физическа подготовка. През деня уреждахме проблеми, свързани с набавянето на храни, окоплектоването на екипировката, уреждането на транспорта и визовите формалности.

Нещата не вървяха като по конец, но в края на краищата се движеха по плана. Беше ми трудно да съчетавам работата по организацията на експедицията с тази на методист във Федерацията по пещерно дело, още повече, че Петър Трантеев, заместник-председателят на последната, беше постъпил в болница. Диагнозата му бе зловещо нелицеприятна - рак на черния дроб, което не вещаеше нищо хубаво. Лошото се случи на 24 ноември. Пещерняшкото движение в България остана без един от най-всеотдайните си радатели и труженици, а пещерите без един от малкото им възторжени изследователи. За живота и делото на П. Трантеев могат да се изпишат десетки страници. Всъщност за неговите приключения, усилията му на организатор на модерната българска спелеология, ръководител на стотици пещерни проучвания, откривател, педагог, писател и журналист може да се напише цяла книга. Той даже я беше започнал. Зад интригуващото заглавие „С три свеци под земята“ следваха още десетина страници, в които авторът живо и неподправено описваше първото си пещерно приключение с дата 12 юли 1932 г.

Петър Трантеев така и не успя да ни се изповяда. Поуморен от живота той мечтаеше за деня, в който ще се пенсионира, за да седне зад писалището в една къщичка в любимото си с. Карлуково, каквато много искаше да притежава, и да опише всичките си преживелици. За съжаление това така и не се случи. „Хера“, както всички наричахме Трантеев, ни напусна три месеца преди да навърши 56 години. Ние винаги ще го помним!

Подготовката на експедицията почти беше привършила. Вече си бяхме взели италиански визи. Оставаше да се закупят още храни и изкусурияването на разни, на пръв поглед повторостепенни неща. След смъртта на Трантеев нямаше друг освен мен, който да изпълнява функциите на заместник-председател и това будеше известно безпокойство. То се оказа основателно, защото само 5 дни преди датата на отпътуването тогавашният зам-председател на ЦС на БТС, който отговаряше за работата на федерациите, ме извика за да ми заяви, че няма как да замина. Стоях като зашеметен и не можех да по-

вярвам на ушите си. После го ударих на молби и кандърми, които така и не дадоха резултат. Само за миг се провалиха двугодишните ми усилия да се готвя за този пещерняшки изпит и за организирането на експедицията. Стана ми тъпо, но какво ли можех да направя освен да прегърна мисълта, че човек трябва да знае да губи, защото в живота не винаги се печели. В останалите няколко дни помогнах, доколкото можех, на моите приятели и така до 3 декември. На сутринта 42-местната Шкода стоеше натоварена с екипировката, съоръженията, храните и чакаше пасажерите си - осем софийски пещерняци и техният ръководител - първата дама на българската спелеология Ана Тапаркова - Пенчева и един кинооператор. Скоро всички бяха налице, после дойдоха минутите на раздяла с близки и роднини и заемането на местата в автобуса. Никога няма да забравя следващия момент. Качих се заедно с другите, отидох до Ани, мушнах в ръката й едно синьо стъклено мамино за късмет, прегърнах я и с просълзени очи и пожелах успех на експедиция. С думите да се върнете живи и здрави бързо слезнах от автобуса и зачаках неговото тръгване. Той потегли към Италия и сякаш заедно с него замина и голямата ми мечта да се спусна в една от големите пропасти на света. Все пак в това нямаше никаква трагедия, защото времето беше пред мен, а и моите приятели със сигурност щяха да постигнат целта, която си бяхме поставили. Когато научих, че освен Микеле Горатани експедицията е успяла да преодолее и трудностите на Сплуга де ла Прета (-878 м) - втората по дълбочина пропаст в Италия, се почувствах наистина щастлив. Човек трябва да се радва, а и гордее с успехите на другите, особено когато те са му приятели! Нещо, което за съжаление се среща рядко у нас българите. Де да можехме поне малко да приличаме на индийците, за които се говори, че даже и да са бедни, се гордеят със своите милионери. Вероятно, защото вярват в прераждането. Тоест нищо не пречи у милионера да живее духа на някой бедняк.

1980-ТА

Още в началото на 1979-та бяхме се заели с подготовката на Първата европейска регионална конференция по спелеология. В началото на следващата година все още не усещаме истинската тежест на организатори на този форум, но колкото приближаваше времето за неговото провеждане, толкова повече изпъвахме жили. Председателят на федерацията проф. д-р Любомир Динев, въпреки 69 -те си години, работеше на високи обороти и умело координираше работа между Федерацията, Съюза на научните работници в България и Туристическия съюз. Във федерацията беше назначен вече завършилият ВИФ Трифон Даалиев - изявен и опитен пещерняк от по-старото поколение, а във връзка с конференцията и Петър Делчев - добър организатор израснал, в редиците на Студентския пещерен клуб „Академик“, София. Въпреки, че в подготовката бяха ангажирани почти всички служители на ЦС на БТС, включително Бюрото за туризъм Пирин, нашият екип блъскаше по задачите по 10-12 часа на ден и в продължение на около 8 месеца беше забравил що е ден и нощ. С други думи до края на конференцията, който съвпадна и с края на септември нито имах време, нито пък ми беше до пещери.

Както казват обаче, всяко зло за добро. За сметка на липсата от емоции от пещерните похождения, по време на конференцията изпитах удоволствието да срещна едни от най-изявените европейски и кубински спелеолози. Така чрез техните научни доклади и не така строги разкази повече от седмица бях потопен в атмосферата на големите пещерни изследвания по света. Бих могъл да изпиша цял поменик от имена на известни спелео-личности, само чието споменаване може да предизвика възхищение у всеки посветен спелеолог. Това обаче, би предизвикало и необходимостта да се изпишат два пъти повече редове за техните приноси, за което едва ли може да се отдели толкова място. Ще спомена само името на човека, който ме впечатли най-много - роденият в Испания баск проф. Адолфо Ерасо. Тогава този дребен и сух човечец

може би беше на около 40, но на тази възраст вече беше професор по хидрогеология и един от най-големите световни специалисти по строителство на язовири в карстови райони. Не на последно място той бе се спускал не по-малко от 20 пъти в легендарната пропаст Пиер-Сен-Мартен (-1335 м) на френско-испанската граница, за да изследва. Вероятно именно съприкосновението му с пещерите не го отличаваше от нас и вместо да се държи академично, той непринудено общуваше с простосмъртните пещерняци, здраво си пийваше винце, а паднеше ли му китара, свиреше и пееше песните на своя народ.

Когато пиша тези редове, без да искам си спомням и за хора, които срещнах тогава, но вече не са между живите. Това бяха Владимир Илюхин, когото поради невероятната му настойчивост руснаците наричаха железния кон, и който загина трагично по време на една от десетките си кавказки експедиции, и Володя Кисельов - може би най-добрият руски спелеолог-водолаз. Пещерняците-риби, както наричам водолазите и сапъорите, грешат само по веднъж в живота си. Явно така беше сторил и Володя. Години по-късно намериха неговото тяло в мрачния сифон на една грузинска пещера и по всичко личеше, че се беше омотал в пилотното въже и бе останал без въздух в бутилките. Вечна им пръст!

Времето на годината изтече неусетно както пясък между пръсти. Не успях да придобия пряко никакъв нов пещерняшки опит, но за това пък прихванах страшно много по отношение на организацията на големи спелеоложки форуми и за това какво и как се прави от колегите ми от европейските страни. Тези неща бяха много важни за мен, защото по-късно намериха място в дейността ми на организатор и изследовател.

ЗИМНО ПРИКЛЮЧЕНИЕ

Зима е. Въпреки, че за пещерняците няма сезони, то обикновено ходенето по пещери по това време не е така интензивно, както през топлите месеци. Това обаче, няма нищо общо с пещерите, защото там температурата целогодишно е

постоянна. Но зиме, под земята, човек се чувства много комфортно, отколкото навън, тъй като температурите отдолу са винаги положителни. Единственото нещо, което буди неприятни усещания при зимните прониквания, е моментът на излизането. Защото, както обикновено, тогава си прилично измърлян, често пъти мокър, преохладен или позагрял от физическите натоварвания. Тогава страшно много ти се иска да се преоблечеш и отдъхнеш поне за миг като бял човек. Съвсем друго е, когато навън препича слънчице. Вместо студени тръпки, по морното тяло се разлива живителна топлина и ти става някак си хубаво, хубаво. През зимата съществува и още един проблем - придвижването до пещерата в условията на снежната планина. В много случаи метеорологичните условия там са тежки, което обаче може да бъде сериозна пречка само за пещерняците без достатъчен планинарски опит. Според мен всеки уважаващ себе си пещерен изследовател преди всичко трябва да бъде планинар - та нали пещерите се намират предимно в планинските райони.

Аз лично предпочитам да ходя по пещери когато навън е топло, но не и защото не познавам трудностите и опасностите на планината през зимата. За да я опозная още повече ми помогна и една трагична случка през зимата на 1981 г.

В края на януари, съвсем спонтанно, ми хрумна идеята да прекарам зимния си отпуск в планината. Не къде да е, а в Родопите и не както и да е, а правейки неколкодневен ски поход.

Не можех да споделя тази моя приумица с друг, освен със Стефан. Всъщност той беше и единственото лице, което можеше да захапне, а и с когото можех да тръгна без всякакви притеснения. Така и стана. След двуседмична подготовка потеглихме на 14 февруари сутринта. Маршрутът ни започваше от туристическата спалня в с. Орехово. От там последователно трябваше да преминем през хижите Кабата, Скални мостове, Персенк, Модър, Върховръх и Бряновщица, за да приключим в с. Брестовица. Бяхме се набелязали и по някоя друга почивка и попътни посещения на прочутия скален мост Ер Кюприя и пещерата Ледницата, край Забърдо и небезинте-

ресната Модърска пещера, за които само бяхме чували. Въобще планът ни беше голям и амбициозен.

Възбудата ме беше обзела още, когато минахме покрай с. Хвойна - люлката на Жаловския род и мястото, което живееше в спомените от детството ми. Те бяха свързани с къщата на прабаба ми Гина, покрития с тикли покрив, оджаката, плевнята, дългите разходки с дядо ми Никола, неговите разкази за историята на Рупчоския край, легендата за змея от Луканската пещера, която успях да проуча през 1977-ма и какви ли не случки от онова време.

Пристигнахме по живо-по здраво в Орехово, преспахме и на следващия ден поехме към Кабата. Добрахме се лесно, въпреки половинметровия сняг, нощувахме и на сутринта отново яхнахме ските. Нямах кой знае какъв опит в ходенето със автомати с повдигащи се пети и скоро започнах да се озорвам. Всъщност проблемът идваше от скиорските ми обувки. Те така бяха обхванали глезените ми, че едва свивах ходилата си. Като изключим тази подробност, техниката на ходене не беше много по-различна от тази с писалки. Вместо да се напъна, реших проблема по пътя на най-малкото съпротивление - свалях скиорските и сложих алпийските си обувки. И това, както ще разберете, беше една от съдбоносните ми грешки!

Скоро стигнахме до горнището над падината, в която трябваше да е хижа Чудните мостове. Група варненски туристи бяха проправили пъртина през дълбокия сняг и нейните криволичещи дири се губеха надолу сред рядката борова гора. Спуснехме ли се направо през неутъпкания сняг щяхме да скъсим разстоянието, ама ние решихме тъкмо обратното и без да се замислим се наместихме в снежния коловоз на пъртината. Всичко вървеше добре, докато пред мен не се изпреди рязък десен завой. Дъгата му беше толкова малка, че когато стигнах средата, лявата ми ска се забодее в дълбокия сняг. В следващия миг усетих, че летя. После чух странен шум, сякаш някой счупи суха клонка и през кълбо се озовах на земята, захлупен от 15-килограмовата си раница. Автомата на дясната ми ска явно не беше действал и тя седеше на мяс-

тото си. Обърнах се и понечих да стана, но когато стъпих на освобождения си ляв крак коляното му се огъна навътре като гумено.

– Мамка му. Май нещо в коляното ми е скъсано - процедих през зъби.

Бях сигурен в това, защото не усещах болката на счупването, която бях изпитвал поне три пъти. Стефан реагира веднага. Той бързичко отсече три борови клона, направи от тях импровизирани шини и ги привърза към крака ми с наличните бинтове. Един съвет - когато отивате в планината, винаги носете санитарен пакет с превързочни материали и лекарства!

Стефан се завтече към хижата за помощ, а аз останах да чакам полегнал върху постелката от раници. След време спасителната група дойде. Бяха няколко души и носеха едно одеяло, с което искаха да ме пренесат до отстоящата на около 2 км хижа. Категорично отказах, събрах сили и подпирайки се с щеките, коцук-коцук се добрах до целта. Част от отседналите в хижата туристи бяха студенти по медицина. Събралият се консилиум отсече, че нищо не е счупено, после ме обездвжиха с кремерова шина и зачакахме. Какво ли? Линейката от с. Забърдо, която хижарят беше повикал по радиотелефона. Времето минаваше. Започна да се здрачава, но от линейката нямаше и помен. Между селото и хижата имаше само няколко километра, но явно планинският път не беше разчистен добре, което явно затрудняваше излизането на джипа. Тогава хижарят и Стефан съчлениха две детски шейнички, сложиха ме в импровизираната спасителна шейна, увиха ме с одеяло, грабнаха раниците и ските и ме затеглиха по пътя. Чувствах угризения, беше ми много некомфортно, но нямаше как, трябваше да се спасява кожата.

Моите спасители извадиха късмет, линейката скоро ни пресрещна. Шофьорът попита къде да ни закара в смолянската или в пловдивската болница. Решихме да е във втората, но той любезно обясни, че линейката не може да напусне смолянски окръг, но компромисно можел да ни отведе до Асеновград. Така и стана. Там Стефан взе едно такси, което ни остави пред ортопедията на Пловдив. Прегледът установи, че е

станало това, което и подозирах - скъсана е вътрешната ставна връзка. После гипсираха целият ми крак, успокоиха ме, че без операция няма да мине и толкоз.

В София пристигнахме на следващия ден. Соня, жената на Стефан, се разтича и само след ден се озовах в Републиканския център по спортна медицина, а след още три легнах на операционната на проф. Шойлев. След като излязах от наркозата разбрах, че освен връзката съм скъсал и ставната си капсула и съм отлепил минискус. Бяха ми направили реконструктивна операция на коленната става. Трудностите едва сега започнаха.

Изписаха ме след 12 дни и когато подир още три седмици ми свалиха гипса положението беше плачевно. Кракът беше атрофирал с 6 см, едва го сгъвах в коляното, а отгоре на всичко трябваше да се придвижвам с патерици без да стъпвам още 30 дни. Двадесет от тях прекарах пак в РЦСМ, където трябваше да ме раздвижат, но процедурата вървеше бавно и болезнено. За зла участ получих и усложнения, които още повече затормозиха прохождането ми. После преминах на бастун, но въпреки ежедневните самостоятелни занимания положението не се промени чувствително. Усилията ми бяха съпроводени с много пот и болка, чести разочарования и по-малко радост от постигнатия напредък. Не се мина и без сълзи. Обхвана ме панически страх, че никога вече няма да прохода и тогава ще трябва окончателно да скъсам с планините и пещерите, с които се бях срастнал. Не можех да допусна това и с нови амбиции продължих самоизтезателните си упражнения. Дори и повече - ходих с бастуна до Лакатник, катерихме с Кольо Рапела скалите край с. Беледие хан, пътувахме с мотора на Стефан из Трънско, за да търсим пещери.

КУЦИЯТ БЕГЛЕЦ

Особено жив е споменът ми от последното ходене, защото тогава ни арестуваха местните граничари. Малко преди това, от някакви апокрифни записки бях научил, че някъде в Завалска планина, над с. Филиповци има пещера. След като направих справка в Главната картотека на българските пеще-

ри се оказа, че подобна пещера не била проучвана и бързо навих четирима приятели да сторим това. Тръгнахме с два мотора и щом стигнахме селото кривнахме по черния път вдясно. След стотина метра пред нас лъсна табела Гранична зона. Стреснахме се, но нали вече бяхме тръгнали. С мисълта, че не може и да се мисли за отстъпление почукахме на портата на първата срещната къща и попитахме дали ни трябва открити листове, за да продължим нагоре. Тук е необходимо да се направи едно уточнение - по онова време посещенията на граждани в крайграничните райони ставаше само след изваждане на специален разрешителен документ (открит лист) от МВР!?

Мисля, че коментарът е излишен.

Местните люде без колебание ни отговориха, че такъв кетап не ни е нужен и спокойно дръпнахме по баира, за да стигнем махала Бежанци. Там отново попитахме за дупката - та нали с питане и до Цариград се стига? Дружината пое в указаната посока, но скоро почувствах умора. Даже и третият ми крак, разбирайте бастуна, не можеше да компенсират преимуществото на моите здрави другари. Спрях на билото на хълма, проследих с тъжен поглед пътя им към открояващия се в ниското вход на непознатата пещера и нервно зачаках връщането им. Както си седях, изведнъж, сякаш от земята, пред погледа ми изскочи военен джип, въртна се на поляната и рязко спря. Вратите мигновено се отвориха и от там изкочиха офицер, войници с автомати и граничарско куче.

– Мале, работата май стана дебела - пръмърморих си аз, и куцук-куцух, подпирайки се с бастуна тръгнах към тях.

Усетих, че съм на няколко мушки - тези на автоматите и на четири чифта гневно искрящи очи.

– Къде са останалите? - попитаха ме строго граничарите.

Респективно започнах бързо и обстоятелствено да обяснявам, че сме пещерняци, че тук има неизвестна нам пещера, която сме тръгнали да изследваме. Като ме изслушаха, те оставиха едного да ме пази и се юрнаха натам. Скоро озаптените ми другари бяха докарани. Бяха ги сварили тъкмо, когато почнали да картират пещерата. Уви!

– Я си дайте документите - каза офицера, с малко по-смекчен, от преди тон.

Започнахме да се бъркаме за паспортите, но се оказа, че Стефан и аз сме ги забравили. Той обаче мина метър, защото носеше служебната си карта, със златен надпис Министерски съвет - Национален статистически институт. Аз горкият нямах в джобовете си дори и трамваен билет, камо ли паспорт. На тръгване от София беше ми станало студено, преоблякох се и въпросният документ остана в старото ми яке.

Без много приказки граничарите прибраха, каквито документи намериха, поканиха ме в джипа и наредиха на моторджиите да карат след него към районното управление на милицията в Брезник. Докато се движехме натам се опитах да вляза в контакт с военните, но те не бяха никак словоохотливи с мен - куцийт беглец. Единственото нещо, което успях да изкопча от тях бе, че селяните, които ни бяха пропуснали край себе веднага се обадили в заставата, за да съобщят, че към границата се движат съмнителни хора. Мисля, че това което най-добре приляга като коментар на случилото се е цитат от поемата на В. Петров Хожение по буквам - Какво да се прави, тогавашни нрави.

В Брезник ни въртяха почти час, докато, след направените в София справки, не разбраха, че ние сме си ние и сме благонадеждни. После с благ глас ни посъветваха, да не правим друг път така, но ако искаме да ходим пак около границата да си извадим открити листове и винаги да се обаждаме в близките застави.

Скоро след това си извадих едногодишен открит лист за западната граница и заедно със съклубниците си открих няколко пещери из Трънско. На една от тях и викаха

ДЕДИНА ДУПКА

Колата, всъщност Запорожеца, на Деди - рано напусналият ни пещерняк Васил Василев, спря на банкетата преди с. Ездимирци. Като че ли в хор попитахме минаващия по пътя белокоос, полупрегръбен старец:

– Дядо, знаеш ли къде е Дедина дупка?

– Дедина дупка ли? Това момчета, е дълга история - отвърна старецът и я отпочна.

Било отдавна. Дядо Новко Стойчев родом от село Еловица бил ковач и авджия. Буден човек бил, три пъти бягал от турците, та накрая дошъл в наше село и тук заживял с челядта си.

Един ден тук дошли турци. Данък десетина години не били събирале, а тук деца имало бол. Началник на турците бил Решит бей. Чудил се къде да отседне изедникът и накрая попаднал у дядо Новка. По това време той и синовете му били в Балкана за дърва, а в къщи седяла само жена му Яна. Разшетала се баба Яна, пита меси, вино точи, в това време сърдитият бей взел, че я пропусвал на турски. Ама тя го разбрала, щото много преди това била с дядо Новка по хаджилък, та научили турски.

Обидно ѝ станало на бабата, но какво да стори, замълчала. Върнали се в това време дядото и синовете му и седнали с турчина на софрата. Вино си имали в бъклиците, а бея дъвчел любимото си мезе - орех кълцан с черен пипер.

– Яжте и пийте - рекъл Решит, - а утре ще се разправяме за децата.

Така казал и уж пие, а ближе. Хапнал той, пийнал, па решил да полегне. Видял това дядо Новка и изпратил синовете си да наобиколят селото, да видят има ли и други турци. Към два саата погледнали и като видели, че беят спи, отрязали главата му със сатъра. Нарязали го после на парчета, сложили месата му в кожени торби, преметнале торбите връз конете и на връх планината. Там има една черна дупка и те взели, че хвърлили леша там. После слезли още по тъмно в селото и ни лук яли-ни лук мирисали. Оттогава на тези пещера и викат Дедина дупка.

Търсят на другия ден турците бея, не могат да го намерят. Минало време, забравило се всичко. Не щеш ли, един ден говедарчетата пасели добитъка в планината, минали покрай дупката, влезли в нея и намерили череп. Надянали го на една гега и право в село. Познали го турците по златния зъб и разбрали каква е работата. Отишли у дядо Новко да го бас-

тисат, но нямало доказателства и нищо лошо не се случило. Още време изтекло и бил разкрит Револуционният комитет в Трънско. Хванали всички и ги избесили, а дядо Новко, който също бил комитетски човек, дошли да дирят в Ездимирци. Три пъти го окали, но той все в къщи си седял. Накрая, от немай къде взел, че отишъл. Заптийетата извадили тескерето за арестуване. Погледнал го дядото и казал:

– Червиво има нещо тук.

А заптийетата, без много да се маят, го грабнали и обесили с главата надолу на върбите край селото, за да си признае греховете. Три дни висял там, без да каже нищо и накрая предал богу дух. На четвъртия отишла баба Яна и закопала тялото. Та това е, момчета историята за Дедина дупка.

Ние записахме всичко и краката ни като че ли сами ни заведоха там горе в планината над с. Ездимирци, където сред черния пещерен мрак проблясваха светли искрици от нашето минало.

СКАЗАНИЯ ЗА ПЕЩЕРИТЕ

Впрочем, легендите, преданията, та даже и песните за пещери съставляват част от българския фолклор. Те имат различна тематична насоченост, но във всички случаи техният сюжет е пряко или косвено свързан със специфични особености на пещерите или техните обитатели - хора, животни, митични същества. В първия случай народната фантазия е била провокирана от тъмните, тайнствени и недостъпни за обикновените хора пещери и пропасти. Приказки за безкрайни пещери и бездънни ями могат да се чуят в различни краища на страната даже и днес. Интересен пример в това отношение е едно предание, записано от акад. И. Буреш през 1924 г. край гара Лакатник: „Млада козарка пладнувала с козите си в Голямата пещера (Темната дупка, Бел.авт.). Едно от козлетата влязло в пещерата и се загубило. Козарката тръгнала да го търси, но в тъмнината се загубила и тя. Нямало я единадесет дни, напразно я търсили. На дванадесетия ден овчар, който пасял овце край Карлуково, чул да вика някой изпод земята. Събрали се хора и овчари, разбрали, че се ви-

ка от една пропаст, влезли вътре и извадили момичето“. Звучи невероятно, нали? Разстоянието между Лакатник и Карлуково по права линия е не по-малко от 60 км и съществуването на подобна пещера би значело, че тя ще е най-дългата в България. Ние пещерняците сме се наслушали на такива приказки. В тях се разправя за кучета и прасета влезли в някоя пещера и излезли от друга на километри по-нататък и за овчарски геги, тояги и плява, пуснати във водни губилища и появили се в далечни карстови извори. Ето как обяснява тези фолклорни феномени известният в миналото наш географ проф. Ат. Иширков: „Народът е доволен от този отговор. Той задоволява с тези легенди своята любознателност, а ние учените, които търсим на всичко корена, които изучаваме всяко явление, търсим истината“. Това се опитваме да правим и ние пещерняците. За съжаление почти няма случай, в който чути-те от нас разкази, да са намерили практическо потвърждение. Какво да се прави като в спелеологията не може сяпа да се приема желаното за реално. Карстовите явления са толкова сложни, че често пъти даже и при наличието на природни условия и предпоставки за образуването на големи пещери и пропасти, такива просто няма, или, ако има те остават физически недостъпни за пещерняците.

Такъв е случаят с водите на река Вит. Част от тях се губят под земята някъде около с. Гложене, изминават един път от около 6 км и след това излизат на бял свят от най-големия карстов извор в България - Глава Панега. Това е доказвано многократно, чрез оцветяване на изчезващите води и проследяване на подземния им път до въпросния извор. За съжаление досега, все още никой не е успял изцяло да проучи хипотетично съществуващата пещера. Вярно е, че в периода 1989-1992 г. пещерняците водолази от клуб Студенец - Плевен, се гмурнаха в Глава Панега, навлязоха 230 м в него и достигайки една дълбочина от 52 м преустановиха по-нататъшното му проучване, но това е вече друга тема.

Нека отново се върнем в легендарния свят на пещерите. Имената на много от тях са свързани с поверия за съществуването на митични обитатели, като най-разпространени са

приказките за пещери, обитавани от змейове. Според легендите обикновено те дебнели хубавите моми и ги отвличали в леговищата си или спирали бликащата от пещерните извори води, докато не получат откуп от селяните. Тези приказни елементи са най-добре застъпени в легендата от Белоградчишко за змея и Яна, въз основа, на която е изграден сюжетът на балета Змей и Яна от Здравко Манолов. Неукротимият полет на човешката фантазия е пресъздаден и в легенди, чийто персонаж са дяволи, самодиви и водни бикове. Една от тях е свързана с карстовия извор Кървавото езеро край Угърчин. Казват, че пастирите поили добитъка от неговите хладни и бистри води, но всеки ден по пладне от дълбините му излизал страшен воден бик и прогонвал кравите. Посрещал го селският бик и двете животни започвали лют двубой, без никой да успее да надвие. Тогава говедарите се изхитрили, прерязали рогата на своя бик и на мястото им поставили железни шипове. Така той намушкал и умъртвил водния бик току до скалистия отвор, откъдето бликала водата. Всичко наоколо било оплискано с кръв, та даже и скалите почервенели. Тогава хората нарекли извора Кървавото езеро.

Нямат край и иманярските предания, свързани с пещерите. Аз лично не обичам иманярите, защото в много случаи, увлечени до маниакалност в своята дейност, те пряко или косвено унищожават исторически, археологически и природни паметници. Ако тръгнем да разглеждаме иманярството като социално явление, като предпоставка за развитието на престъпна търговия с национални културно-исторически богатства и средство за бързо забогатяване, то можем да изпишем много страници. Но нашата цел тук е да разкрием какво дава криле и упование на иманярите в тяхната дейност. Разбира се, иманярските легенди и предания. Те съдържат в себе си силно деформирани и приказно разкрасени от времето факти за скрити в миналото съкровища и богатства от исторически и създадени от народната фантазия личности. В тези графи се вписват сказанията за съкровища, скрити в пещери от римско време и средновековна България, за да се стигне до богатствата на митологизираните Вълчан войвода, поп

Мартин, Кара Кольо, Алтънлъ Стоян и други хайдути. Всичко в тези своеобразни апокрифи се движи между реалното и художествената измислица, между познатото и незнайното, загадъчното и тайнственото, с които пещерите живеят в съзнанието на хората. Едно от образните потвърждения на казаното се съдържа в едно от многото предания за пещерата 7-те катъра в Троянския Балкан. В Балкана има извор. Като се върви надолу по потока из дола се стига до една скала. На нея има издялани стъпъла, които водят до една пропаст. За да се мине оттатък, трябва да се наслагат дървета. После се продължава още нагоре и се стига до друга скала. Заобиколиш ли я от запад ще намериш голяма каменна плоча. Като я бутнеш навътре под теб ще се отвори голяма пещера. Вътре има седем камари злато, които са внесени от седем войводи. Тук и Страхил войвода е бил, но това съкровище е на римския император Траян...

Споменаването на римлянина ми дава повод да разкажа и за преданията свързани с действителни исторически събития в пещери по нашите земи и известни личности. Вероятно ще попитате защо това мое желание е провокирано тъкмо от римляните? Защото, вероятно първото известно предание за пещери у нас се основава на събития описани от римския историк Дион Касий (155 -235 г. А.С.) в неговата Римска история. В нея се споменава за похода на Марк Лициний Крас - (съименник и внук на прочутия триумвир б.а.) в Мизия и Тракия през 29 г. В.С. Там има един абзац, който отразява битките срещу гетите. ... След това воювал срещу пещерата, която се нарича Кирис. Тя е така необикновено голяма и така добре защитена, че според сказанието на титаните след поражението, което претърпели от боговете, избягали в нея. Тук голям брой от местните жители донесли всичко свое ценно и прибрали целите си стада. Крас издирил и зазидал всичките и извити и мъчно намираеми входи и така чрез глад подчинил и тях. Може би, именно това съкровище са търсили наскоро загиналите иманяри в Добруджанския край, където, както е известно, са се простирали част от гетските земи?

Особена историческа значимост за нас имат легендите

за пещерите, в които са пребивавали първите български исихасти - отшелници Св. Иван Рилски, Патриарх Евтимий, Св. Яким Осоговски и Св. Теодосий Търновски. Вълнуват ни и мрачните истории за помохамеданчването, разказващи за хвърлени или живозадушените люде в трите родопски Челевешници, както и сказанията за хайдутството. После свеждаме глави пред делото на четниците като Г. Раковски, Ц. Дюстабанов, Ботев и други наши герои, на които пещерите са служили за скривалище и подслон. Много пещери са били тайни харамийски убежища, където са дирили закрила П. Яворов, Г. Делчев, Я. Сандански и Кочо Лютата и други поборници за единна България.

В много страни по света част от съществуващите пещери са били използвани или се използват за култово - религиозни обряди. Хората живели по нашите земи не са правели изключение и за това има достатъчно доказателства. Около и в редица наши пещери археолозите са намерили оброчни плочки на Артемида, Асклепий, Сабазий, Херос и Хигия, които показват, че тези божества са били почитани. Почитането на пещерите от нашия народ през изминалите два века неизбежно има християнска окраска, но както много други български обреди и то има езически произход и съдържание. Както е известно в древността дадена пещера е била прочута или като седалище на оракул, или като място за лечение. За това хората отивали там да търсят боговете за съвет, но по-често за да се излекуват. Поради това, че от всички магии лечебната е най-устойчива у нас, преди всичко, са се запазили поверия за пещери и обреди свързани с изцвяване от болести или запазване на здравето на вярващите. Най-старото известно поверие е поместил Иван Богоров през 1846 г. в първия наш вестник *Българский орелъ*. В него става дума за пещерата Нириц, край Котел, родното място на автора. Най-добре е обаче да се насладите на автентичния разказ. На дъното на тая пещера от влагата кипи една вода, която има врачовно-церителна сила, но само в един ден на годината, сиреч Гергиовден; и кога дойде тоя ден, който с нетърпение се чака от котленки, едвам може да намери човек ред да влезе вътре; тогава всички-

те припкат, повечето момите, и всякоя болнава си носи една дървена лъжичка и пие три пъти от нея вода, сетне остава там лъжицата, защото мислят, че болестта остава заедно с лъжицата в пещерата, щото човек не може да пристъпи от лъжици около церителната вода. Ергените пък записват всякоя неговото си име и на любовницата си или на годеницата си за здравие, при един куп болести, които оставят момите.

Подобни практики са локализирани в още около 30-тина други български пещери. Всички те показват, че хората са вярвали в лековитатта сила на капещата водата в пещерите, особено що се отнася до жените. Навсякъде болните са оставяли нещо свое - лъжици, тояги, монети, пръстени, гривни, нишки от пояса, цели ризи, кравай или яйце, като вярвали че заедно с тях оставят болестта си.

За съжаление, с едно-две изключения, днес тези култови обреди са престанали да се практикуват. И както казва, ранно напусналият ни спелеолог-изследовател на пещерите светлища в България, Георги Антонов: „В народната памет вече са се изтрили много ярки щрихи от култовата практика, които са били живи преди 50, 20 или дори 10 години и под напора на нашето динамично време те ще избледняват още по-бързо“.

Сега драги мой читателю, след като се запозна с поверията, легендите и сказанията за пещерите надявам се, че с още по-голям интерес и желание ще се посветиш на пещернячеството. Чрез него ти не само ще се потопиш в миналото, но ще търсиш неговите белези в настоящето и така по-цялостно ще осмислиш времето си в диренето на неразгаданите тайни на подземната природа.

ОКОПИТВАНЕ

Възстановяването ми продължи бавно и мъчително. То мина през изпитанията на експедициите край с. Върбово, Видинско, в пиринския циркус Бански суходол, други две ходения на Пирин, една авантюра из котленските пещери, провеждането на първия ми курс за стажант-инструктори по спелеология край с. Триград и няколко по-незначителни пещерни похождения. В крайна сметка, въпреки всичко, през тази година

(1981) откарах по планини и пещери повече от 80 дни, без да се смятат служебните командировки. Коляното все ме болеше, но аз стисках зъби. Успоредно с това обаче мускулите на крака ми набъбнаха и се втвърдиха и започнаха да се наливат със сила - тази сила, която с всеки изминал ден ми връщаше самочувствието на пълноценен пещерняк. Въпреки това не бях готов за по-сериозни начинания и отказах да участвам във втората поредна национална експедиция в Австрийските Алпи. Първата експедиция там явно беше попаднала на златна мина. Нашите хора бяха открили 26 пропасти, някой от които можеха да бъдат значително по-дълбоки от най-дълбоката известна българска пещера. Най-големите оптимисти измежду нас очакваха, че там - в далечна Австрия, ние българите ще можем да открием и проучим пропаст по-дълбока от 1000 м и така да осъществим една от лелеяните мечти на всеки спелеолог. Когато втората експедиция приключи, екипът ѝ се върна обнадежден. В пропастта S-2, най-добрите ни спелеолози бяха стигнали до -420 м, без да стъпят на нейното дъно. Но това беше почти половината от така желания успех!

Така неусетно годината се изтъркала и дойде следващата. Наред с ординарните скитания по нашите пещери тя ми донесе възможността да се докосна до истината за

ФРЕНСКАТА СПЕЛЕОЛОГИЯ

Тя е тази, която и днес, в основни линии, дава облика на съвременната световна спелеология. И това не е случайно.

Първият известен опит за спускане във френска вертикална пещера е бил направен на 15 юли 1780 г. от студентът Луи Марсолие. Мястото на събитието било Пещерата на фетите, край Торак в провинция Лангедок с нейния всяващ ужас у местното население 40-метров кладенец. Безумно смелият мъж обкراчил края на едно дебело въже, седнал на перпендикулярно завързания на него дървен прът с запалена факла в ръка и се оставил в ръцете на селяните. Спускането било ужасяващо, но скоро страхът на храбривия изследовател бил изместен от възхитата пред необичайната подземна красота, която надминавала човешката фантазия. След още десет го-

дини аптекарят Ганиер, лекарят Кло и професорът по физика Карнюс, без да знаят за подвига на Марсолие, по същия примитивен начин се спуснали в други френски пропасти. Но тези и други по-малко известни смели начинания били само спонтанен и откъслечен израз на преодоления средновековен страх от пещерите и отклик на прокламирания от Русо повик *Retourner sur la nature**. Началото на системните и последователни проучвания на френските пещери идва през 1888 г., когато на 27 и 28 юни увлеченият от географията млад парижки юрист Едуард Афред Мартел и четирима негови другари проучили пещерата Брамбиен в провинция Гар. Нейният мрачен вход жадно всмуквал водите на река Бонйор. Тя сякаш потъвала в небитието, протичала през него и се появявала отново на белия свят през отвора на пещерата Брамбиен.

Никой обаче не смеел да се престаши, да навлезе в тъмата и да разбере какво се крие зад нейното лице. Обладан от смелост и окрилен от невероятен изследователски дух Мартел изминал цели 1700 м по протежение на подземната река, балансирайки върху специално построен за целта лодка, вързана с въже, бавно размотавано от неговите помощници.

По-късно смелият изследовател се спуснал в редица пропасти с лебедка, за слизането си в пропастта Падирак използвал въжена стълба, а за проникването в езерата на пещерата Вердюн се снабдил със сгъваема платнена американска лодка. Така той постепенно се превърнал в човека, когото селяните нарекли господинът, който пътува из дупките, а неговата странно занимание завладяло множество французи. В първия си труд *Les Cavernes*, издаден през 1890 г. Мартел нарекъл пещерните проучвания Гротология (от фр. *grotte* - пещера и гръцкото *logos* - наука). Четири години по-късно, в своята книга *Бездните*, праисторикът Емил Ривер видоизменя това понятие в Спелеология, като в случая променя само корена му (от гр. *σπηλιόριον* - пещера). В следствие тази дума се налага като нарицателно за тази дейност. За няколко години тя се разраства толкова много, че през 1895 г. повече от 150 пещерни изследователи положили началото на Спелеоложка асоциация с тримесечен бюлетин Спелунка, който

*Фр. Назад към природата

излиза и днес. Спелеоложката асоциация просъществувала до 1914 г. В този период, а и след това, дейността по проучването на пещерите е доминирана от двамата достойни последователи на Мартел - Робер дьо Жоли и Норбер Кастьоре. Първият - строг аристократ, преобразил пещерняшките съоръжения. Той се е занимавал с аеронавтика, откъдето му идва идеята да замени въжените стълби с такива направени от стоманени въжета от дирижаблите и със степенки от електрон, както и да изобрети пневматична лодка. А легендата Кастьоре осъществява толкова пещерни открития, изследвания и рекорди, че за тях са изписани хиляди страници.

През 1930 г. възторжените изследователи основават Спелео клубът на Франция, което през 1936 г. прераства в Френска спелеоложка асоциация. Една година преди това в пещерните проучвания са се включили и френските алпинисти. Тогава те започват изследването на пропастта Ден де Крол край Изер, което ще се превърне в най-епичното за времето си спелеоложко начинание с главни действащи лица Пиер Шевалие и Фернан Петзл. В продължение на 12 години, преминавайки през всякакви трудности и с цената на върховни усилия изследователите постепенно навлизат все по-дълбоко и по-дълбоко в пропастта. Успехът е невероятен. На 4 май 1947 г. те достигат на 603 м под земята, с което пропастта става първа по дълбочина в света. През следващата 1948 г. се създава национален комитет по спелеология, който през 1963 г. прераства във Френска федерация по спелеология - едно обединение на 117 пещерни клуба с 1324 колективни и 294 индивидуални членове, в което днес вече членуват над 10 хиляди спелеолози.

На основата на придобития в годините опит и въоръжени с непрекъснато усъвършенстващите се съоръжения и екипировка, и разбира се, имайки необходимия финансов потенциал спелеолозите започват още по-интензивното изследване на френските пещери. Дотогава, в пропастта Гуфр Берже, те вече бяха успели първи в света да преминат дълбочина над 1000 м. Но човешкия стремеж към все по-нови открития ги накарва да търсят още по-големи дълбини. Така през август 1966 г. в пропастта Пиер сен Мартен беше достигната 1171 м и Бер-

же беше изместена от мястото си на най-дълбока в света. Още по-впечатляваща е историята на изследването на пропастта Жан-Бернар в Совойските Алпи. Спелеолозите от клуба Вулкано в Лион отдадоха цели 16 години от живота си, за да успеят, преминавайки през невероятни изпитания на волята и духа, да достигнат там до 1358 м или 26 м по-ниско от дъното на Берже. Това се случи през 1979 г., но през 1981 и 1982 г. след две изключително тежки експедиции французите успяха да достигнат неподозирана дотогава дълбочина от 1494 м и нов световен рекорд, чиято цифрова стойност претърпя промяна още на следващата година. Тогава дълбочината на пропастта Жан Бернар стана 1535 м, но днес тази цифра е остаряла, защото тази феноменална пропаст е вече 1602 м. Жан-Бернар обаче, не е най-дълбоката в света, нито пък във Франция. Там вече властва друг подземен гигант -1730 -метровата бездна Миролда. Само преди година тя отне световното първенство на пропастта Вороня в Кавказ (-1710 м), която в края на 2001 г. беше възнаградила многогодишните усилия на украински и руски спелеолози.

Наред с тези и още 3 - 4 хилядарки, французите са проучили още около 50 хил. тамошни пещери и пропасти, да не говорим за техните многобройни и плодотворни открития в други страни и континенти. Във Франция е първата подземна биоспелеологична лаборатория в света, там са благоустроени за туристически посещения 138 от най-атрактивните пещери, училището по спелеология работи с пълна пара и ежегодно обучава десетки обществени инструктори, федерацията и клубовете имат добре уредена функционална структура и представляват един здрав и пълноценно работещ организъм. С други думи французите, без да ги превъзнасяме, са сред водещите спелеоложки нации в света.

ВОДА ОТ ИЗВОРА

В късния следобеден час самолетът ни се приземи на летище Орли - Юг. Слезнахме и сред множеството посрещачи започнахме да търсим познатото лице на Мишел Декобер-президент на Френската федерация по спелеология. Съзряхме го. Той ни чакаше...

Така започна нашето гостуване при френските колеги спелеолози, гостуване, което очаквахме с нетърпение, за да почерпим вода направо от извора. За ден и половина видяхме каквото можахме от космополитния Париж, като разбира се, посетихме и седалището на френската федерация по спелеология. После, оставяйки зад гърбът си 60 - те тамошни музея и десетките други забележителности със самоуспокоението, че целта на нашето пребиваване е спелеоложка, потеглихме към До финските Алпи.

По-голямата част от 600 - километрово разстояние изминахме по Магистралата на слънцето, свързваща Париж с Марсилия. Щом стигнахме Лион се отклонихме от нея и по локални пътища се насочихме към селцето Сен Мартен ен Веркор в южната периферия на регионалния природен парк Веркор. Той обхваща едноименното предалпийско плато със средна надморска височина 1000 м и с върхни части, достигащи 2500 м. Този хаос от варовикови скали е прорязани от живописни каньони и около 3000 пещери и пропасти, а от периферията му бликат внушителни карстови извори. Още от времето на Мартел и Кастьоре Веркор става известен като един от множеството пещерни царства, но през 1956 г. неговата популярност излиза извън границите на Франция. През месеците август и септември на тази година, в две последователни изключително тежки акции в пропастта Гуфр Берже, пещерняците от Гренобъл достигат до дълбочина -1122 м. Тя става първата пропаст в света, където спелеолозите достигат и преминават магическата 1000-метрова дълбочинна граница. Това прави Берже и Веркор широко известни и желани места за посещение от спелеолози от всички страни и сега.

Пристигнахме в Националния център по спелеология. Той функционира от преди месец, но ние ще сме едни от малкото чужденци, които ще присъстват на официалното му откриване. Наоколо цари оживление. Пристигат гости - министърът на съобщенията, депутатати, представители на местната администрация и деятели на френската федерация по спелеология. Безспорно най-колоритната личност тук е световно известният вулканолог Харун Тазиев, чиито филм

„Среща с дявола“ ми беше взел акъла, когато бях дете. С мъка се добрахме до него и посредством Петко взехме интервю за вестник „Ехо“. После си направихме паметна снимка. На въпроса на Петко, как се е чувствал, когато е направил рекордното за времето си спускане в Пиер Сен Мартен, Тазиев отговори: „Естествено се чувствах добре, защото бях увенчал с успех усилията на цялата група, на цяло поколение изследователи. Заедно с това бях напълно наясно, че рекордите в спелеологията имат стойност единствено за този, който ги прави. Чиста случайност беше, че точно на мен ми се падна късмета да достигна до тази дълбочина. Рекордът определено не е най-вълнуващото нещо в спелеологията“ ... За щастие. След сладката приказка с прочутият вулканолог, ударихме лаф с не по-малко прочутия конструктор на пещерна екипировка Жо Марбах, който ни шашна със скромността и непоринуденото си държание. Дойде ред на официалното откриване. Речи, приветствия, малък коктейл. Глътката шампанско развързва езиците и съвсем скоро разбрахме, че сме обградени от приятели и интересът към българската спелеология е очевиден.

Вечерта ни донесе нови изненади. Присъствахме на официалното закриване на 5-тия международен фестивал на спелеоложките филми в близкото селце Шапел ен Веркор. Тържествената част премина бързо, след това със затаен дъх гледахме първия филм на фестивала Спелео лед на швейцареца Джералд Жавр, а после до 1 часа през нощта и другите номинирани филми.

Най-сетне дойде и денят, който очаквахме с най-голямо нетърпение - включването ни в курса за федерални инструктори по спелеология. Още от самото начало не ни провървя, защото традиционно лошото време провали първото ни пещерно занимание. За сметка на това клонестото дърво пред сградата ни предложи удобствата си. За да ни изпитат, френските колеги спуснаха от клоните на дървото въжета, по които цял следобед сновяхме като паяци.

На следващия ден се отправихме към пропастта Тру ки Суфъл (Дупката която духа). Както е редно, още вечерта се

запознахме с картата и описанието ѝ надморска височина на входа 1060 м, обща дълбочина 341 м, дължина 11 965 м. Отново ни провървя, защото щом се облякохме заваля проливен дъжд. Нашият инструктор реши, че няма да се лигавим и даде зелен семафор на влизането. Отвесите, които следват един след друг не са големи, но затова грохотът на скачащата в тях вода е твърде стряскащ. Дебитът на подземната река се покачи и достигна до около 50 л/сек. Това обстоятелство и ограниченото време ни позволиха да достигнем само до дълбочина 120 м и да поемем нагоре. Макар, че бяхме мокри вече не ни беше така студено. Тръгнахме си. По пътя ни срещнаха френските приятели Филип, Даниел и Жан-Марк. Те идваха от Гур Фюмант (Дупката която пуши), за да разберат какво става с нас. В следствие на обилния дъжд там е започнало да нахлува невероятно количество вода. Това ги беше принудило да оставят всичките си въжета и да се изпарят нагоре яко дим. Сега вече бяхме спокойни, но си дадохме сметка за сериозността на нещата едва след като видяхме, че нивото на реката Горж де ла Брун (Гърлата на Брун) се е покачило с 2-3 м.

На следващия ден прониквахме във Фюмант. Голямата вода там се беше отточила. Въжетата, сякаш попивателна, бяха задържали част от нея и все още се оцеждаха. Стените на отвесите бяха покрити със сламки, шума и пясък. Стихията явно се беше навилняла порядъчно. Спряхме на около 200 м дълбочина и се заехме с изпълнението на поставената учебна задача - да пренесем носилка с пострадал пещерняк през дълбок подземен каньон и после да я извлечем на върха на един 25 - метров отвес, използвайки така наречения способ кантар. Най-просто казано, този способ се основава на принципа на противотежестта. Въжето се връзва на единия край на носилката и се прекарва през специална макара фиксирана в горната - начална част на пропастта. До макарата е сложен самохват - съоръжение, което позволява въжето да се движи само в една посока, а при дърпане в обратната да се заклепва. И така пещернякът - спасител се закача на противоположния край на въжето с носилката и започва да се из-

качва по него. Скоро под силата на тежестта му, тя се отлепва от земята и бавно започва да пълзи нагоре, докато най-накрая достигне върха на пропастта, за да бъде поета от другите хора от групата. Пещерняците, но най-вече тези които са се вrekli в спасяването на пострадали в пещери, трябва да знаят този и разбира се много други техники, защото спелеологията не е хич безопасна и даже най-опитният може да загази.

Справихме се със задачата успешно. В следващите дни проникнахме в 14 - километровата водна пещера Гурние и докато се усетихме курсът завърши, за да започне втората, не по-малко интересна част от пътуването ни. Гостуването ни на спелеолоклуба на Од в Южна Франция. Никога няма да забравя проникването из 6-километровите лабиринти на 163-метровата пропаст до Трасанел и най-вече в 17-те километра на водната пещера Ло Гоняс край Кабреспин. Това, което най-много ме учуди в последната беше един факт от историята на проучването ѝ. До 1969 г. от пещерата са били проучени само около 3 км сухи галерии. Пещерняците от клуба на Од обаче забелязали, че след проливни валежи, от тясна пукнатина в една от залите на пещерата започва да излиза вода. Те решили, че това има връзка с реката, която извира непосредствено до входа - следователно в масива съществува голяма, но все още недостъпна водна пещера. Покачи ли се нивото на подземната река водата започвала да избива встрани и да наводнява известната част на Ло Гоняс. Мотивирани от това съвсем правдоподобно предположение и използвайки всякакви възможни средства, спелелозите започнали да разширяват пукнатината. За две години усилена работа те успели да прокарат 60-метров тунел и мечите им се сбъднали. Зад него се разкрила невероятно красива 15 - километрова водна пещера, увенчана с една от най-големите зали във Франция - дълга 150, широка 40 и висока 170 метра, в които човешки крак не бил стъпвал. Това се казва работа, нали?

Тръгнахме от Франция впечатлени от мащабите на френската спелеология и френските пещери, добрата организация на федерацията и нейните структури и гостоприемство-

то, с което бяхме срещнати. Ни за секунда не почувствахме типичното за французите отношение на превъзходство към по-младите спелеоложки нации в света, може би, защото те знаеха отпреди, а и видяха наяве, че ние българските пещерянци сме жилави хора. Вместо Мартел и Робер дьо Жоли, ние си имахме Ненко Радев и Павел Петров, нямахме френските пари, но компенсирахме с воля и настойчивост, нямахме гигантски карстови масиви на Алпите и Пиренеите, но дирихмем изследователското щастие по чуждоземни планини. С други думи съвсем не бяхме по-долу от основоположниците на съвременната световна спелеология. Времето после многократно потвърди това.

ЧЕРНАТА ПЕЩ

Месецът е октомври, а годината 1982. Земята е скована от сух студ и на пръв поглед е време, когато е по-добре да си край печката и да четеш интересна книжка. Ама шило в торба седи ли? Няколко ентузиаста от Студентския пещерен клуб Академик, София начело с Г. Марков, подхвърлиха интересна идея - да се опитаме да увеличим дължината на водната пещера Черната пещ край с. Горско Сливово, Ловешко. Всъщност това хрумване бе продължение на инициативата им „По стъпките на П. Трантеев“, която имаше за цел да продължи започнатите, но незавършени проучвания на покойния наш учител и вдъхновител. Осъществяването на поредното начинание се благоприятстваше от факта, че местните хора имаха крещяща нужда от вода за напояване в летните месеци и се надяваха, че проучването може да стане един от ключовете към решаването на този проблем. Отгоре на всичко нашият приятел П. Стефанов (Балалайката) от Географския институт на БАН беше влязъл под кожата на кмета на селото и той благосклонно бе обещал покрив над главите ни, изхранване, та даже и транспорт из района. При това положение единствената ни грижа беше да се доставим на място, както и стана.

На 4-ти надвечер пред учудените погледи на местните люде на селския площад се изсипахме девет калпака с една купчина напрашени раници и торби. Нароченото за спане

селско общежитие беше само на 3 м от спирката на автобуса така, че се настанихме бързо и без да се маем започнахме да кроим плана за следващия ден.

Гвоздеят на програмата беше изследването на водната пещера с кобното име Черната пещ - изследвана и картирана от П. Трантеев някъде през 60-те години. Той обаче беше навлязъл навътре в нея само около 30 м, където повърхността на образуваното там подземно езеро се сливаше с тавана на галерията и правеше по-нататъшното проникване невъзможно. Една-две години преди нашето идване тук, в нея бяха работили спелеолозите от клуб Академик, а находчивостта им беше позволила да увеличат дължината на пещерата до около 450 метра. Какво бяха направили ли? Ами просто застанали на входа и изградили там голям глинесто-кален бент. После взели една кофа и започнали да изгребват водата от езерото. Изчерпаното количество многократно превишавало това, което приждало от вътрешността на пещерата и след като спелеолозите изхвърлили около 200 кофи нивото на езерото спаднало и в неговия край се отворила 20-сантиметрова пролука. Щастливите ми приятели това и чакали. Полулазачейки и полуплувайки достигнали до нея и така навлезли почти половин километър навътре, докато не били спрени от втори езерен сифон.

Нашата задача беше да достигнем до известния край на пещерата, да се опитаме да продължим нататък и в края на краищата да направим карта на пещерата. Последното беше и най-важната част от занятието, защото въз основа на получената информация кметството щеше да изчисли обема на съществуващата подземна кухня и, ако той е достатъчно голям, да изгради пред входа нещо като язовирна стена. Тя трябваше да задържа изтичащата отвътре вода така, че зад нея щеше да се образува подземен водоем, откъдето да се черпи вода за напояване през сухите летни дни.

Заловихме се за работа. За начало повторихме вече изпитаната рецепта за отводняване на входния участък и когато водата отстъпи отпочнахме процедурата по обличането. Условиата изискваха да ползваме водозащитни комбинезони тип Садко. Тези изработени от тънка гума одежди се състоят

от три части - горнище, което наподобява суитчер с качулка, долнище приличащо на чорапогащник и широк около две педи пояс. Най-напред, разбира се, си сложихме топли долни дрешки, след което дойде и мъката по навличането на гуменияците. В долницата влязохме безотказно, но видяхме голям зор докато нахлузим ръцете си през тесните краища на ръкавите. Те не бяха случайно такива, а просто трябваше да прилепват плътно около китките щото от там да не навлиза вода. Последва процесът на съединяването, при който навихме краищата на долницето и горницето едно в друго и ги затиснахме с гумения пояс. През това време гумата започва да спира излъчваната от нас топлина и както обикновено започнахме да завираме, което породило и набъбващото желание поскоро да се топнем във водата. Веднага, след като направихме това, започнаха и проблемите. Оказа се, че под 30-тина сантиметровия воден слой има нещо като рядка глинена каша. Затънахме в нея до колене така, че едва успяхме да изтеглим краката си и да направим следващите си стъпки. Ботушите ни сякаш бяха залепнали и напук на усилията ни не помръдваха. Единият от тях даже ми се изхлузи и после с мъка успях да го издърпам от тинята. После опитахме да се придвижваме на четири крака, но и това не се получи. Затънахме в глинестата чорба така, че главите ни се топнаха под водата. Едва ли можехме да продължим напред по този начин, но бързо му намерихме цаката като легнахме по гръб. Това в никакъв случай не промени дълбочината на затъването ни в тинята, но за разлика отпреди, вместо да бълбукат под водата, главите ни стърчаха над водната повърхност и можеше спокойно да се диша. Започнахме да се придвижваме в желаната посока в жабешки стил, а именно като свивахме краката си сякаш плуваме бруст, стъпвахме с върховете на ботушите си върху двете стени на галерията и после се оттласквахме напред. Всичко вървеше нормално, докато не достигнахме място, където сводът на галерията се сниши и между него и водната повърхност не остана пролука не по-голяма от четири пръста. Тогава източихме глави нагоре, издадохме устните си напред и продължихме с много по-плавни движе-

ния, стараяйки се да не образуваме давещи вълни. Скоро този отвратителен пасаж свърши, след кратка пауза дойде друг. Така полека-лека преодоляхме 450 - те известни галерии на пещерата. Намирахме се в голяма по площ, но висока, колкото да стоим приведени зала. От посоката на идването ни тя не бе обводнена, а в обратната имаше езеро, чийто вътрешен край опираше в стената. По всичко личеше, че това е сифон и нищо друго не ни оставаше, освен отново да приложим метода на изчерпването. Отново направихме бент от глина и с кофата, която носехме започнахме да прехвърляме водата от езерото зад него. След първите сто кофи водното ниво започна да се снижава, което ни мотивира да продължим. И така, сменяйки се, хвърлихме още 400, наблюдавайки как нивото продължава да спада и как в края на езерото се появява отвор с увеличаващи се размери. Вече спокойно можеше да се влезе. Поех инициативата като се потопих в езерния остатък и понечих да пролазя в разкрилата се теснина. Ама нали знаете, че според закона на Архимед всяко тяло, потопено във вода, измества такова количество от нея, колкото е собственото му тегло. Водата пред мен се покачи и аз се оказах потопен. Без да се колебая направих нужното усилие и със сетни сили се измъкнах назад. Добре, че реагирах бързо и адекватно, иначе със сигурност щях да се удавя. Изхвърлихме още 50 - тина кофи и отново тръгнах към целта. Този път обаче, с краката напред. След метър-два сводът над мен се надигна и плувайки цъфнах в сравнително висока и широка до метър галерия. След още няколко метра галерията се задъни. Първата ми реакция беше да изпсувам, но докато правех това забелязах, че по-високо в стената има странна дупка, през която със сигурност ще мога да се промуша. Зарадвах се на откритието ни едва, когато се набрах на ръце, изхлузих се през отвора и попаднах в тясна, суха галерия. Веднага след това, потопените до гърди във водата и очакващи резултата Здравко и Филип ме обсипаха с логичните за случая въпроси. Какво има нататък, продължава ли пещерата, тясно ли е и тем подобни. След обстоятелствени обяснения започнах да се придвижвам напред, а те тръгнаха по мен. Можех да проник-

вам само легнал на хълбок и с ръцете напред. Протяхах ги, захващах се за скалните издатъци пред себе, а после придръпвах тялото си по посока на опората. След няколко подобни упражнения обаче, издатината, за която се бях хванал, се отчупи и отломката ме прасна зад ухото. За миг ми причерня, а в следващия вече се укорявах за това, че съм свалил бо-нето на хидрокомбинезона. После инстинктивно се посегнах към удареното място и ... Ръката ми стана цялата в кръв. Мушнах пръст в раната, но нищо особено. След като се сетих, че главата е най-кръвоснабдената част от тялото се успокоих съвсем и хайде навътре. После пещерата се разшири, повървя, повървя и взе, че се задъни от купчина нападали до тавана камъни.

Картографирайки новооткрития участък тръгнахме към входа. Просто не мога да опиша какъв зор е картирането на подобна пещера. Как добре нарисувани в кал и вода опъвахме рулетката, за да измерим дължината на галерията, как измервахме посоката на развитието ѝ с компас и как записахме данните и изчертавахме контурите на специална милиметрова плака. Както и да е.

Излезнахме навън към 10 вечерта. Там беше порядъчно студено. На нас вътрешно ни беше топло, защото бяхме успели. Дължината на Черната пещ беше вече 741 м, т.е. тя стана почти 300 м по-дълга отпреди. По данните от картата изчислихме водния обем на галерията. Той се оказа достатъчно голям, за да може кметството да инвестира средства за изграждането на преградна стена пред входът на пещерата, и да я превърне в своеобразен водоем. Така и стана.

Освен спомена от това приключение, ми остана и един белег - зад дясното ухो.

КУМАНИЦА

В периода 1088 - 1160 г. много кумански племена нахлули в българските земи, а някои от тях трайно се установили тук. Заселени между нас българите, те са оказали известно влияние върху формирането на местните и селищните наименования. Названието Куманица със сигурност е свързано с

името куманин, но има ли нещо общо то с естеството на нашето повествование? Разбира се, че има. Куманица това е реката приток на Черни Осъм, Куманица се нарича невероятно красивият и див каньон на едноименната река, който прорязва снагата на северния склон на Троянска планина и разполовява биосферния резерват Стенето, Куманица се нарича и една от най-загадъчните пещери в този край.

През лятото на 1962 г. покоят на този дивен кът е бил нарушен от участниците в експедицията на Студентския пещерен клуб Академик, София. В плана на експедиционерите освен пещерите Ямата, Чернокожева дупка и легендарната Птича дупка фигурира и Куманица. Входът ѝ се намира на левия бряг на едноименната река, сантиметри по-високо от нивото на водата. Пролет и есен реката приижда и тогава той жадно поглъща част от речните води и прави пещерата недостъпна. Именно за това спелеолозите са отишли през лятото. Това им е позволило да изследват и картографират цялата пещера, независимо от трудностите - подземната река с нейната 9-градусова температура, преодоляването на водопадите и пропастта, плаването с гумена лодка и лазенето из тесните и кални галерии.

Погледне ли човек картата на пещерата ще я оприличи на буквата Т. Входната галерия започва в нейната основа и в края си се разделя на две противоположни посоки. От края на лявото разклонение, незнайно откъде, се появява подземна река с дебит, достигащ 400 л/сек. Бушуйвайки тя протича през него и после се изгубва в непреодолим сифон. Надясно води суха галерия, която достига до 11 - метрова пропаст. Следва голяма зала, където и в двете посоки студентите достигат край и обявяват, че пещерата е дълга 944 и дълбока около 60 м.

На 18 ноември 1982 г. или 20 години след първото сериозно проучване на пещерата ние 16-тимата участници в последния тренировъчен лагер-сбор на Аварийно - спасителния отряд на Българската федерация по пещерно дело потеглихме към Троянския Балкан. Настанихме се в метеорологичната станция в местността Жална в северния склон на планина-

та, където любезно ни прие нашият троянски приятел - спелеолог В. Балеvски. След традиционното мотане успяхме да тръгнем към Куманица едва по обед. Както можеше да се очаква, времето беше характерно за сезона - мъгливо. За щастие, снегът бе само 5 сантиметра. След като превахме билото, започнахме да се спускаме по Малкия и после по Големия Чаушов дол. Когато достигнахме самия му край поехме вляво по ръба на скалния откос, после се спуснахме до основата му, преминахме покрай изворчето Бабина пизда и достигайки местността Хайдушкото игрило тръгнахме по пътеката за Кози брод - там където е водосливът на Сухата река и р. Куманица. Щом го достигнахме повървахме още 20 - тина минути покрай течащата надолу река и се озовахме пред входа. Докато ни се дръпне потта, нагласихме плана за действие и започнахме да се обличаме като за в пещера. Сколасахме едва към 5 часа и разделени на три групи се мушнахме вътре.

Всяка група имаше различни задачи в различни краища на Куманица, така че скоро се разделихме и всеки си пое кръста. Моят отколешен приятел Стефан, лицето Добри от софийския Академик и моя милост се насочихме към десния участък. Придвижихме се бързо по хоризонталните сухи части, спуснахме без проблеми 11 - метровия отвес и попаднахме в залата, считана за край на пещерата. Огледахме я внимателно, напъхахме се във всяко възможно местенце и, когато почти решихме, че тук не може да има продължение, забелязах нещо много любопитно. Изпод скалата на левия и по висок край на залата извираше малко поточе. Ромолейки то преминаваше през нея, а после водите му се устремяваха към тясна камениста галерия, навлизаха в нея и изчезваха нейде. Въпреки напъните проникването в теснината се оказа непосилно и ние увесихме нос. Разочарованието обаче, трая само минути, защото забелязах, че вляво от пукнатината има друга такава, но здраво задръстена от споени с глина камъни.

– Май това е ключът от бараката - рекох на останалите, и после дружно се заехме с разчистване.

Единствените инструменти, с които разполагахме, бяха един чук и ръцете ни, но за щастие глината беше мека и камъ-

ните излизаха сравнително лесно. След като успяхме да извадим няколко от тях пред погледите ни се разкри малък отвор, зад който теснината се разширяваше до човешки размери. Най-въодушевяващ обаче беше звукът на бучаща река, който се чуваше отвъде. Той ни накара да изпаднем в еуфория и трескаво да продължим разчистването. Когато разширихме отвора до степен, готов за преминаване, бяхме останали без дъх, а и без нокти. Когато Добри тръгна така се вълнувах, че пулсът ми сигурно превишаваше сто, а след минути когато чух викът му:

– Продължава-а-а-а - вероятно достигна 200 удара в минута.

Добри подаде глава през дупката и възбудено заобяснява, че няколко метра по-навътре е достигнал широка и ниска галерия, по която тече река. Стефан също влезе лесно, но когато дойде моят ред нещата не потръгнаха. Бях най-едър от всички и през пуфтене и попържане се заклеших. Тогава напънахме мишци и къде с чука, къде с ръце направихме теснината проходима за моето тяло и то без усилия се озова при останалите. Емоциите започнаха едва сега.

Тръгнахме най-напред срещу течението на реката. Впрочем тръгнахме не е точната дума, защото придвижването в този участък можеше да става само на четири крака и то във водата. Скоро галерията се снижи и лягането в реката стана неизбежно, но то изгуби смисъл, защото само след няколко метра сводът ѝ се сниши и тя стана практически непроходима. Тръгнахме по течението с надеждата, че няма да опрем на подобна непреодолима преграда.

Първите метри изминахме в позната поза, но после галерията се извиси и вече спокойно можеше да се ходи. Ентусиазирано заджапахме напред и неочаквано се озовахме на ръба на 15-на метров водопад. Ами сега? Нямахме къораво въже за спускане, нито пък необходимите за това съоръжения. Бре каква беда. Водата шумно падаше в бездната, разбиваше се на пръски в скалния под и изгубвайки се от вторачените ни погледи поемаше на някъде.

С увесени носове тръгнахме назад, оглеждайки внима-

телно галерията, по която бяхме преминали като коне с капаци. Тя беше достатъчно ниска, за да може карбидните ни лампи добре да осветят тавана и стените ѝ. Внезапно трескавите ни погледи доловиха очертанията на скална ниша разположена на около 3-4 м в лявата стена на пещерния тунел. Зад тях тъмнееше, което ни вдъхна надеждата, че зад завесата на мрака вероятно има път към нови открития. Изкачихме се внимателно и ето, че застанахме на прага на широка галерия. Ура! Тръгнахме навътре, проучвайки всяко разклонение. Достигнахме внушителен подземен каньон с малко поточе на дъното, слезнахме запахтяни долу, повървахме срещу течението на рекичката, а после се изкачихме малко, за да достигнем на прага на няколкометров кладенец. Пак преграда, пак няма как де се слезе, пак псувни. Тук обаче намерихме изход. Съединихме двете къси въженца, които носехме, вързахме ги достатъчно сигурно и пуснахме края в кладенеца. После един по един, ползвайки самохватите си заслизахме надолу. Краят на въжето висеше на около 1,5 м от дъното - толкова колкото да се откачим и да слезем без рискове. Така стана и хайде отново напред. Лазиохме, шмугвахме се вляво, вдясно и напред, докато достигнахме до нисък и тесен отвор, от който излизаше малко ручейче. Стори ни се доста гаден и решихме, че това е краят. Това ни беше и грешката. Няколко години по-късно пещерняци от клуб Академик - София и Стенето - Троян, намериха невероятно продължение на пещерата именно там. Зад това на пръв поглед неприятно място имаше нова интересна плетеница от галерии, нови реки и потоци, още множество предизвикателства след чието проучване дължината на пещерата Куманица нарасна на 1656 м, а дълбочината достигна 104 м.

Малко ме е яд, че заради едното лягане в калта и пролазване на няколко метра, не можахме да станем автори на следващото голямо откритие в пещерата, но нека бъдем поскромни. Това, което успяхме да направим, беше достатъчно, за да отвори вратата на другите към тайните на Куманица. Всъщност те все още не са разгадани докрай. Явно е, че това ще е въпрос на близкото бъдеще.

БЕЗДНАТА

Покрай експедициите, командировките, семейните и служебните задължения следващата 1983 година се изниза като пъсък между пръсти. Дойде новата, а с нея и надеждата за нови и интересни изяви на бойното поле на спелеологията.

На дневен ред бе организирането на 3 - тата по ред национална пещерна експедиция в Австрия. Не знам защо поканата да участвам в нея не ме поласка, нито пък въодушеви и аз деликатно отказах. Може би сбърках, защото в противен случай щях да бъда един от тези мои приятели, които успяха да открият, проучат и картират 39 нови пропасти в района на масива Тененгебирге, което по същество беше един небивал успех за нашата спелеология.

Междувременно федерацията беше запланувала провеждането на някаква друга чужбинска експедиция, в която се надявах да участвам, но по една или друга причини нещата увиснаха. За да не губим ход, решихме да потърсим алтернатива. И накрая я намерихме - експедиция в Гърция с цел проникване в шестия по дълбочина абсолютен отвес в света Проватина.

Към тази непостижната цел на пещерняците от туристическо дружество Планинец - София, ние амбициозно прибавихме и още една - спускане в близката пропаст Епос, която държеше 2 - рото, още по-предно място, от същата категория в света.

И така колелото на подготовката се завъртя. Приятелите ни от атинския спелеоложки клуб Спелео изразиха желание и готовност не само да ни помогнат за уреждането на административните и визовите формалности, но и пряко да участват в проникванията.

От национална, експедицията ни се превърна в интернационална.

Нашият опит в спусканията на подобни пропасти беше твърде скромнен и се изчерпваше със спускането на спелеолога Васил Недков в 341-метровата бездна на критската пропаст Мавро Скиади през 1980 г. Това, което той сподели, се съдържаше в едно просто и ясно изречение: Трябва си здрава пси-

хика и отлични техническа и физическа подготовка.

Тези качества пещернякът формира не за една и две години, така че управата на федерацията реши да заложи на изпитани в битките хора. Така бе определен 10 - членен разширен състав на отбора и той започна да се готви. Проведохме един тренировъчен лагер на Карлуково, където една от основните ни задачи бе да симулираме изкачването на 400 - метров отвес и да изпитаме функционалността на модифицирания от Коко Ланджев и Кольо Гладнишки рапел рак - американско съоръжения за спускане по въже. В първия ден всеки от нас се спусна и изкачи 10 пъти, по въжетото спуснато от 40-метровия свод на пещерата Проходна. Следващите два проникнахме в почти 100 - метровите пропасти S - 20 и Типченица.

Във времето до заминаването подготовката на хората остана в ръцете на самите тях. Бях главен за ръководител и ми се падна трудната задача да определя крайния състав. Никак не е лесно да избираш между равни. В края на краищата той придоби следния вид: В. Пелтеков, В. Недков, Л. Величкова, М. Трантеев, Т. Тодоров, Ф. Филипов и аз.

И така натоварихме до краен предел три автомобила, янахме ги и стремглаво се понесохме към сърцето на планината Пинд град Янина. Седморката на Блейк, както на шега се наричахме помежду си, пристигна там тъкмо навреме. В градеца вече ни очакваха гръцките партньори от Спелео, сред които и добре познатият нам Костас Зупис, с когото неведнъж бяхме прониквали в различни български и гръцки пещери. След няколко минути вече се бяхме опознали с останалите, после си направихме обща снимка за спомен, дадохме интервю за местното радио, а после хлътнахме в близкото кръчме. След като опитахме по хапка гръцки специалитети, разгледахме за десерт благоустроената пещера Перама и без да се маем се отпавихме на северозапад към планинското село Папиго.

Вечерта гръцките спелеолози пазариха 6 мулета за изнасяне на багажа, но когато го погледнахме се оказа, че сме взели повече отколкото можем да качим в планината. За това не-

обходимото трябваше да се подбере, подреди и опакова в торби. В двора на къщата, в която щяхме да спим, настъпи хаос и страшна суетня. Без ред бяха пръснати консерви, дрехи, съоръжения и какво ли не, а 1000 м възета също чакаха реда си. Към 1 ч след полунощ всичко беше тип-топ и си легнахме.

Кой как е спал не знам, но сутринта всички отрано бяхме на крак и нервни очаквахме идването на мулетарите. Натова-рихме багажа на животните, после метнахме раниците на гърбовете си и поехме нагоре. Изкачването ни отне около 5 часа, време за което набрахме близо 900 м височина. Планинският масив Тимфи се оказа твърде негостоприемен към нас, защото точно когато пристъпихме източната му част - платото Астрака, той ни посрещна с вятър и дъжд. Към три след обед керванът, а след него и групата достигнаха най-удобното място за бивак. Опънахме палатките на десния бряг на единствения водоизточник в района - малък планински поток, извиращ на около 200 м над нас. Приблизително на километър западно от там се намираще входът на Проватина, а на 700 м източно колосалният отвор на Епос.

Всъщност какво знаехме за Проватина?

Дълбочина: -407 м.

Абсолютна дълбочина на отвеса: -392 м.

Място сред най-големите отвеси в света : шесто.

Местоположение: Северозападна Гърция (Епир), планински масив Тимфи (2480 м.н.в.).

Изходен пункт: село Папиго (900 м.н.в.).

Кратка характеристика: Внушителен вход разположен на 1810 м.н.в. Отвесът е един. Първите 158 м от него се преодоляват в камбана - т.е. възето е далеч от стените на кладенеца, след което се достига върхът на силно наклонена, покрита с вечно фирнован сняг площадка. Следва 15 м слизане по наклона, а после 215 м спускане покрай стената.

Тази информация възбуждаше спортния дух на пещерняците от цяла Европа и Проватина беше желан обект за изпитание на техните психически и физически възможности.

Отговорът на въпроса, защо това е така, се криеше в историята на проучването и

Проватина е била известна на местните овчари много отдавна, но като спелеоложки обект става известна през 1962 г. по време на експедицията на Кембриджкия университетски спелеоклуб. През 1965 и 1966 г. две английски експедиции правят неуспешни опити да достигнат дъното. По време на втората Джим Ейре успява да достигне дълбочина 156 м, без да има и помен от дъно. Така интересът към Проватина нараства още повече. През 1967 г. се организира нова експедиция, но участниците достигат само до 174 м, където е краят на стръмно наклонения снежен участък, наречен Паякът. Надолу е зейнала пастта на колосален кладенец, което допълнително налива масло в огъня на английските амбиции. На Острова започва подготовка на два английски екипа, но и двата са изпреварени от едно поделение на британската армия, за което кладенецът също представлява интерес. През юни 1968 г. военният екип пристига до отвора на пропастта, където монтира специално конструираната за целта лебедка с бензинов двигател. С нея те извършват безпрецедентно спускане, при което само шансът ги спасява от нещастен случай. Без каквито и да е мерки за сигурност и липса на връзка със земята надолу потегля един от конструкторите на лебедката. Предварителната уговорка е, че спускането ще продължи до момента, в който въжето се охлаби и след пауза от 2 минути човекът ще бъде изтеглен на повърхността. Така и става - човекът кацва на дъното, оглежда го и асансьорът веднага го извежда на бялия свят.

Няколко дни по-късно на мястото пристига малка експедиция, съставена от Кен Кели-водач на групата, Пит Лайвси - опитен спелеолог-леководолаз и Сайън О Ниил - изобретател и конструктор. С помощта на лека ръчна лебедка, конструирана от О Ниил те повтарят авантюрата на военния екип. В специално изработения за целта кош се настанява Лайвси, стоманеното въже, с което е привързан кошът се изпъва под тежестта на изследователя и спускането започва. Между Лайвси и осигуряващата група има радио-телефонна връзка, чрез която последните получават информация за формата и размерите на пропастта. Ненадейно връзката прекъсва, но спус-

кането продължава. Англичанинът достига дъното и решава да го огледа и фотографира, за което са му отредени само 5 минути. В улисията той не усеща летежа на минутите и когато тръгва към коша и с ужас вижда как той бавно се отлепя от дъното. С последни усилия спелеологът успява да се вкопчи в съоръжението, но разбирайки, че не ще може да се покачи скача на дъното. На повърхността двамата англичани с удивление установяват, че в коша няма никой и осъществяват няколко безполезни опита да го върнат на дъното.

Кошът обаче достига до площадката на 158 - мия метър, заклепва се и не може да продължи надолу. Тогава Кен Кели прави рисковано спускане до конфликтното място, привързва се към един по-рано забит клин и отклонява съоръжението по пътя му към дъното. Скоро Лайвси е изтеглен до площадката, където в коша се качва и Кели. Сайън О Нийл с неимоверни усилия ги изтеглят на повърхността.

Така и след двете премиерни спускания Проватина остава некартографирана, а дълбочината й неуточнена - 392 или - 404 метра.

Праз лятото на 1973 г. на платото Астрака пристига американска експедиция, която има за цел да проучи района и да установи точната дълбочина на станалата вече легендарна Проватина. След щателно картиране дълбочината е определена на 407 м. Потвърждават се и очакванията, че платото е място, чието изследване може да донесе още много изненади. През 1977 г. словакът Густав Шибрани и полякът Кристиян Парма организират съвместна експедиция за проникване в пропастта. Те разполагат само с 60- и 80-метрови въжета, които трябва да се свържат едно за друго, за да се стигне до дъното. Това им създава необикновени трудности, но за 9.30 ч словакът успява да стигне дъното и да излезе. Късметът не спхожда Парма. Той среща значителни затруднения при преминаването на възлите, които изчерпват неговите сили и го карат да преустанови спускането си на 188 м дълбочина. През същата година американците провеждат втората си експедиция в района и доказват, че оптимизмът им не е бил случаен. В резултат на изследователските им усилия е открита и проу-

чена пропастта Епос, чиято 451 - метрова дълбочина измества Проватина не само от гръцкото първенство, но и на по-задно място в списъка на най-големите абсолютно отвесни пропасти в света.

Полският неуспех в Проватина амбицира пещерняците от Краков и през следващата 1978 г. те провеждат експедиция там. За 47 часа до дъното и обратно проникват петима спелеолози, а до площадката на -158 м още трима. В тази експедиция участват и гръцките спелеолози Йоргос Авайнос и Костас Зупис, но само вторият от тях има щастието да достигне мечтаната дълбочина.

През следващата година идва ред и на французите, като в рамките на тяхната миниекспедиция само 2 - ма достигат дъното на пропастта. Те успяват да направят точна и подробна карта на обекта.

Уморени от преживяното през деня, легнахме и спахме непробудно чак до сутринта и когато се събудихме беше 18 септември.

Лъчите на слънцето се показаха зад склона и ласкаво погалиха тентовете на палатките. В този час в лагера цареше вече оживление, защото денят бе предвиден за подготовка на екипировката за проникване в пропастите. Постепенно 1000-та метра възжета намериха местата си в торбите, карабинерите и другите съоръжения бяха грижливо комплектовани, за последен път проверихме личната си екипировка, а после внимателно съставихме хранителните дажби за времето на проникванията. Когато всичко беше готово, планината вече бе обвита в здрач и не ни оставаше нищо друго освен да хапнем и да се отдадем на заслужена почивка. А тя ни бе твърде необходима, защото истинските изпитания щяха да започнат на идния ден.

В ранния утринен час към Проватина стартираха гръцките спелеолози Костас Зупис, Петров Романа и Янис Касиматис и нашите Васил Недков и Лидия Величкова. Планът за тях бе следният: Спускането да започне Костас, който вече е бил в пропастта, а след него да тръгнат останалите гръцки колеги. Нашият екип трябва да подсигурава слизащите от повъ-

рхността. Костас бързо и леко достигна дъното, но за неговите другари това се оказва твърде трудно. Това бе първото им проникване в подобна гигантска пропаст, което логично предизвика затруднения от психологически характер. Липсата на опит, както знаем от практиката, често може да доведе до такъв срив у пещерняците, че някои от тях могат да се откажат от проникването в самото начало или по-късно. Нашите приятели обаче, успяха да превъзмогнат първоначалното стъписване и успешно достигнаха дъното. Истинските трудности настъпиха по пътя нагоре, а преодоляването им отне на тримата цели 10 часа, от които печеният Костас използва само час и половина. В очакване на гърците, Васил и Лидия престояха цяла нощ пред пропастта, търсейки закрила от студения вятър сред близките скали. Целият гръцкият щурм продължи 16 часа.

Докато траеше всичко това Вальо и Филип усърдно търсеха и прокараха възжения път към дълбините на Епос. За нея ние знаехме само, че има дълбочина -451 м, заема 2 - ро място сред най-големите абсолютни отвеси в света, и че входът е разположен на 1850 м.н.в. в затворена от север, изток и запад карстова долина и има диаметър от около 18 метра. В морфологично отношение пропастта има един отвес, но фактически той е разделен на четири части от една голяма и една миниатюрна площадка. На първата се попада след 114 м спускане в камбана, надолу следват още 160 м, които, чрез клинове са разделени на по-малки пасажи. След тяхното преодоляване се достига втората площадка, от където до дъното остават още 177 м. Накрая има две езера със скална преграда помежду им, като дълбочината на по-голямото от тях е 12 м.

Тази оскъдна информация наложи да приложим тактиката за проникване в неизвестни пропасти, която е далеч различна от тази при известните обекти. При последната пещернякът знае всичко - каква е точната дълбочина на всеки кладенец, респективно колко въже е необходимо за неговото екипиране, колко и къде са местата за привързване на въжето към забитите от първопроходците клинове и редица други подробности. Въз основа на тази информация всичко е под-

редено в торбите в точна последователност, всеки знае какво носи и се движи съгласно задачата си определена в предварително разработения тактически план.

При проникване в неизвестна пропаст почти всичко е забулено в тайна и решаването на проблемите изцяло зависи от преценката и находчивостта на прониквачите. За това Вальо и Филип трябваше да бъдат подготвени за всякакви изненади. Те тръгнаха надолу накичени със съоръжения като коледни елхи и носейки две торби с общо 580 м въжета.

Беше 11.50 сутринта. Филип тръгна едва, когато Вальо стъпи на първата площадка. Погледнато от височината на 119-те метра на входния отвес той приличаше на пъплеца по каменистото дъно буболечка. Скоро към нея се присъедини още една, двете се повъртяха в сянката на следващия отвес и изчезнаха в просълзените ни от виждане погледи. Дотук нещата се развиваха добре. После? После Вальо започна да открива местата, където бяха забити клиновете, посредством карабинери да прикрепя въжетата към тях и така екипирайки пропастта, постепенно да слиза надолу. На две-три места атакуващите не можаха да открият местата на клиновете и трябваше да забият нови, но въпреки това те успяха да достигнат дъното за 6 часа. След кратка почивка, през която всеки от тях взе дозата си от шоколад и смес от стафида, сушени сливи, орехи и фъстъци, те тръгнаха по безкрайния въжен път към нас, които напрегнато ги чакахме.

Седях неспокоен в палатката, и нервно очаквах съобщение по радиотелефона. С групата от Епос имахме уговорка да се обадят веднага след излизане. Въпреки това сънят ме пребори и се унесох в дрямка. От радиотелефона внезапно дрезгаво се разнася гласът на Филип и слага край на мнимия ми сън. Ура! Всичко е наред, възкликнах, аз и без да се мая събудих Тодор, който витаеше из царството на Морфей. След време видяхме как в далечината се появиха две светли петна, които сякаш заплуваха в посока към лагера. Бързо сложихме вода за чай и нетърпеливо зачакахме завръщането на Вальо и Филип.

Дългите и обстоятелствени разкази ни повъзбудиха,

подпряха очите ни, та после дълго не можахме да заспим.

Слънцето отново изгря и вече клонеше към зенита си. Пред невероятния вход на Епос стояхме Тошко, Мартин и аз. Бавно и някак си тържествено се облякохме. Тодор тръгна пръв. Спускаяки се той измери със специален уред (топофил) дълбочината на входния отвес – 114 м. От там, където вече се бяхме събрали, един по един продължихме нататък.

Едва сега успях да се убедя в прекрасните качества на рапел рака - уред за спускане, конструиран от американците и успешно усъвършенстван от Н. Гладнишки и Н. Ланджев за целта на експедицията. С него се работеше много леко, отлично можеше да се регулира скоростта на спускането и най-важното - не се загръвяше. Тук ще си позволя едно техническо отклонение. Всички съоръжения за спускане на спелеолога са конструирани така, че да могат да се плъзгат по дължината на въжето. Между тях и въжето се създава триене, което задържа свободното падане и позволява на човека да се движи контролирано и плавно надолу.

Дъното ни приюти на площадката между двете езера. Палнахме по цигара, взехме половината от хранителната си дажба, направихме си по една паметна снимка и решихме да се връщаме. Пръв тръгна Тодор, а ние които не бързахме решихме да я караме явяш - яваш, за да разгледаме по-обстойно пропастта. Тя имаше такива размери, че на места стените не можеха да се обхванат с поглед. Обикновено съставът на скалата изглежда еднороден, но тук - там наподобява мозайка в черни до сиви тонове. На някои места, от стените стърчаха странни черни, плочковидни обсидианови включения, чийто произход възбуждаше оправдано любопитство.

Наблюдавайки всичко това, неусетно се изкачих до кота - 274 м и поспрях за почивка на малък скален корниз. Над мен, като че ли нещо прогърмя и изведнъж се намерих под душа на идващата отгоре вода. Постепенно студените пръски се превърнаха във силно разпрашен водопад, чийто струи ме обливаха и образуваха в краката ми буен поток, който безжалостно се изливаше върху идващия отдолу Мартин. Събрахме се и бързо обсъдихме положението. Бяхме достатъчно

мокри и, ако останем приковани тук, скоро щяхме да се преохладим с всички произтичащи от това последствие. Другата алтернатива беше да слезем отново до дъното, но тогава щяхме да изпаднем в хипотермия още по пътя надолу. Там щяхме да бъдем извън водната струя, но мокри, измръзнали, без никаква възможност да се вземем в ръце. Щяхме ли да можем в това състояние да излезем безнаказано на повърхността? В края на краищата решихме, че ще е по-добре да тръгнем нагоре, пък каквото и ще да става.

Събрах кураж и пръв навлязох под водопада. Първите метри не бяха много трудни - самохватите леко се плъзгаха по въжето и аз бързо се изкачих до следващия клин.

Нагоре водата продължи да се излива върху ми и скоро вече не чувствах ръцете си. По-голямата беля обаче се състоеше в това, че част от струята влизаше в ръкавите и през яката на гащеризона ми и се процеждаше през вълненото ми бельо. Една част от нея излизаше през крачолите, а друга се събираше в ботушите. Това ускоряваше преохлаждането и усложняваше положението ми. Всичките ми мисли и действия бяха концентрирани в едно - да изляза колкото се може по-скоро. Стигнах до Нишата - единственото място, където можех да съм извън обсега на водата. Прилекнах под навеса ѝ и тракайки зловещо зъби си помислих - защо американците, които първи са проникнали в пропастта, не са предвидили подобна ситуация? Даже и в нашите спелеоложки учебници пише, че при екипиране на пропастите, в които се допуска нахлуване на вода, въжетата винаги трябва да бъдат спуснати извън местата на логичния ѝ път, т. е. водопадите. Явно първо покорителите не са предположили, че тук е възможен такъв потоп. За зла участ ние също не предвидихме такъв и резултатът беше налице - пътят, прокаран в пропастта, беше безопасен само в сухо време.

Докато преценявах ситуацията, Мартин ме застигна. Междувременно бях направил опит да продължа нагоре, но усещайки, че губя сили, се върнах обратно в Нишата. Мартин ми даде кураж и ме стопли с думите:

– Стегни се! До голямата площадка под входния отвес ос-

тават още около 30 метра!

Зъзнейки с не по-малка сила отново поех към избавлението си в безмилостната прегръдка на водопадите. Мобилизирах всичко в себе си преминах още 42, 25, 15, 7 м ..... и достигнах дъното на входния кладенец. Чувствах се крайно изтощен и като пребит.

Със сковани движения и треперейки се добрах до място, където не валеше и зачаках.

Скоро пристигна и Мартин, който явно се чувстваше в сходно положение. Веднага започнахме процедури по затоплянето си. Въпреки студа, свалихме гащеризоните и изцедихме долните си дрехи. Допряхме гръб в гръб с надеждата да се стоплим. Уви! Сложихме загорелите карбидни лампи между краката си, но ефектът също не беше голям. Внезапно ми хрумна, че има и друг начин за сгряване. Взех пластмасовата тубичка, в която държах резервния си карбид, капнах там малко вода. Водата влезе в реакция веществото и започна да отделя топлина. Направихме същото и с тубата на Мартин. Така своеобразните малки пещици, обиколиха на смени, мишниците и слабините на двамца ни. Всичко това продължи около час. Най-сетне като че ли се сафиряхме, но явно Мартин беше по-напред и реши да тръгне пръв. Този път входният кладенец беше потънал в непрогледния мрак на нощта, но това в никакъв случай не намаляваше 114 - те му метра. Светлината на мартиновата карбидната лампа започна да смалва и след време, когато погледът ми съзря нещо като цигарено огънче, отгоре дочух вик - свободно. Това значеше, че Мартин е вече горе и е дошъл моят ред.

Стори ми се, че се изкачвах цяла вечност, но нито можех, нито пък исках да бързам, защото трябваше да пестя сили. Горе ни посрещна Тошко, който бе излязъл почти 6 часа по-рано. Натъпках в устата си шепа стафиди, за да възстановя част от загубената енергия и тръгнахме към лагера. Все още валеше, силният вятър носеше падналата мъгла, а може би и ниските облаци и правеше планината неузнаваема. По пътя към лагера се загубихме. След 15 - минутно лутане, едва на-

мерихме палатките. Беше около 1 ч след полунощ, но там цареше оживление - в отминалия ден Лидка и Васил само за 4.30 часа бяха се справили с проблема Проватина. Въпреки умората отпразнувахме сполуката с по глътка чай с коняк.

Дъждът, който причини нахлуването на вода в Епос, валя още ден и половина. Когато престана, в пропастта влизаха три потока, а водите на четвърти се губеха под земята на 50 м от входния кладенец и вероятно пак се появяваха в дупката.

На 23 септември при много тежки условия Васил, Лидка и Костас започнаха проникването си в Епос. Лидка беше стигнала до 150 м, но Васил прецени, че тя няма да издържи на водопадния ужас и я отпрати. С невероятни усилия двамата пещерняци стигнаха дъното и след борба с водната стихия и прогизналите въжета, които трябваше да се извадят от пропастта, излязоха обратно в 19 часа.

Междувременно Филип се разболя. Надвечер вдигна 40 градуса, а през нощта получи два последователни гърча. Бяхме в една палатка, така че изживях ужаса на картината, която за щастие вече бях виждал при едно от децата си. Два дни след случилото се нашият приятел бе в несвяст, но непрекъснатите грижи почнаха да дават ефект. След още ден Филип показва явно подобрене. Сложихме го да се препича на слънце, което в комбинация със силния телешки бульон го понадигна.

На следващия ден изтеглихме въжетата от Проватина и, когато последният сантиметър от тях бе изваден на повърхността, решихме, че макар и условно, експедицията е приключила.

Програмата максимум - всички да слязат на дъното на двете пропасти, не можахме да изпълним. Все пак до крайната точка на Епос стигнаха шест, а до същото място на Проватина - трима български спелеолози. Това беше достатъчно, за да решим, че сме изпълнили мечтата на десетки български пещерняци - да влязат в най-големите за времето си отвори на света.

ЕПИЛОГ - 1984

През изминалата 1984 г. бях косвен свидетел на един значително по-голям успех на българската спелеология - проникването в Жан Бернар - тогава най-дълбоката пропаст в света (1535 м) От триумфа на членовете на клуб Планинец - София, в Пиер Сен Мартен (-1332 м) бяха изминали цели 10 години. Още през 1979 г. тя беше отстъпила световното ни първенство на Жан Бернар. В същото това време пещерняшкото движение у нас беше изминало нелек път на качествено развитие, отнасящо се главно във въвеждането на нова, по рационална техника на проникване в пропасти - техниката на единичното въже. Тя намаляваше многократно тежестта на екипировката, респективно усилията, повишаваше сигурността и правеше постигането на целите относително по-леко. Използването на тази отдавна битуваша в Европа и света техника предявяваше много по-големи изисквания към подготовката на пещерняците, но за сметка на това правеше пропастите далеч по-достъпни отпреди. Това се усети и тук. Българските пещери и пропасти започнаха да стават тесни за нашего брата, което породило у него амбиции към прониквания в по-големи от нашенските пещери и пропасти. Някой трябваше да направи нещо голямо, за да покаже, че сме по-можещи отпреди, а това със сигурност щеше да даде импулс на задрямалите ни стремежи към световните дълбини.

На този рискован ход се решиха пещерняците от клуб Студенец при дружество Кайлъшка долина - Плевен. Летвата, която те си поставиха, беше доста по-висока от нивото на тяхната подготовка, но въпреки това, с усилия на волята те успяха да преодолеят всички трудности и да постигнат целта си. На 28 декември, в навечерието на настъпващата нова година, 4 - ма от 21 - членния състав на експедицията достигнаха сухото дъното на пропастта на дълбочина 1358 м. Оттам нататък следваха сифоните, които С. Газдов, братята Ц. и В. Мирчеви и Кр. Петков, които не бяха водолази, логично нямаше как да преминат. Но какво оттова. Нашите отново бяха на върха на славата и показаха, че новото поколение български пещерняци също го бива.

Своеобразният успех на плевенчани провокира засилването на интереса на мнозина към експедиции с подчертан спортен характер. Същевременно, на сцената на най-дълбоките пропасти в света се бе появило ново действащо лице - кавказката Снежна. В резултат на безпрецедентни по времетраене, брой участници, количество екипировка и багаж зимни експедиции съветските спелеолози бяха успели да доведат дълбочината ѝ до 1370 м и, както се казва, дишаха във врата на французите. Техниката и тактиката, която колегите използваха, отдавна беше демоден, но това в никаква степен не омаловажаваше успеха им.

У нас усилено се заговори за експедиция в Снежна и това беше съвсем нормално. Като си казал едно, трябва да кажеш и две. На пръв поглед това изглеждаше лесно, но се оказа, че не е така. Пътищата към втората по дълбочина пропаст в света се пресичаха от десетки бариери, най-голямата, от които беше заглъхналите контакти между българските и съветските спелеоложки организации на национално и клубно ниво. Освен това, както днес така и тогава, никой не можеше да припари във великата страна самостоятелно и без приглашение, т.е. покана, та камо ли да прави някакви си пещерни експедиции. В името на новата голяма цел тази аномалия трябва да бъде преодоляна.

КАВКАЗКА ИСТОРИЯ

Докато умувахме и потривахме ръце, през зимата на 1985 г., съвсем неочаквано получих писмо от Литва. Пишеше ми спелеологът Ерикас Лайцонас, който проявяваше интерес към резултатите от експеримента в Сухи печ. Задоволих любопитството му и без много да му мисля намекнах, че търсим пътечки за организиране на експедиция в Снежна. Той ми отговори, че не може да съдейства пряко на подобна инициатива, но това можел да стори неговият приятел от Сочи - Д. Резван. Писах на въпросното лице. От своя страна той ми обади, че работата можел да свърши Леонид Плоткин - геолог в Кавазкия резерват и един от лидерите на спелео клуба в Адлер, съставно селище на Сочи. Установихме връзка и от дума на

дума успях да издействам 10 - дневна покана за посещение на Кавказ.

В един хубав септемврийски ден моя милост и К. Иванов - двигателят на пещерния клуб Галата - Варна, полетяхме за Сочи през Москва. След като прелетяхме огромното разстояние до Сочи, доволно изморени се отдадохме на грижите на любезния ни домакин Леонид. Той бързо ни настани в една от базите на резервата край Хоста и както повелява славянското гостоприемство веднага ни покани да полеем случая.

Кухнята на Резван бе тесничка, но след първия екс водката отвори простор за опознавателни разговори и оптимистични кроежи, често прекъсвани от някой пословичен руски тост. Програмата беше тежка, но нямаше как - трябваше да уважим тамошните традиции, за да намерим по-бърз път към приятелство с руските колеги.

На следващия ден се срещнахме и разговаряхме с директора на Кавказкия държавен биосферен резерват, от който идваше и поканата за нашата визита.

Тук е мястото да кажа няколко думи за резервата. Той е създаден през 1924 г., в началото като Кавказки държавен резерват за зубри. Има площ 263 277 ха, обхващаща северо-западната част на Главния Кавказки хребет, простиращ се от северозапад на югоизток и включващ върховете Фишт (2867 м.н.в.), Чугуш (3238), Псеашхо (3256), Акрагварта (3360) и участъци от южния и северния склон на Голям Кавказ. Флората е представена от около 3000 растения, 22 % от които са реликти, а 24 % са ендемични за района. Фауната на резервата включва около 70 вида млекопитаещи, 266 вида птици, 10 земноводни, 18 вида влечуги и 6 вида риби. От млекопитаещите особен интерес представляват кубанският тур, благородният елен, дивата коза и кавказкият зубър, а от птиците скалният орел, брадатият лешояд, кавказките улар и тетрев. От 1979 г. резервата има статут на биосферен и е включен в мрежата на ЮНЕСКО.

На следващия ден предприехме едnodневен излет до планинския масив Големи Ахун (633 м.н.в.). Маршрутът ни премина в поречието на р. Агура, където с удоволствие се лю-

бувахме на красивия карстов каньон, видяхме Ахунския водопад и накрая невпечатляващата 384-метрова Ахунска пещера. Вечерта се изсипа невероятен дъжд, придружен с гръмотевици, който, макар и попритихнал, барабаня по покрива на вилата ни чак до сутринта.

Събудихме се с нетърпение, защото ни предстоеше проникване във Воронцовската пещера, която беше посещавана от български спелеолози, но не и от нас.

Воронцовская представлява комплекс от три взаимосвързани пещери - Кабанью Лабиринтовая и същинската Воронцовска пещера, чиято обща дължина възлиза на 10 640 м. В системата се втичат няколко потока, в това число и подземната река, идваща от близката пещера Долгая, които се съединяват и изтичат през извора Източна Хоста. В т. нар. Мечешка зала са намерени кости от пещерна мечка, както и многочислени археологически находки от късния палеолит, неолита и енеолита.

Тази бегла характеристика беше достатъчна, за да възпламени желанието ни сами да се уверим в достойнствата на пещерата. Като махнехме другото, само дължината ѝ беше достатъчен мотив за проникване в нея, защото у нас имаше едва две пещери по-дълги от 10 км.

Времето ни изигра поредния номер. Още по пътя към Воронцовка отново заваля, за да престане едва на следващия ден. Вече беше 1 октомври.

Поехме към пещерата, водени от Л. Плоткин и Н. Мюге. Времето започна да се оправя, но след дъжд - качулка. Двудневните дъждове си бяха казали думата - падналата на повърхността вода се бе просмукала през каналчетата и пукнатините на варовиците и бе образувала десетки малки и големи подземни ручеи. Те стремглаво се бяха втели в пещерните галерии и, ако преди там течаха потоци, то сега, те бяха станали реки. Нивото на протичащите през галериите води се беше покачило така, че тесните и ниски пещерни участъци се бяха превърнали в сифони. В 40 - метровия входен кладенец на входа Кабанья гърмеше водопад, а Лабринтовата пещера беше запушена току след входа си. Пътят към сърцето на пеще-

рата беше отрязан за нас.

Не ни остана нищо друго освен да се задоволим с помалкия залък - пещерата Долгая. Дължината от 1476 м и 90-метровата ѝ дълбочина я правеха далеч по-скромна посетирима на Воронцовската. Тя представляваше тясна наклонена галерия с подземен поток, приемащ няколко малки притока. За щастие тук реката беше малка и ние безпроблемно проникнахме до мястото, където водата се шмугва в непроходима теснина, за да излезе по-късно в пещерата Кабанья.

Дотук не се случи нищо особено. Междувременно обаче пуснах на Леонид фишека за евентуална бъдеща българоруска експедиция и търпеливо зачаках резултат. На следващия ден, след един прекрасен преход до водослива на реките Голяма и Малка Хоста, седнахме на чай и размисляхме в хидрогеохимическата лаборатория на резервата. По всичко личеше, че Леонид вече е узрял за идеята и ще може да я лансира в клуба. Когато работата допря до предварителни принципни уговорки в стаята връхлетя В. Талоян - началник на охраната на резервата, и възбудено съобщи, че е получил съобщение за сериозно нарушение на природоохранителния режим. Група абхазки браконieri бяха навлезли в границите на резервата, застреляли три кубански тура (значително по-големи от муфлоните диви кози), и заедно с плячката бяха поели към граничния (между Руската федерация и автономната Абхазка област, Грузия) превал. Реакцията беше мигновена. Всички скочиха и след няколко думи и действия, от които пролича, че предстоящото занятие е тренирано многократно, вече стояха въоръжени пред чакащите отпред коли.

– Искате ли да дойдете с нас - попита ни Леонид.

– Щом може, разбира се - хорово отговорихме ние, потвърждавайки сеирджийския характер на нашето българско племе.

Работата обаче не беше до сейр. След броени минути пристигнахме на адлерското летище, където подир още толкова време се натоварихме на един въртолет. Воден от съветите на Леонид пилотът се насочи към един от двата превала, откъдето браконьерите можаха да духнат. Там обаче ня-

маше и следа от бандити, та полетяхме в другата посока.

– Ето ги - внезапно извика напрегнато взирацията се през илюминатора Леонид.

По дъното на спускащата се от гребена на превала разлята V-образна долина, сякаш мравки пъплека нагоре трима души и четири коня. Когато чува шума и видяха хвъркатата машина двама от браконьерите побягнаха встрани, залостиха се зад една купчина скали и започнаха да стрелят във въздуха. Играта загрубя. Помолиха ни да не надничаме през илюминаторите, за да не бъдем случайно пушнати, а хеликоптерът се оттегли на безопасно разстояние. Трябваше подкрепление, но и някой, който да задържи бегълците по пътя им към превала. Машината направи един кръг, прелетя неколкостотин метра и кацна върху снежния склон на долината. Талоян грабна карабината и зае позиция зад един камък. Мястото седеше високо над прокрадващите се към границата браконieri и позволяваше безопасен контрол на движението им по посока на превала.

Вероятността бадюгите бързо и леко да се предвижват нагоре, за да завладеят позицията или безнаказано да се промъкнат покрай нея, беше нищожна и снижаваше рисковете до минимум. Дружно пожелахме кураж на Талоян и без да се маем отлетяхме за подкрепление.

Хеликоптерът кацна. Помолиха ни да слезем, за да не станем жертва на евентуален инцидент, а на наше място се качиха две опасани с бронирани жилетки и въоръжени с кашници войничета.

Чакането бе кратко, но напрегнато. Когато вече си представяхме как горе се водят кръвопролитни престрелки, откъм планината се появи и кацна вертолета, от който един по един заслизаха нашите герои. Сред тях се мъдреха три полудрипави фигури с брадясали лица и свирепи погледи, надлежно заковчани с белезници. Накрая беше изнесена и пляквата - кожени торби с набързо транжираното месо на туровете и главите на трите нещастни животни. Казаха ни, че последните представляват ценен ловен трофей, чиято единична цена може да достигне 1000 рубли, които представляваха значителна

сума в контекста на тогавашните 100 - 120 рубли заплата.

Вечерта посетихме седмичната сбирка на Адлерския спелеоклуб, където изнесох кратка лекция за българската спелеология. Най-важното обаче бе това, че Леонид огласи публично идеята за провеждане на съвместна експедиция с варненския клуб Галата в Снежна и, че бе приета с адмирации. Колелото се завъртя!

Следващият ден ни донесе приключение, което не бе така емоционално, но за сметка на това изпълнено със силна пещерняшка тръпка. Поехме с джип към масива Дзыхра, за да се спуснем в пропастта Печалъная. Надянахме пещерняшките одежди и започнахме спускането. До -145 м тя слизаше стъпаловидно, образувайки каскада от малки кладенчета. В сухо време те едва ли представляваха някаква трудност, но тогава, вследствие на падналите дъждове те бяха обливани от маломощни водопадчета, от чиито пръски нямаше как да се избяга. Но едно е да бъдеш пръскан, а друго да те облива 9-градусова вода. След праговете дойде наклонена меандрираща галерия, която бързо преджапахме, за да стигнем сифона. Тук подземната река изчезваше, за да се появи в някой карстов извор в поречието на река Псоу. Едно от най-интересните неща, които видях в тази пропаст, бяха безбройните вкаменели раковини стърчащи от пластовете на горноюрските варовици, в които бе образувана кухината.

Когато излязохме навън, беше вече полунощ. Събрахме мокрите въжета и прогизналите си дрешки на куп, нахвърляхме ги в джипа и хайде към Хоста. Легнахме си като пребити едва в 4 сутринта, с надеждата, че ще успеем да отморим до към 9, защото в 10 трябваше да отпътуваме към Новоафонската пещера.

Нивата на В. Талоян бързо измина почти 130-километровото разстояние от Хоста до Нови Афон. През цялото пътуване погледите ни напрегнато следяха лявата страна на пътя, където се извисяваха два от най-интересните карстови масиви в света - Арабика и Бзыб. В тях се намираха и най-дълбоките тогава съветски пропасти - българската мечта Снежна, 970-метровите Куйбишевская и Илюхина и Напра (-956 м). То-

ва бяха подземни гиганти, които всяваха респект, но бяха и мечтана цел за всеки спелеолог. Билните части на планините седяха забулени в есенните облаци и ревниво криеха пещерните си богатства от погледите ни. На нас не ни оставаше нищо друго освен търпеливо да се надяваме, че денят, в който българските спелеолози ще изживеят щастието да проникнат в тях приближава.

Нови Афон е един от най-живописните черноморски курорти на Грузия. Тук е едно от най-слънчевите места в бившата СССР. Климатът е субтропичен и средната годишна температура е 14.8 °C. Всичко е потънало в зеленина сред, която могат да се видят пирамидални кипариси, величествени палми, вечнозелени магнолии, бананови, мандаринови и маслинови дървета, цъфтящи рози и камелии. В околността се намират много културни паметници като Анакопийската цитадела (IV-V в. В.С), Анакопийската крепост (VI в.) и Анакопийския храм (VIII в.) и кулата Псырцха (XI -XII в.). Времето, с което разполагахме, едва ли щеше да ни стигне, за да видим всичко това и ние подходихме право към целта.

В околностите на града, в хълма между реките Псырцха и Мсра зее отворът на пропаст, наричан от местните жители Бездънната яма. Обвеяна от легенди, в продължение на векове тя е била недостъпна за хората, докато през 1961 г. в нея успели да се спуснат грузинските спелеолози А. Окроджаншвили, В. Гергедава, З. Тинтилозов и местният жител Г. Смыр. За онова време преодоляването на 139-метра е било изключително трудно и рисковано, но усилията на изследователите били щедро възмездени. Те попаднали в невиджана по размери и богато украсена пещера. След многогодишни проучвания се оказало, че дължината и е 3285 м, а цялостният обем на кухината бил 1 006 600 м³ - почти два пъти по-голям от този на входната зала на нашата Деветашка пещера.

Едва дочакахме края на срещата с директора на пещерния комплекс, за да видим с очите си подземното чудо. Последва изненада. Заведоха ни под един навес, където стоеше мини електрически влак, въведоха ни в миниатюрните вагончета и... Композицията се шумгуна в някакъв тунел и затрака

навътре. Спряхме на малък перон, зад който имаше херметично затваряща се врата, отворихме я и, о чудеса - пред нас се разкри с цялото си великолепие зала Абхазия, първата от 8-те гигантски зали на пещерата. Наслаждавайки се на невероятните по височина и обем сталагмити, мощните белоснежни колони и масивните сталагмити, неусетно преминахме през най-голямата пещерна зала наречена „На грузинските спелеолози“ и следващите я „Сухуми“, „Глинената“, „Хеликти-товата“, „Иверия“ и „Москва“. Подземното пътешествие завършихме в зала Тбилиси, където дълго не можахме да откъснем очи от искрящите води на каскадите от синтрови езера и внушителните вкаменени водопади обливащи стените. Приказката обаче свърши, а и видяното трудно може да се опише. Излязохме на гарата в края на изкуствения тунел, въвеждащ посетителите в пещерата, отново възседнахме електричката и излязохме навън. Пред началната спирка се тълпяха десетки хора и чакаха реда си, за да влязат и обозрат подземното чудо наречено Новоафонска пещера. Тогава с удивление научихме, че през миналата 1984 г. тя е била посетена от 800 хиляди души, биейки рекорда на най-посещаваните благоустроени пещери в света Постойна (Словения) - 692 хиляди и Мамонтовата (САЩ) - 611 хиляди.

Вечерта се събрахме у Леонид и покрай скромната почерпка започнахме да бистрим подробностите по организацията на бъдещата експедиция. Категорично решихме, че в нея ще участват членове на двата клуба. Във връзка с това се разбрахме, че до края на годината всяка една от страните трябва да изготви списък с трите имена на участници, техния пещерняшки стаж и оттам планираната дълбочина, до която всеки от тях ще работи. За да се официализира експедицията, се налагаше да изпратим писма до Градския комитет на КПСС на Сочи и тамошното Географско общество и да чакаме от тях зелен семафор за началото на същинската подготовка. По онова време изброените бумажтини бяха неизбежни не само в Съюза, но и у нас. Съгласеше ли се обаче Партията, че подобно начинание е необходимо, то подготовката тръгваше почти като по мед и масло. Варненци поеха ангажи-

мента да ушийт 20 прониквачни торби, да осигурят необходимите 1500 м въжета за спускането, клиновете, карабинерите и палатките за външния и подземните лагери. След като се споразумяхме, поляхме събитието с порядъчно количество водка и се втурнахме в царството на Морфей.

Желанието ни да раздвижим заспалите българо - съветски спелеоложки отношения намери неочаквано поле за изява. В околностите на Сочи се провеждаше Национален курс за висша инструкторска подготовка. Тези, които го завършеха, щяха да придобият право да обучават начинаещи пещерняци, а това беше педагогическа система възприета почти навсякъде по света. Обстоятелствата позволяваха да изнеса лекция пред курсистите, която формулирахме така: Развитие и постижения на българската спелеология. Въпреки недобрят ми руски успех да овладее аудиторията, използвайки нейната основна слабост. Съветските спелеолози не бяха посветени в тънкостите на техниката на единичното въже и тяхното приложение в практиката - въпроси върху, които ние работехме вече почти 5 години. Получи се добре, защото казаното предизвика множество въпроси. Във вечерните часове осъществихме контакти и запознанства с много хора. Разговаряхме надълго за какво ли не, но в края на краищата приказките ни опираха до Снежна. Отговаряйки на нашия интерес момчетата ни уредиха среща с московчанина Данаил Усиков - лидер на последните, решителни експедиции в Снежна.

Изпълнени с впечатления и надежди в успеха на начинанието и в очакване на срещата с Усиков отлетяхме за Москва. Там се свързахме с него и не без перипетии успяхме да откликнем на поканата да му гостуваме. Изглежда си взехме белята, защото Данила ни затрупа с толкова информация, колкото едва ли можехме да смелим - карти, фотоси, диапозитиви, описания и всякакви други неща, свързани с изследването на втората световна пропаст. От поведението му лъхаше съдържан скептицизъм относно успеха на начинанието, но въпреки това той ни пожела сполука. На 8 октомври отлетяхме за България.

КАКВО СТАНА СЪС СНЕЖНА?

Варненци започнаха усилен организационна подготовка, в хода на която къде с външна помощ, къде без такава нещата почнаха да се нареждат. Партийните комитети на двата черноморски града взеха решения и дадоха път на идеята. По едно време се явиха някакви пречки, но те бяха успешно преодолені в рамките на една повторна българска командировка в Сочи.

Докато траеше всичко това, пещерният клуб Алеко - София, в който членувах, също, но не с толкова шум, се готвеше за Снежна. Почти година по-рано, Франц Кордон, член на клуба, работещ като строителен техник в гр. Старий Осколъ, бе установил контакти с председателя на тамошния спелеоложки клуб Сергей Лисицки. Нашият човек беше получил мандат да договаря съвместни експедиции между двата клуба и ето, че през зимата на 1986 г. ние получихме предложение за проникване в Снежна. Без да се впускам в подробности, трябва да кажа, че подготовката беше значително по-тежка като изключим това, че за разлика от варненци, нашите хора бяха значително по-подготвени.

Това бяха К. Бонев, Р. Станчев, Ю. Юлиев, О. Атанасов и Ф. Филипov - все бойци с изявено присъствие сред пещерняшката общност. Те заминаха през август и под ръководството на О. Атанасов само за 14 дни успяха да осъществят успешно проникване в пропастта от нейния по-ниско разположен вход до дъното, между които дълбочината е 1335 м. Този успех остава ненадминати у нас и досега! Експедицията на момчетата от моя клуб все още е най-малобройната, която успява да се спусне до такава голяма дълбочина за толкова кратък срок.

Варненци посрещнаха новината с известна ревност, явно ги тревожеше, че не са първите българи проникнали в Снежна. Даже под сурдинка ме обвиниха, че съм толерирал клуба, в който членувам, съдействайки му да замине по-рано. Всъщност моите приятели изпревариха варненци, не за друго, а защото им проработи късметът. Без никакви сантименти към тях бих добавил - не бива да се пъди птицата на щастieto, кога-

то е кацнала на рамото ти, защото тя не каца често там.

Почти месец по-късно от Варна отпътува експедицията на пещерния клуб Галата.

Групата бе подсилена от опитните софийски спелеолози Тр. Даалиев - познал дълбините на не една дълбока европейска пропаст, и А. Тапаркова, която имаше в актива си спусканията в Гуфр Берже и Пиер Сен Мартен. Целта да се постигне максималната дълбочина на Снежна (-1370 м), като се влезне от по-високия ѝ вход беше осъществена от А. Пенчева, Д. Пенчева и К. Иванов. От друга страна, В. Гръчаров и И. Ангелов направиха пълен траверс на пропастта, като влезнаха през по-ниско разположения вход на Снежна и излязоха през Межонни - входът с по-голяма надморска височина. Известният тогава алпинист Н. Ламбов, който също участва в експедицията, не се посрами и под земята като се спусна до дъното на пропастта по маршрута на софийските пещерници.

Лично аз се чувствах удовлетворен от резултатите, макар, че моят принос към тяхното постигане беше твърде скромно. За сметка на това дадох повече от себе си в организацията, подготовката и провеждането на следващата голяма българска експедиция в

СИМА ДЕ ЛА ПУЕРТА ДЕ ИЛАМИНА или БУ-56

Апетитът идва с яденето - казват французите. Тази поговорка важеше с пълна сила за спелеолозите от клуба Студенец - Плевен. След като премина възбудата от епичното проникване в Жан - Бернар, плевенчани трезво анализираха нещата. След направените оценки и взетите поуки, те решиха да не спират до тук. Междувременно в клуба се беше появил леководолазът Илко Гунов, който старателно почна да обучава няколко момчета с цел да организира водолазна група.

И това се случи. За около две години зад гърба на Илко, М. Димитров, В. Чапанов и А. Михов останаха десетки метри пещерни сифони. Така дойде и логичното решение за провеждането на голяма експедиция в испанската пропаст Сима де ла Пуерта де Иламина или БУ-56, която с дълбочината си от 1338 м бе четвърта в света. В предшестващите я Жан Бер-

нар, Снежна и Пиер Сен Мартен вече беше стъпил или беше в проект да стъпи български пещерняшки ботуш, а отгоре на всичко тя носеше и ново, непознато за българските спелеолози предизвикателство. След достъпното за всички подготвени пещерняци сухо дъно на пропастта (-1325 м), френските изследователи водолази бяха преминали три последователни сифона, но не и следващият ги четвърти. Вмъкващата се в него река изминаваше повече от 9 км подземен път, за да излезе 200 м по-ниско в извора Тру дю Сорсие (Дупката на Магьосника) в близост до френското село Сент Анграс. Това значеше, че ако можеха да преминат през сифона нашите вероятно щяха да попаднат в непознати пещерни галерии и обливани от водопади пропасти. Преодоляването им би позволило да се увеличи дълбочината и дължината на Иламина така, че тя да измести назад по-големите от нея пропасти.

Започна усилена подготовка, към която, по стечение на обстоятелствата, нямаше как да не бъде съпричастен. Междувременно с партийно решение в страната беше даден старт на Дългосрочна целева програма за комплексно изследване на човека и по-специално на неговия мозък с оглед повишаване на интелектуалните възможности на личността и разгръщане на нейните творчески сили. Една от конкретните задачи на програмата в областта на физическата култура и спорта бе заложена в подтемата „Ролята на спортната подготовка за разширяване на адаптационните възможности на организма в условията на екстремални ситуации“. Реших, че тези обстоятелства разкриват прекрасна възможност за включване на експедицията в програмата и лансирах тази идея пред моите бивши преподаватели от Спортната академия - доцентите Г. Матеев и Тр. Джарова, които бяха ангажирани с темата. Проф. Н. Хаджиев - тогавашен ректор на ВИФ и ръководител на подтемата, прие идеята с адмирации. С други думи, начинанието успя. Заедно с титулуваните учени и К. Кръстев от Научно приложната лаборатория към БСФС в Плевен разработихме програма и започнахме изпълнението на заложените в нея физиологични, биохимични, психологически, социометрични и спортнопедагогически изследвания.

Така измина почти една година, в която всеки от проекто-състава на експедицията усърдно, не без трудности и изключително напрегнати моменти, работеше върху цялостната ѝ организация и се готвеше за същинската ѝ част.

Дойде времето за предшестващото всяко пътуване изваждане на визи. Плевенската част от експедицията се оправи бързо, но ние софиянци засекохме. Като основни лица в изследователската програма доц.Ганчо Матеев и моя милост трябваше да бъдем командирани от Министерството на народната просвета, но там някакъв служител забатачил работата. Та отиваме ние, питаме какво става с командировъчната заповед за Испания, а те вдигат рамене и казват, че не знаят нищо по този въпрос. Докато оправим батака мина време и, разбира се, закъсняхме с подаването на документите. За да заминем, ни трябваша три визи -испанска, френска и италианска, но първо трябваше да получим за страната фаворит, защото останалите консулства едва тогава даваха благословията си. Внесохме документите в трите посолства и зачакахме да падне испанската круша, та да продължим да пълним кошницата. В уречения ден за получаването на испанската виза ни казаха, че още няма потвърждение от Мадрид и ще трябва да почакаме още ден-два. След още толкова резултатът беше същия, а това вече правеше положението фатално. Ако имахме късмет, щяхме да получим испанска виза във вторник или деня преди заминаването на експедицията, но без останалите визи едва ли можехме да пътуваме. Самолетните билети за Бургас, откъдето трябваше да отплаваме за Барселона, явно щяха да изгорят, но заедно с това отиваше на кино и участието ни в експедицията.

Във вторник по обяд, въпреки че бях отписал всичко, се обадох в посолството. Отговорът отново беше отрицателен, но за успокоение ми казаха да позвъня отново към 15.30. Така и направих и, о боже - в слушалката прозвуча следното :

– Получихме разрешение от Мадрид така, че елате да си вземете паспортите.

Пристигнах запъхтян в посолството, позвънях на вратата и след минута служителката вече работеше по въпроса. Кога-

то свърши, тя ми рече:

– А сега трябва да си платите.

Честно казано чутото така ме разтреса, че и до ден днешен не мога си спомня каква беше точната сума, но помня едно - нямах дори половината от нея. Ами сега ? Спасителната идея дойде светкавично - ще взема на заем от доц. Траяна Джарова, която живееше на две крачки от посолството. С тази уговорка спринтирах към дома ѝ, но за зла участ намерих само дъщеря ѝ, която не можеше да ми помогне.

– Мама отиде до една позната, и там можем да ѝ звъннем - рече момичето.

Така и направихме. След телефонното обяснение за местоположението на тайника момичето ми даде необходимата сума и аз отново търтих към посолството. Пристигнах там 5 мин преди края на работното време плувнал в пот и хвърлих парите. После грабнах паспортите и беж към телефона. Беше 5.10 - час, който никога няма да забравя.

– Ало! Ганчо ти ли си? Взех испанските визи - задъхан избръщолех в слушалката.

– Не може да бъде. Ами сега какво ще правим ? - отговори Ганчо.

– Как какво, заминаваме, а после ще му мислим - отвърнах с увереност, че това е единственото възможно и правилно решение.

Без никакви спорове си направихме среща на летището в 8 - т.е. 30 минути преди полета за Бургас.

После нещата се развиха светкавично и в нужната посока. Пристигнахме в Бургас, преспахме и в 10 сутринта се присъединихме към основната група на западното пристанище на черноморския ни град. Скоро автобусът, който щеше да ни закара от Барселона до подстъпите на пропастта и после да ни върне в България, заедно с 4- тонният ни багаж, потъна в търбуха на модерния ферибот Царевец. След като се качихме на борда на кораба той отблъсна. Беше четвъртък, 31 юли 1986 -та. Плавахме по маршрут Волос-Пирея-Латакия-Ливорно-Марсилия, преминавайки през Босфора, Дарданелите и прекосявайки Мраморно, Егейско, Критско, Йонийско, Тиренс-

ко, Лигурско и Средиземно морета и акостираме на порт Барселона на 6-ти август.

Някои биха попитали защо не изминахме пътя до Испания по сушата? Ами за това имаше поне две основателни причини. Разходите по пътуването с ферибот бяха значително по-малки от тези, които щяхме да направим иначе, а и всички бяхме смъртно изморени и напрегнати от подготовката. Шестдневното пътуване в условията, които предлагаше Царевец, щеше да ни позволи да си вземем дъх и напълно възстановени да поемем към нелеката цел, която си бяхме поставили.

Разбира се, това голямо пътешествие ни позволи не само да отдъхнем, но и да довършим много от несвършената работа. Една от главните ми задачи е да направя поредното социометрично изследване на участниците въз основа, на което да се определи кой с кого ще прониква в пещерата. Характерна особеност на спелеоложката дейност е, че конкретните спортни и изследователски цели се постигат от малки прониквачни или изследователски екипи. В зависимост от характера и сложността на работата екипите могат да се комплектват от различен брой пещерняци - двама, трима, четирима или повече. Натрупаният практически опит в експедиционната дейност потвърждава факта, че най-добро сработване и взаимодействие се постига между двойката пещерняци. Естествено при нас също беше важно как и въз основа на какви критерии да разделим на групи от по двама 22 - членния състав на експедиция. Нямахме никакво съмнение, че първата стъпка към решаване на проблема бе комплектуването на групите така, щото участниците във всяка от тях да са с относително изравнени физически, спортно-технически, други възможности. Това беше сравнително лесно, защото разполагахме с достатъчно обективна информация за състоянието на подготовката на всеки. Това обаче съвсем не беше достатъчно! Практикуването на много човешки дейности, като космически и подводните изследвания, мореплаването, алпинизма и други, показва, че при равни други условия един от най-сериозните проблеми, е психологическата съвместимост между хората. Няма ли такава, то всяко съвместно начинание може

и да не успее и обратното. Този проблем успешно се решава чрез използването на един от многото социометрични методи, а в случая на американеца Дж. Морено.

За да не се впускам в учебникарската страна на метода, само ще кажа, че прилагайки го разкрихме какво е нивото на социално-психологическа съвместимост между участниците в експедицията. Така обемистата работа, която извършихме със С. Недков даде хляб в ръцете на главния технически ръководител С. Газдов, за да определи състава на прониквачните групи, а той бе: А. Боев-В. Тодоров; Кр. Петков - Цв. Христов; П. Денгуров - Р. Игнатов; А. Жалов - Б. Ангелов; В. Мирчев - М. Живков; М. Димитров - И. Гунов; О. Петков - В. Чапанов; С. Газдов - С. Недков; А. Михов - П. Цонев и д-р Хр. Мерджанов - Г. Вергилов.

Начело с главния ръководител П. Стойнов споменатият народ плюс останалите пещерняци Б. Гарев, Н. Даневски - кино оператор, Г. Матеев - физиолог, К. Кръстев, Й. Пантелеев - преводач, П. Тодоров - журналист, кореспондент на в-к Работническо дело, едва се натъпкахме в автобуса. Шофьорът му А. Цанков заусуква машината по добре скроените булеварди и улици на Барселона и извеждайки ни от многолюдното му спря пред крайморския къмпинг Дон Кихот, където по предложение на Ганчо бяхме решили да ношуваме. Оказа се, че няма места за всички, но стопаните склониха да опънем две наши палатки и то без да плащаме.

Дойде новият ден, а с него и емоциите по първото изпробване на водолазната екипировка. Тя бея поръчана специално за случая от най-реномираните фирми Посейдон и Бюша, но пристигна в България буквално два дена преди отпътуването на експедицията. Естествено водолазите трябваше да я изпитат, защото иначе сигурността им и успехът на начинанието щяха да са под въпрос. Докато Илко, Милен, Вальо и Сашо се закисваха в средиземноморските води, ние с Ганчо вървахме по мъките на визовия проблем, къпейки се в собствената си пот.

Във френското консулство ни посрещнаха любезно, взеха паспортите и казаха да отидем на следващия ден. Бяхме

там в уречения час, за да чуем:

– Съжаляваме, но не можем да ви дадем визи, защото такива за служебни и дипломатически пътувания се издават само в генералното консулство в Мадрид.

После консултът се присегна към някакъв тлъст дипломатически кодекс, трескаво запрелиства страниците му и след минута вежливо ни посочи съответния регламентиращ член.

– Ама ние сме дошли на експедиция в Пиринеите и не можем да отидем в Мадрид - отговори владеещият френски Ганчо.

Тогава консултът ни обясни, че единствения изход е да изпратим паспортите по пощата в Мадрид като посочим адреса, на който да бъдат върнати. Спогледахме се, обсъдихме нещата за и против и в крайна сметка кандисахме. Направи-ха ксерокопия на паспортите ни. Оригиналите плюс сумата за таксите и придружителното писмо от дипломата сложихме в плик на консулството, облепихме го с една дузина марки и после го пуснахме в пощата. Новата авантюра беше в ход! Междувременно прехвъркнахме до италианското консулство, където ни изгледаха подозрително и вместо визи получихме съвет:

– Щом ще ходите в Памплона, опитайте да решите въпроса в тамошното вице консулство!

Това беше по-добро, отколкото нищо!

Щеше да бъде непростимо да минем транзитно през Барселона, без да се запознаем поне с някой от нейните забележителности и затова пръснати на групи поехме из уличните лабиринти на втория по големина град в Испания.

После едни с влак, а други с автобусъ се отправихме към Памплона, където трябваше да се срещнем с един от най-големите изследвачи на района на БУ-56 и неин откривател Исаак Сантестебан. Разпознахме се бързо. Последваха едночасови разговори, в които Исаак ни даде полезни указания и препоръки. Накрая отпътувахме на североизток към подножието на Пиринеите. Със всяка измината минута мащабите на тяхната величествена верига ставаха все по-големи. Планината разкриваше своята красота, а когато на път за градчето

Исаба навлязохме в долината на р. Белагуа сякаш онемяхме. Далеч пред нас се разкри бялото варовиково теме на масива Будогия Свенчан от 2438 - метровия връх Меса де лос Трес Рейес, където се намираше и обектът В на нашата цел.

Скоро пътят свърши и се озовахме на голяма поляна. Това подсказа, че са дошли краят на глезотиите и началото на истинските експедиционни тегуби.

Тук беше единственото възможно място, от което можеше да се тръгне към изграждането на основния базов лагер на експедицията. В него щяхме да поемаме по стръмнината към пропастта, за да проникваме в нея. После, след часове изнурителна работа, да се завръщаме за пълноценна почивка. Лагерът трябваше да бъде разположен почти по средата на пътя между последната спирка на автобуса и входа на пропастта и да ни осигури по-бърз и безболезнен достъп до нея. На теория всичко изглеждаше прекрасно, но едва ли невероятното количество багаж щеше да прехвъркне само до набелязаното място. За това всички ние трябваше да напругнем сили, и както се казва, на час по лъжичка да пренесем всичко необходимо дотам. За целта цялото съдържание на автобуса бе разпръснато по поляната и разпределено на порции от по 15 - 20 кг. И така всеки от нас минаваше край купчината, закрепваше своя дял към самара си и поемаше нагоре под тежест му.

Първите преходи бяха трудни, но когато се адаптирахме към натоварването изнасянето на багажа придоби съревнователен характер. Победителят в тази импровизирана надпревара успя да се добере до базовия лагер за 1.20 часа, да си поеме въздух и после да изприпка надолу за да изнесе поредния товар. Останалите не бяхме толкова бързи, но ревниво следвахме примера му. Образувалата се мравешка пътека не секна цели 4 дни.

В това време един малък екип се грижеше за уреждането на самия лагер и, когато последният товар достигна местоназначението си вече имаше къде да се прислоним.

Едва сега можеше да започне подготовката за самото проникване. Най-напред се заехме с багажните торби. Непос-

ветените следва да знаят, че процедурата включва измерване на дължината на пещерните въжета, маркирането им със съответната цифра и накатаване в торбите в тази последователност, в която ще се екипират отделните отвеси в пропастта. В торбата се слагат и необходимите приспособления за закрепване на въжето, после съдържанието се описва, торбата се номерира и започва да чака реда си. Докато правехме всичко това, преговаряхме описанието на пропастта и преодолявайки мислено препятствията се готвехме за среща с реалностите.

Най-сетне дойде денят X и първата група се отправи към дупката. Краси Петков и Цветелин Христов трябваше да екипират началните 200 м от входните кладенци и да отстъпят място на следващата атакуваща двойка. Според тактическия план тя трябваше да тръгне няколко часа след първите, но не минаха и 4 - 5 часа Краси и Цъки се върнаха в лагера омърлушени.

След като бяха спуснали началните вертикални части, те бяха достигнали първите теснини, които въпреки напъните не биха могли да преминат. Първоначалният тактически план се прецака. Тези от нас, които бяха значително по едри от първопроходците, изпаднаха в ужас при мисълта, че няма да могат да се реализират в постигането на общата цел. Водолазите, които щяха да бъдат острието на експедицията, също бяха сред разтревожените.

Към входът на Бу-то (1980 м.н.в.) пое нова група. Към нея се пришиха и двама-трима дебелаци с цел да тестват теснините на меандъра, а другите останахме в трепетно очакване на резултата.

Съмнението, дали теснотията няма да бъде препъни камъка на експедицията, се оказа неоснователно и сетне нещата тръгнаха по плана.

Дойде и редът на нашата група. Просто казано задачата ни, с Борката, беше да екипираме отвесите в пещерата в участъка между 500 и 815 м дълбочина.

Независимо, че носехме по две прониквачни торби бързо подминахме първите два кладенеца, прошмулихме се през

уж тесния меандър и продължихме надолу. За да достигнем до -390 м, където в стената на кладенеца зееше отвора на хоризонтална пещерна галерия, трябваше да преодолеем още 6 отвеса. Това е безпроблемно, когато хората от предишната група вече са завързали въжетата. Просто се спускаш надолу под тежестта на тялото си и закачените за теб торби. Трудностите при проникването в пропасти и пещери идват от теснините и меандрите, а в нашия случай те предстояха - бяхме на прага на прословутия меандър Опримидо. Преминаването през него, особено с багаж, беше най-неприятната част от цялото проникване. Трябваше непрекъснато да се провираме под и над заклинените между изядените от корозията стени на галерията каменни блокове. На места трябваше да пролазим, бутайки напред или влачейки след себе си една от торбите, а после да прехвърлим през теснината останалите подавайки си ги от ръка на ръка. В този стил за около 3 часа преминахме 300 - те гнусни метра на меандъра, за да кацнем на върха на 15 - метров отвес. Лагерът трябваше да е близко. Наистина след стотина метра се озовахме в широка камениста галерия и скоро от мрака, пред нас, изплуваха силуетите на лагерните палатки. Уморени, но и радостни, че сме преминали първия рубеж подменихме силно изпотените си долни дрешки и се отдадохме на готварство. Всъщност сварихме бульон и разтворихме в него картофено пюре - нещо, което се превърна в най-употребяваната манджа по време на експедицията. За десерт зобнахме сушени плодове, а накрая пийнахме и по кафенце. После не ни остана нищо друго, освен да се мушнем в спалните чували. Заспахме мигновено.

Не знам колко бяхме спали, но се събудихме от гласове и тежки стъпки. Подадохме глави от палатката и сънните ни погледи съзряха групата, която трябваше да екипира пропастта от -800 до дъното. След кратко съвещание, решихме че ще е по-добре да вървим надолу заедно.

Така и стана. Малко под лагера чухме шума на река. Галерията се разшири и заслиза стръмно надолу. В края ѝ където сипеите свършиха, се озовахме на ръба на 10-метров отвес. Когато се спуснахме, ловко избягвайки струята на скача-

щото в него водопадче, попаднахме в зала Аркот. После екипирахме следващия 19 - метров отвес и без големи затруднения продължихме надолу. Излишно е да се твърди, че проникването с по две багажни торби е леко, когато пещерникът се придвижва извън пещерата, та камо ли когато прониква в нея. Ние обаче, бяхме все още със свежи сили, а и достатъчно мотивирани, така че не обръщяхме сериозно внимание на трудностите. Всъщност те дойдоха по-късно, когато към основната река се присъедини притокът Ла Хоя и водите ѝ почти изцяло заляха пода на широката до 10 м галерия. Първоначално можехме да се движим на сухо по крайбрежната пясъчно-чакълена ивица на реката или джапайки, до ботуш, във водата, но после... После обаче, се наложи да се прежалим и да нагазим до кръста в ледено студената вода. За щастие, скоро попаднахме в малка зала, където пещерата, на пръв поглед, свършваше. Реката, като по чудо, изчезваше в края на залата между пролуките на срутените от тавана каменни блокове. Знаехме, от описанието, че тук е мястото, където пътят ни трябваше да продължи вдясно нагоре - по стръмния сипей към зала Ронкал.

След като провряхме телата и торбите през една теснина влявата стена на галерията попаднахме в малка зала. Последва 60 м неприятно слизане по срутището и още по-досадно изкачване по каменния хаос на срещулежащия склон. Постепенно стените и тавана на галерията започнаха да изчезват от полезрението ни и не след дълго усетихме, че се намираме посред нищото. По всичко личеше, че сме на върха на подземната планина вместена в невероятната по размери зала Ронкал, чиято дължина беше 500, широчина 100 и височина 40 метра.

Една от нашите задачи беше да маркираме най-прекия и лесен път за придвижване към дъното. За това, преодолявайки неравностите на терена, току се спирахме, за да се отдадем на съзидателен труд. Така по пътя си издигнахме многобройни каменни пирамидки, които по-късно щяха да улеснят ориентирането на идващите след нас групи.

Вторият подземен лагер на експедицията трябваше да

бъде на -815 м или в долния край на залата. За да стигнем там, трябваше да слезем 110 м под върха изминавайки още около 400 м. Бях почувствал, че краката ми натежават, когато, някъде под мен се появи глух шум от шуртяща вода. После стръмнината свърши и сред безпорядъка от каменни блокове пред себе си забелязах следите от подземния бивак на французите. Първото нещо, което направих беше да запаля цигара, след което се присъединих към усилията за изграждането на новия базов лагер. Все пак друго си е, когато по пътя към или от дъното на една голяма пропаст, можеш да се подкрепиш с топла храна и да отмориш в палатка и спален чувал! Така направихме и ние, защото трябваше да налеем сили за следващия ден, когато щяхме да щурмуваме дъното.

След събуждането си в кой и да е подземен лагер пещерният винаги е изпълнен с противоречиви чувства. Обикновено му е топло и приятно и само при мисълта, че трябва да наруши този комфорт започват да го побиват тръпки. Същевременно, когато отвори очи, главата му се изпълва с мисли за това, което предстои. Ще продължи ли пещерата и колко, ще бъдат ли преодоляни трудностите, ще се постигне ли крайната цел? И понеже той е тръгнал към нея съзнателно, преборва лошите чувства и с явна неохота започва да се облича. Намъкването във влажния гащеризон и ботушите за миг прогонват събраната през нощта топлинка и охлаждадат първоначалния ентузиазъм, но след кратко раздвижване, нещата се нормализират. Започва да не ти пука, още повече, че и вниманието ти вече е насочено към подготовката за спускането.

Хапнахме доволно и след кратка суетня поехме надолу. Само след минути се озовахме на прага на 25-метровата пропаст, водеща към каньона Ронкал - едно от най-трудните места за преодоляване в дупката.

Привързахме въжето там където трябва и започнахме спускането. Колкото слизахме по-надолу, толкова бученето на подземната река ставаше по-оглушително. После я видяхме! Тя се движеше стремглаво по наклона на много висока и широка до няколко метра галерия. Движението в руслото ѝ беше невъзможно, а падането в ледените води щеше да бъде фа-

тално. За това придвижването по каньона ставаше по стените му, т.е по изградените от французите въздени парапети. Един Господ знаеше кога бяха направени и колко са киснали там, поради което ние, използвайки клиновете, навързахме нашите 8-милиметрови възета. След като преодоляхме 5-метров отвес достигнахме сърцето на каньона. Тук водата вреше и кипеше със страшна сила, а ревят ѝ заглушава даже виковете ни. Въпреки неудобствата преминахме оставащите 250 м, за да се озовем на прага на 25 - метров водопад. Области от водна суспензия, силно въздушно течение и впечатляващо бучене бяха декорът на следващото ни деликатно преминаване по парапетите, опънати по тавана на галерията. После се спуснахме още 10 м и попаднахме във великолепната зала Пакиса - известна с дългите си, повече от метър, цевични сталактити. Продължихме надолу по реката и скоро се озовахме на кота -1050 м. Бяхме стигнали мястото, където реката се губеше в сифон, а пътят ни напред трябваше да продължи през малък страничен отвор вдясно. Този участък имаше славата на коварен капан. Сифонът е толкова тесен, че не може да поеме прииждането на големи количества вода. Тогава нивото на водата в галерията се вдига и блокира пътя към дъното. Някой от първите изследователи са били захапени от водата в продължение на повече от 30 часа.

Пътят продължава встрани. След 20 - метрово гърчене из теснотията, като че ли за компенсация, попадаме в прословутата галерия Белагуа. Движението ни по естествените ѝ стъпала, които сякаш бяха постлани с калцитов килим, ни достави чудесно удоволствие. Постепенно достигнахме зала Линса, преминахме имащата форма на бадем зала Мас и попаднахме на прага на каньона Ренкон де Белагуа. Тук предстоеше да преминем пасажа с поетичното название висящите стъпки. Мястото се намираше на около 20 м над бушувания поток. Парапетите на французите, чиято възраст беше неизвестна, трябваше да бъдат заменени с наши. Тръгнах да правя това, но нещо ме налага шубето. Ангел Боев стори необходимото. Възето беше привързано на не по-високи от 15 см, но обемисти сталагмити, които на пръв поглед съвсем не ми

вдъхваха доверие. Пристигнах поизпотен от притеснение до следващата тясна площадка, на чийто под стърчаха сталагмити със същата големина. Коректно привързахме въжето към тях и се спуснахме още 20-метра. Пред нас се изправи туловището на голям скален блок. На него стоеше опушен от пламъка на карбидка надпис -1192 м.

Надолу галерията продължи широка. Последва нов отвес и ето, че попаднахме на езерото. Тук влезе в действие малката надувна лодка, която използват летците при аварийни случаи. Скоро ушите ни доловиха бучене, което с всеки изминат метър ставаше все по осезаемо. В края на краищата достигнахме до ръба на черен кладенец, в чието отворстие се сгромолясваха 150 - те литра речни води. Вдясно от водопада, от една дупка в тавана на галерията се спускаше 8-милиметрово въженце! То маркираше пътя, по който трябваше да продължим. Първоизледователите бяха стигнали до дъното през водопада и следващите го каскади. Правейки това, те бяха открили, че нагоре има друга, суха, галерия, чийто край се изсипва върху началната точка на каскадата. Въженцето, за което стана дума, висеше именно там и щеше да ни помогне да избегнем тежкото проникване през каскадата.

Мобилизирах всичко в себе си и тръгнах да се изкачвам. Добре прогизналото въженце, чиято рождена дата не бе известна, изтъня като молив под тежестта ми. Пуфтейки и с плавни движения поех нагоре, в синхрон с разтягането на канапчето. Изкачването на тези 25-метра ми се стори сякаш цяла вечност. Когато стигнах, въздъхнах от облекчение и бързо запалих цигара. Гадното въженце взе, че ме издържа. Вързах въжето, което носех и приседна да почина. Щом се събрахме заслизахме по наклона на галерията и бързо достигнахме дъното и сифона, който всъщност беше и прицелната точка на експедицията. Намирахме се на -1325 м под входа. Дотук всичко беше добре. Успяхме да екипираме пропастта и пътят на останалите към дъното и сифона беше прокаран. Следваше по-трудното за нас - изливането, а за останалите влизането и водолазната работа!

Пушихме по цигара, хапнахме по нещо и хайде обратно. За

да стигнем бивака трябваше да изкачим нагоре почти 500 м. Ако си в планината, изкачването на такъв баир не е кой знае каква работа, но тук нещата не стоят така. Отгоре на всичко течеше третият ден от престоя ни в пещерата. Бяха изминали повече от 12 часа от тръгването ни от лагера. Каквото и да правехме при тези условия, нямаше как да възстановим пълноценно енергозагубите и да спрем натрупването на умората. Единственото, което можехме да сторим, бе да се движим побавно, за да пестим сили. Достигнахме до езерото и тъкмо да пристана на другия бряг наденах лодката в подводен каменен шиш. Издъхна горката, последствието от което беше почти цялото ми измокряне. Ходилата ми се бяха подбили и пареха сякаш ходя по въглени. Джапането във водата ги охлаждаше за малко, но после теглото почваше отново. Въпреки всичко, излизането се оказа по-леко, защото, ако не друго, то пътят назад беше познат. Върнахме се обратно в лагера точно 24 часа след като го бяхме напуснали. Вероятно сме били повече гладни отколкото каталясали, защото хапнахме преди да бъдем погълнати от мъртвешки сън. Но не и всички, защото Оги, Борко и Вальо продължиха нагоре към лагера на -500 м.

Ангел и аз достигнахме там едва другия ден и си позволихме лукса да преспим отново. Спането ни обаче бе кратко, защото отгоре дойде поредната щурмова група, а местата в лагера бяха ограничени. Тръгнахме да излизаме! Бях относително свеж, което обаче ни ми попречи да направя един гаф. Стъпих, по невнимание, на един лабилен камък, който се заклати като люлка под краката ми. Политнах и за да не си счупя главата, поех тежестта на тялото си с протегнати напред ръце. Китките ми се извиха до степен счупване, но за щастие такова не последва. Слава Богу последствията дойдоха покъсно!

Бавно и полека излязохме на входа. Навън гледката беше необичайна. Планината стоеше обвита в мъгла, през която дифузираха лъчите на изгряващото слънце. Всичко наоколо изглеждаше като позлатено. Изведнъж Ангел ме погледна гяволито и без да каже дума се шумгна в палатката пред входа. След кратко шумолене той излезе с бутилка Слънчев бряг и вдигна

тост за успешното ни проникване. Полегнахме и съзерцавайки призрачния пейзаж ударихме по глътка за здравето на всички и за бъдещия щастлив завършек на експедицията.

После започна да ме боли ръката и то до степен, че не можах да мигна цяла нощ. Оказа се, че съм разтегнал сухожилие и Ганчо ме шинира. Магнах шината едва, когато поехме обратния път към България, тоест така и не можах да влезна отново в пропастта.

Момчетата обаче се справиха чудесно и без мене. Илко и Милен успяха да минат трите известни сифона. После Илко начена четвъртия - непреминат от никого сифон, и достигайки дълбочина 15 м установи, че той води към суха галерия. Значи дупката продължаваше, но колко можеше да се разбере след нова експедиция. Въпреки това дълбочината на Сима де ла Пуерта де Иламина стана -1353 м, или с 15 м по-дълбока отпреди. В процеса на осигуряване на водолазното гмуркане до сухото дъното на пропастта (1325 м) достигнахме 17 души - нещо, което никоя предишна българска експедиция не беше успяла да стори. Научният екип, за който стана дума в началото, успя да извърши предвидените физиологични, психологически и спортнопедагогически изследвания, чиито резултати видяха бял свят по време на няколко родни и чуждестранни спелеоложки конференции, където бяха приети от публиката с голям интерес.

ЕПИЛОГ ИЛИ КАК УДАРИХМЕ ДРУГИТЕ В ЗЕМЯТА

По нататъшното проучване на БУ-56 бе гвоздеят на спелеоложката програма на федерацията за 1987 година. Пещерният клуб Студенец при туристическо дружество Кайлъшка долина - Плевен, започна подготовката почти веднага след завръщането си в България. И така през август, 34 - членният състав на клуба начело с П. Стойнов и отново под техническото ръководство на с. Газдов потегли за Испания. Усилията на целия тим бяха насочени към осигуряването на пълноценни условия за работата на леководолазите И. Гунов, М. Димитров и В. Чапанов. Те успяха да преминат вече известните 4 сифона на пропастта, а после и два нови сифона. Зад пос-

ледния от тях следваше 650 - метрова галерия, която завърши с поредния 7 - ми сифон. Преодоляването на всички тези препятствия и картирането на новооткритите части коства на водолазите изключително голямо усилие. Липсата на достатъчно въздух в бутилките и трудностите при транспортирането на апаратурата до 7 - ми сифон осуетиха неговото гмуркане. Какво има нататък не се знае и до днес, защото все още никой не е дръзнал да повтори направеното от плевенските спелеолози, камо ли да се опита да продължи напред. След голямото откритие дълбочината на пропастта стана -1408 м и за около 2 месеца стоя на 2 - ро място сред най-дълбоките пропасти в света. Датата 11 септември 1987 г. отбелязва денят на най-голямото българско спелеложко достижение поне за сега - достижение, с което всички българи трябва да се гордеят и следва да бъде пример за новите поколения пещерняци.

КУБА-1988

Идеята за организиране на спелеложка експедиция в Куба дойде по време на Третата международна школа по актуални проблеми на спелеологията, която нашата федерация организира и проведе през 1986 г. във Враца. Интересът към тази далечна страна беше отколешен и се беше материализирал още през далечната 1981 г., когато спелеолозите от студентския пещерен клуб Академик - София, проведоха експедиция в провинция Пинар дел Рио. Тогава, под ръководството на П. Берон, 9-ма българи работиха върху проучването на карста и пещерите в планинския масив Сиера де лос Органос. Изследователският екип проучи и картира 18 км пещерни галерии, като само дължината на Гранд каверна Фуентес беше 16 км. Същевременно бяха извършени и редица хидрогеоложки, хидрохимични, минераложки, спелеоклиматични и биоспелеологични проучвания.

Присъстващите на конференцията кубинци ни хвърлиха ръкавицата с доклада си за карста и пещерите на платото Гуасо, в провинция Гуантанамо. Оказа се, че там има не само губещи се под земята води и големи изворни пещери, но и редица водостопански проблеми. Българи и кубинци се съгла-

сихме, че една съвместна научноизследователска експедиция би могла да реши, ако не всички, то поне част от съществуващите спелеоложки и стопански проблеми. Това ни даде необходимата инерция и както се казва колелото се завъртя.

Управителният съвет на федерацията ми възложи тежката задача да сформирам екипа на експедицията, която в последствие да ръководя. Техническото ръководство се възложи на колегата Тр. Даалиев. Запретнахме ръкави и се заловихме за работа.

Подготовката на експедицията трая година и половина-време, в което с цената на неимоверни усилия трябваше да решим всички организационни, административни, технически, транспортни и финансови проблеми.

През юни 1987 г. проектът наброяваше 20 - тина пещерняци. Дванадесет от тях взехме участие в експедицията Каменно поле, 87. Целта беше да проиграем на местна почва част от изследванията, залегнали в научната програма на кубинската експедиция и разбира се, да се сработим. Есента дойде с ходенето по мъките за комплектоване на багажа и изпращането на контейнера по море. През октомври кубинският кораб Франк Пайс отблъсна от пристанище Варна, за да може месец по-късно да достави 2.5 - тонния ни багаж в Хавана. В суетнята на декемврийските празници, не усетихме как отминаха Нова година, Васильов и Йорданов ден и дойде Иванов. На 7 януари, рано сутринта се качихме на самолета за Прага и потеглихме по пътя си към острова на свободата!?

8 януари - 01.45 часа кубинско време.

... Само преди няколко часа, когато кацнахме в Монреал, температурата беше -22 °C, а Хавана ни посрещна с +23 и характерната си висока влажност на въздуха. Наложихме да свалим якетата си още докато траеха паспортните и митническите формалности. Скоро бяхме в прегръдките на Роберто, професорите Асаведо и Фагундо и разбира се Маноло (Моноел Глеан) - най-големият виновник за стъкмяването на експедицията. След като научихме, че контейнерът с багажа е пристигнал благополучно и вече ни чака в Гуантанамо, се

отправихме към Висшето училище за ръководни икономически кадри (нещо като нашето бивше АОНСУ), където трябваше да бъдем настанени до отпътуването ни от Хавана.

По ирония на съдбата трябваше да престоим в кубинската столица без особена полза цели три дни. Разбира се, в това време успяхме да разгледаме част от града и да добием повърхностна представа що за живот живеят кубинците.

Хавана е разположена в северозападната част на острова на брега на Мексиканския залив. Основана е от конкистадора Диего Веласкес през 1515 г, но на сегашното си място е от 1519 г. След откриването на Бахамския канал тя става главно пристанище на корабите, пътуващи до Санто Доминго, Хондурас, Мексико и другите испански колонии към Севиля. Възловото и място я прави обект на чести нападения от английски, френски и холандски пирати. Това става причина, през 1589 г. с указ на краля на Испания Филип II селището да бъде укрепено. По-късно Хавана получава статут на град - официална резиденция на испанския губернатор. Постепенно тя се превръща в център на плантациите на захарна тръстика и търговията на роби на Антилските острови. През 1898 г. избухва испано-американската война, след която Куба се превръща на американска колония, Хавана става резиденция на проамерикански настроените диктатори Мачадо и по-късно Батиста. В последствие се превръща в мощен туристически център с многобройни хотели, казина, барове и други увеселителни заведения. След революцията през 1959 г. градът става столица на социалистическа Куба.

В града могат да се видят интересни паметници на колониалното строителство и архитектура и разбира се, редица други културни забележителности. При първоначалния си престой тук обаче, ние успяхме да видим само Площада на революцията с извисяващия се към небето паметник пет-стенен обелиск-паметник на Хосе Марти, площад Катедрал със прекрасната барокова църква (18 век), Палата на генералните капитани, където сега се намира градският музей на Хавана, Президентският дворец и яхтата музей Гранма, с която през 1956 г., Фидел Кастро е пристигнал от Мексико, за да

оглави борбата срещу диктатурата на Батиста.

Най-сетне, на 11 януари в 17.55 ч поехме за Гуантанамо. Автобусът на експедицията измина 572 - те километра до Камагуей без проблеми. Спряхме да хапнем и починем и за късмет забелязахме, че задното ляво колело на возилото се държи само на три шпилки. Болтовете на другите се бяха самоотвили и вероятно скоро колелото щеше да ни остави на сред пътя. След отстраняване на проблема продължихме, но отново ни сполетя беда. Задното стъкло на автобуса изхвърча от мястото си и се разби на асфалта.

След 19 - часово пътуване най-сетне пристигнахме в Гуантанамо, което на езика на местното индианско племе баямо означава Земя на реките.

Настаниха ни в общежитието на Техникума за медицински сестри. То е след 11 - ти клас и има 1139 предимно ученички. Посрещнаха ни ръкопляскания и приветствие от председателя на областния народен съвет. Последва пресконференция, после в двора на училището се завихри лют латино купон. Под звуците на оркестъра танцувахме със стотиците момичета до забрава, като не забравяхме да пийнем по глътка от това що си носехме.

На сутринта Трифон, Кольо Гладнишки и аз отидохме до местното водно стопанство, за да проверим наличността на багажа. С изключение на няколко тенекии с овче сирене, конфискувано от санитарните власти под фалшивия редлог, че е развалено всичко си беше на мястото. После натоварихме всичко в два камиона и потеглихме на североизток, където примамливо се очертаваха контурите на карстовото плато Гуасо. Пристигнахме в селцето Клеменсия Виеха, където щеше да бъде първият ни базов лагер. Сградите, в които се настанихме, предлагаха достатъчно комфорт, но още на другия ден се убедихме, че са далеч от района на пещерите. След обед направихме първата българо-кубинска техническа конференция, за да разпределим задачите за следващия ден. Последва нова пресконференция, вечеря и скромно ром парти.

Дообяд подреждахме багажа. След традиционното хапване дойде и моментът за първото ни опознавателно проник-

ване в пещерата Ел Кампанарио. Накачурихме се на един триосен ЗИЛ - 131 и поехме по грапавините на черен (фактически керемидено червен) планински път. Камионът ни остави на около 1, 5 км от пещерата, разстояние, което с охота изминахме сами.

Първият ни досег с пещерата надмина всички очаквания. Входът ѝ имаше широчина 60 м и бе висок 40. Забелязахме го далеч преди да стигнем до него. После чухме шум на течаща вода и забелязахме река Гуасо, която излизаше от огромното му отворстие. Най-сетне пред нас се разкри стената на каптаж, зад която весело проблясваха водите за почти 30 - метрово езеро. Траверсирахме покрай лявата страна на езерото и навлязохме в пещерата. Водата идваше от галерия вляво, но тъй като не бяхме подготвени за плавания, поехме по дясната суха галерия, чиито максимални размери достигаха 30x20 м. Паднаха ни каските от зяпане и оглеждане, но колко ли може да види човек в такава пещера за 45 минути. След огледа, тръгнахме с Камен Бонев(Чирюза), по течението на реката и за два часа преминахме през образувалия се там каньон и се прибрахме в лагера.

Хапнахме и дойде ред на планьорката - нещо, което продължихме да правим всяка Божа вечер до края на експедицията. Читателят трябва да знае, че ежедневното планиране е задължителен атрибут на всяка многочислена, а и подълготрайна експедиция. Нейният състав или ръководство се събират, за да отчетат постигнатите през деня резултати и на тази база да се дефинират задачите за следващия ден и да се разпределят между участниците. Тази процедура е залог за успешното изпълнение на заложените цели и задачи и разбира се ефективното разходване на предвидените средства.

При наличието на 15 българи, 1 украинец, между 20 и 30 членове на спелеоложкия клуб Мартел на кубинската спелеоложка асоциация и едно богато на пещери и нерешени изследователски проблеми плато не можехме да си позволим да правим изключение.

След дълги умувания, дискусии и философствания успяхме да спретнем работния план за първия експедиционен

ден. Ето как изглеждаше той:

- I група - картиране на Куева дел Кампанарио (Ел Кампанарио) - тръгване - 8.00 ч.

Задачи:

1. Воден етаж - Нестор, Раймундо, Валери Пелтеков (Вальо) и Васил Недков(Кунди).

2. От входа до първи прозорец и третия етаж - Николай Гладнишки, Хулио, Алберто(доктора)и Карлос.

3. От първи до втори прозорец - Владимир Пашовски (Доктора), Александър Анев (Алек), Владимир и Клинче.

4. От втори прозорец до мястото откъдето излиза реката - Цветан Личков (Цецката), Чичо, Динки и Алексей Жалов.

Всички картировачни групи да работят в мащаб 1: 500.

- II група - научни изследвания в състав : Камен Бонев - геолог, Алексей Бендерев - хидрогеолог, Константин Спасов (Коцо) - хидрогеолог, Стефан Шанов (Теди) - геофизик, Петър Стефанов - геоморфолог, Алексей Стоев - физик-климатолог, Вячеслав Андрейчук - карстолог, Хавиер, проф.Фагундо, Ернесто и Методио, да се осъществи рекогносцировъчен маршрут по основния път на карстовата система губилище на река Гуасо - пещера Ел Кампанарио.

Място и контролен час за събиране на групите - входа на пещерата 17.00 часа.

След като натъквихме плана, пихме по едно почти среднощно ромче и легнахме да спим.

На 15 януари започнахме същинската част на експедицията, съгласно определения план. Разбира се, както често се случва, не можахме да спазим часа на тръгване. Вместо в 8 потеглихме за пещерата чак в 10 часа. За това решихме да работим цяла нощ, та чак до сутринта, а на следващия ден да почиваме. Триоската ни хвърли почти до входа на пещерата, а после всеки се зае със задачата си.

С Цецо започнахме да картираме отредения ни пасаж. Оказа се обаче, че в края му, там където реката излиза от пещерата, е много дълбоко и, че ще трябва да се плува. Картирането без лодка беше невъзможно и ние го оставихме за понататък. За сметка на това открихме и картирахме един

малък, но красив горен етаж на пещерата. Приключихме работа в полунощ и към 2 успяхме да се доберем до лагера. Разказа ми се играта на краката. Целите бяха габърдисали, а горната част на пръстите протрити. Отгоре на всичко, още на влизане успях да усетя зъбите на чичикатето, за което само бях чувал. Това е местно копривно растение, чието ужилване е далеч по-неприятно от това на неговата българска посестрима. Поразеното място се зачервява и след време там се образува приличаща на копче, твърда плака. При докосване и движение, пострадалото място е силно облезено. При по-сериозни ужилвания, Владо, нашият лекар, ни инжектираше с урабозон.

Сутринта се чувствах като пребит и едва станах. Все пак успях да отразя резултатите от изминалия ден в експедиционния дневник. Ето как изглеждаше картината след първия работен ден: Работата в пещерата започна в 12.00 на обед. На място, от българска страна групите се композираха както следва: 1-ва група - Валери, Васил, Нестор и Раймундо. Същата с помощта на две надуваеми лодки започна изследването на водната част на пещерата от входа навътре (лявото разклонение) срещу течението. Картирани са около 150 м и е достигнат много нисък полусифон. За преминаването на същия е необходима спасителна жилетка. Групата се връща на входа, оставя едната лодка и с другата се придвижва към горната част на речната галерия, където започва картировка по течението на реката. Картирани са около 150 м като отново се достига до воден сифон. Работата приключва в около 20.30 ч. Картирани са 450 м. Втора група в състав Н. Гладнишки, Трифон, Хулио, Алберто (доктора) и Карлос работи от 11.30 ч. Картирани са около 900 м по основната ос на галерията от входа до първия прозорец и част от открития от Хулио втори етаж. Другите две разклонения са проучени докрай, но не са картирани. На височината на изхода на горната галерия или на височина около 15 м над пода е забелязан голям отвор. Същият трябва да се провери чрез спускане отгоре. Общата дължина на картираните галерии от групата е 1050 м. Трета група в състав Вл. Пашовски, А. Анев, Влади-

мир, Клинче и Митко работят в участъка от първия прозорец до местото, където реката, след появяването си в основната галерия, влиза в странична галерия. Картирани са 350 м. Картировката е привързана към участъка, в който е работила I група. IV група в състав Цв. Личков, А. Жалов, Чичо и Динки работят от втория прозорец срещу течението на реката. Картирани 125 м. Общо картирани галерии за деня - 1975, 1 метра.

Задачи, оставащи за следващи прониквания:

1. Да се премине полусифона на реката срещу течението.
2. Да се довърши картировката на III етаж - 2 галерии.
3. Да се направи опит за влизане в отвора (дясно) на първия прозорец.
4. Да се картира отсечката от втори прозорец до дъното-сифона и да се направи опит за леководолазно проникване в него.

Научната група в състав К. Спасов, П. Стефанов, В. Андрейчук, Хавиер, проф. Фагундо, Ернесто и Методио извърши следната работа: Локализиране на границата на геоложката формация Чарко Редондо и Макей за установяване на хидро-геоложките условия (подхранване и дрениране) в местността Алто дел Манго. Взети са две проби на границата на мергелите и варовиците. От другата страна на контакта са открити голяма негативна форма (понор) и понорна пещера. Пещерата е голяма и двуетажна (много перспективна) с вероятно направление към системата Гуасо-Киева дел Кампанарио. Локализиран е големия понор на река Гуасо - проникването е възможно само с лодка! Подземната река е с дълги и дълбоки езера! На около 500 м по-нагоре (Североизточно) се намират основните губилища на река Гуасо! Дебитът на губещата се река е около 400 л/сек. Последните губилища - 3 на брой, са добре оформени, не са и пещери. На това място ще бъде разположена лимниграфна и метеорологична станции на експедицията. Срещу течението на р. Гуасо, на контактната зона между формациите Чарко Редондо и Ятерас има извори и признаци за наличие на голяма по площ фреатична зона с големи статични водни запаси. По-нагоре до консервната фаб-

рика (в самия двор) се намира пещерата, от която извира р. Гуасо. Има информация, че тя завършва 10 м по-навътре със сифон. Група в състав: К. Бонев, Ст. Шанов и А. Стоев направи обзорец геоложки маршрут (около 15 км) от базовия лагер през северната част на платото с цел запознаване с геоложките формации, изграждащи района и взаимоотношенията между тях. Взети са 11 геоложки точки като сравнително детайлно е изучена една от границите между формация Макей и Чарко Редондо, отбелязани са детайли, неотразени върху съществуващата 100 - хилядна геоложка карта. Огледани са входовете на 5 пещери, като същите са локализиране на карта. В една от тях (водна с големи езера) А. Стоев е измерил температурата и относителната влажност на въздуха и температурата на водата. Ст. Шанов е направил пукнатитен анализ в точка №6 на формация Макей с цел определяне вектора на скъсващите напрежения.

Така, наситен със задачи премина и вторият ден, а после дойде следващият.

Работата съвсем се завъртя.

В пещерата на змията

На Алексей Стоев, Чичо, Динки (Ерик) и мен ни възложиха да проучим и картираме пещерата Куева дел Маха (Пещерата на змията). Когато заслизахме по каменистия склон на наподобяващия конична яма вход, скрит сред джунглата даже и не подозирахме какво ни чака по-нататък. Първичният ентусиазъм обаче бе, в буквалния мисъл, попарен, още с първото ни съприкосновение с вътрешността на пещерата. Противно на нормалното, вместо очаквания пещерен хлад, отвътре ни лъхна топъл, влажен и наситен с миризмата на ферментираща прилепна тор (гуано) миризма. Това ни стресна, спогледахме се и спонтанно се зададохме въпроса дали тук не ни дебне коварната хистоплазма. Тази болест се причинява от гъбичката *Histoplasma capsulatum*. Прилепното гуано и високите пещерни температури създават благоприятна среда за развитието ѝ. За това тя е характерна предимно за тропическите пещери, но в отделни случаи е изолирана в гъбарници и

подобни подземни съоръжения. Спорите на гъбата се вдишват и навлизат в белия дроб на човека, при което причиняват заболяване със симптоматиката на пнеумония. Обикновено последиците се доста тежки, като е възможен и летален изход. По тази причина е желателно в тропическите пещери да се изследват с противопрашни маски, каквито ние имахме, но Спорито не искахме да използваме.

Малко по-навътре положението съвсем се влоши. В кратката ни, върху настлания с прилепно гуано под, загъмжа от пълзящи гадина, между които преобладаваха тлъстите латиноамерикански хлебарки. Капки пот - резултат от нарастващата топлина и неприятното чувство, което ни обзе, избиха по челата ни. В тази обстановка започнахме да картираме. Въпреки липсата на всякакво физическо усилие, не след дълго вече бяхме задъхани и изпитахме неистовото желание да излезем навън за по глътка чист хладен въздух. След престоя в сауната, гащеризоните ни, макар и облечени на голо, бяха станали мокри, та се наложи да ги изцедим.

Независимо от тежката атмосфера, работата трябваше да продължи. Алекси опъваше рулетката, другите измерваха разстоянията до стените и ми диктуваха, аз пишех и рисувах. Така неусетно достигнахме до голяма зала. Забелязах, че в тъмнината извън обсега на карбидната ми лампа, летят някакви странни светещи бубулечки. След третия опит, успях да сваля една на земята, за да разбера, че това е бръмбар-светулка. Бързо го напъхах в една от епруветките, която носех. Случката ме подосети, че комплексното изследване на пещерата изисква да събера всичко що мърда в нея. За това волюневолю коленичих и придвижвайки се на четири крака започнах да събирам щъкащите под мен живинки. Докато събирах, погледът ми долови някакво странно, но и страшно на пръв поглед насекомо, приличащо на безопашат скорпион. Щом понечих да го хвана, то се наежи, и предизвикателно вирна рогатите си, наподобяващи щипци предни крака. Хвана ме шубето, защото реших, че гадинката е отровна - природата си знаеше работата. После започна страшна гонитба, в чийто край два екземпляра от описаните зверуги бясно заплуваха в

спиртната течност на моята епруветка.

След като умря да се смее на своеобразната корида, Алекси реши, че може да поработи върху една от основните задачи - съставянето на климатична снимка на пещерата. Картирайки навлезохме още по-навътре, където кръжащите из въздуха прилепи съвсем започнаха да ни притесняват. По тавана на пещерата висяха, може би няколко стотици прилепи, чието спокойствие бяхме нарушили. След време чух как Алекси високо възкликна:

– Не може да бъде, тук температурата е 30,6 градуса!

– Хайде бе - провикнах се аз, и запълзях към другаря си.

И наистина, на скалата на прецизния термометър живакът беше застинал на позиция 30,6°C. За такива високи пещерни температури само бях чувал, но сега разбрах какво е да се работи в такива условия. По-късно, Алексей публикува резултатите от микроклиматичните изследвания в пещерата. В работата се изтъкваше, че основната причина за високата температура в пещерата са прилепите, чийто брой, според него е бил около 1,2 милиона. Телесната температура на прилепите е била 39,8°C, което в съчетание с големия им брой е допринесло за неимоверното повишаване на температурата на въздуха в пещерата.

Най-сетне работата ни отиде към края си. Докато картирахме половин километър, Алекси беше направил 14 подземни метеорологични станции и съответните измервания в тях. Вън вече се свечеряваше и въздухът беше ведър и приятно хладен. Прилепите се бяха втурнали навън за поредния си нощен лов, а ние потеглехме към лагера за заслужена почивка.

Голямото откритие

На 18 януари нашите леководолази В. Недков, Цв. Личков и Д. Иванов работиха усърдно по подготовката на водоплазната апаратура за предстоящото гмуркане в Ел Кампанарио. До този ден всичко отсам сифона срещу течението на изтичащата от пещерата река беше проучено и картирано. Дотук дължината на Кампанарио беше станала 3 259 м, но тази цифра изглеждаше твърде скромна в сравнение с предпола-

гаемата и теоретическа големина.

Дали надеждите за гигантска подземна система щяха да се оправдаят зависеше, на този етап, единствено от резултата от леководолазното гмуркане.

На следващия ден група в състав В. Недков, Цв. Личков, Д. Иванов, Маноло, Нестор и Раймундо пое към пещерата с цел да опита щастието си в сифона на Кампанарио. Васко се окичи, както подобава, с апаратура и изчезна в черната глъбина на сифона. За щастие той се оказва дълъг само 4 м. Дълбочината на пасажа бе 6 м, но за преминаването му нашите трябваше да се гмурнат на не повече от 1.5 м. Васко се върна с радостната новина и после заедно с Цветан отново пое назад към отворилата се пещера. Всички с нетърпение чакаме тяхното завръщане. И ето след около 1/2 час те се върнаха с грейнали лица. Навътре пещерата продължаваше, а галерията бе със среда широчина 12 метра. Ура!

На следващия ден, след едночасов леководолазен курс, с помощта на водолазите, зад сифона преминаха Кольо, Трифон, Владо и Алек. За 12 часа те проучиха и картираха 1030 м обширно пещерни галерии. Излязоха в 11 през ноща, след като бяха достигнали голяма зала. В същия ден Камен, Клинче и аз картирахме открития през миналия ден нов горен етаж на Кампанарио. С нашите скромни 116 м дължината ѝ към 20 януари нарастна на 4405 м.

На 22 януари Васил, Владо и Камен преминаха сифона с трите налични водолазни апарата, достигнаха голямата зала и в около 15.45 ч, след двучасовото претърсване намериха така желаното продължение на пещерата. Времето им, за да го картират, беше твърде малко. За това те измериха само дължините на галериите и тяхното направление. Прониквайки на около 1.5 км, навътре те попаднаха под гигантски отвор в тавана на пещерата, през който влизаше дневна светлина. Това беше поредния вертикален вход към гигантската пещера, който седеше скрит някъде из джунглата. Но къде беше той ние не знаехме. След новото голямо откритие, групата се върна в лагера към 2 часа сутринта.

Влизането през пропастта, водеща към пещерата, щеше

да спести не само преминаването на сифона, но трудното проникването в участъка от него до новооткритите части. Разглеждайки внимателно аерофотоснимките ние бяхме открили нещо, което наподобяваше отвор и трабяваше да се уверим дали това е търсеното място. За това Кольо и Трифон се отправиха към района над Ойо де Хулиан с надеждата, че ще могат да го открият. В продължение на 8 часа те обикаляха платото. Бяха достигнали чак до далечното село Санта Тереза, без да успеят да открият загадъчния вход. Цецо направи самостоятелен обход със същата цел, но вместо очакваната пропаст, местните му показаха друга пропаст и една много красива пещера.

Необходимостта от установяване на местоположението на новия вход на Кампанарио и амбициите бяха причината да съставим нова търсаческа група. На 24 януари, към 9.30, Нестор, Абел и аз поехме към платото. Обърнахме като ръкавица две дерета и всичко около тях без всякакъв резултат. После скапани и почти отчаяни се прислонихме под едно дърво в близост до някакви къщи от Санта Тереза. Решихме, че ще е по-добре да питаме някой от местните и Абел се насочи към първия минаващ наблизо човек. Хватката подейства, което ще рече, че загадката беше решена на часа. Чичото не само, че откликна на молбата ни, но ни заведе до входа. Оказа се, че местоположението му нямаше нищо общо с нашите първоначални предположения. Входът на скритата сред джунглата пропаст беше внушителен. Беше с приблизителни размери 30 x 12 м. Отдолу се чуваше бученето на подземната река и излизаше пара. Вързахме 100-метровото въже, което носехме и го пуснахме надолу. За спускане обаче нямахме време и поехме обратния път. Когато се прибрахме вече беше станало 8 вечерта. Дванадесетте часа търсене явно ми бяха взели здравето, защото след ден се тръшнах с температура 39.5°.

Междувременно за влизането през отвора със звучното име Сего Gordo подготвихме цяла миниекспедиция. Керван от няколко мулета пренесе багажа на Трифон, Кольо, Алек и Камен до пропастта и към 11 часа те започнаха спускането си в 60 - метровия ѝ отвес. След като работи около 7 часа, през ко-

ито бяха картирани почти 2 км по и срещу течението, групата излезна повърхността.

Положението ми започна да се влошава, въпреки грижите на двамата наши лекари. Ето как нашият доктор Вл. Пашовски описва състоянието ми: ... Първоначалното лечение само с антирецити, аналгин, амидофен бе продължено с комбинация от антибиотици (цефалексин, гентамицин) още три дни, но без ефект. Температурата ми, с малки спадания си остана трайно повишена - над 38°. Това наложи хоспитализация в районната провинциална болница в Гуантанамо.

В болницата ми обърнаха хастара. Направиха ми рентгенови и микробиологични изследвания, тестове за малария, хистоплазмоза, бруцелоза та даже и за спин, но всички резултати бяха отрицателни. Почти седмица седях на система в интензивното отделение и упорито подържах около 40°. Дупчиха ме с инжекции, сменяха ми ежедневно пижамата и постелята, хранеха ме с някакви противни манджи. В края на краищата, под непрестанните грижи на д-р Ернесто Диас Трохилио и д-р Силвио Мартинес, сестрите Маринела, Борселина и Гонзолина бях излекуван. Освен това научих и 50-тина нови испански думи и няколко прости изречения. Опитите ми да използвам езика беше посрещан от страна на лекуващите ме с одобрение, но и с много смях.

Върнах се в новосъздадения лагер на 4 февруари. В това време 7 - мина от моите другари бяха спуснали 300 кг багаж в пропастта на Кампанарио, за да организират лагер в една от новооткритите ѝ зали. От там те трябваше да продължат напред проучването и картирането на подземния гигант. За тази последна част от епичното изследване на пещерата Трифон написа „Много пот изтече от нас, докато стигнем до края, но преодоляването на тези препятствия ни възнагради богато. В края на пещерата намерихме залата с най-красивите, фантастични, пещерни образувания. Само за това си заслужаваше да положим толкова много усилия. Общата дължина на пещерата на проучените галерии достигна 8 383 м.“

Експедицията беше успяла да проучи и картира една от най-дългите и с най-голяма положителна денивелация пеще-

ри (+203 м) в Куба. Това беше втората по дължина, след Гранд каверн де Фуентес, изцяло проучена от нас българите пещера извън границите на страната. Резултатът ни изпълваше със заслужена гордост.

Успоредно с работата в Кампанарио бяха проучени и редица други пещери. Близо 800-те метра и 26-градусовата температура ни накараха два дни да се потим в Куава де Баталдо. Над 2-километровата Сумидеро дел Гуасо упорито ни охлаждаше в подземната си река. Всеки ден прибавяхме нови пещери и метри към общия сбор на проучени пещери и картирани галерии. Накрая, когато теглихме чертата, се оказа, че броят на проучените от нас пещери е 34, а общата дължина на картираните в тях галерии е 20 077 м. Тази цифра чувствително надвишаваше дължината на най-голямата наша пещера за изследването, на която бяха необходими повече от 20 години.

Докато едни от нас изучаваха подземните тайни, другите се мъчеха да отговорят на безбройните въпроси, които постави пред тях тропическият карстов терен. На хидрогеолозите като че ли се отвори най-много работа. Те трябваше да локализират почти всички карстови извори и местата, където реките, течащи на платото, се губят под земята. Успоредно с това се проведоха редица измервания, над 300 химически анализи на място и се взеха 800 водни проби за лабораторно изследване. Докато Коце Спасов и Алексей Бендерев вършеха всичко това, Петър Стефанов, нашият геоморфолог, не само, че им помагаше, но и вършеше своята специализирана работа. Стефан Шанов - нашият геофизик, имаше пък свои проблеми. След като оригиналният уред, който носеше от България, отказа да работи, той трябваше да организира проучванията с много по-тежка и трудно преносима апаратура. Това не му попречи да направи 17 електросондажа и 3 азимутни профила на терена. Алексей Стоев, натоварен с прецизни термометри, барометри, психрометри и други уреди упорито изучаваше микроклимата на пещерите, а изградената на повърхността метеорологична станция му даваше другата необходима информация за района. Десетки бяха подземните

часова на Сашо Филипov в изследване на минералогията на пещерите и надземните на Камен Бонев, донесли повече от 200 км проходени километри в геолошко картиране. Случайността направи Цецо Личков откривател на трудноразгадаеми пещерни рисунки в Куева дел Гато, което придаде още по-голяма тежест на проучвателската му дейност.

Всичко това се случи през 27-те изпълнени с много напрежение и всеотдаен труд експедиционни дни. Постигнатото обаче, не ни задоволи, защото след нас в Гуасо останаха десетки неизследвани пещери и неизяснени въпроси. Те обаче останаха в сънищата ни, защото никой от нас, по какъвто и да е бил повод, не можа да се върне в далечната Куба, за да продължи започнатото. Явно госпожа Фортуна не бе пожелала това!

ВИЕТНАМСКИ БЕЛЕЖКИ

След близо 18-часово пътуване с чартърен полет на БГА Балкан на 20 февруари 1989 г. се приземихме във виетнамската столица Ханой. С това започна фактически действителната част на дълго подготвяната спелеоложка експедиция, посветена на 100-годишнината от основаването на Софийския университет „Св.Климент Охридски“. Деветнадесетте участници в нея, представители на Университета и Българската федерация по спелеология, с любопитство заоглеждахме непривичната обстановка и пристъпвайки от крак на крак, зачакахме появяването на виетнамските ни контрагенти. След час на летището се появи 22-местния автобус ПАЗ, с който ни предстоеше да изминем около 3 хиляди километра по прашните пътища на виетнамската страна.

Все пак, какво ни бе довело тук на хиляди километри от България?

Виетнам има площ 329 600 km², 3/4 от която обхваща планински и хълмисти райони. Значителна част от тях са изградени от варовици. Според редица автори карстът е много добре развит, което се дължи не само на голямата дебелина на варовиците (до 1000 м), но и на обилните тропически валежи. Това предполагаше, че в тази далечна азиатска страна

вероятно има стотици, дори хиляди пещери. Най-важното за нас обаче беше това, че не бяха обект на систематично проучване нито от местните хора, нито пък от чужденци.

За това ние дойдохме тук с вярата, че ще бъдем ако не първите, то едни от първите в света, които ще проведат нарочна спелеложка експедиция и, разбира се, с надеждата за големи пещерни открития.

В Ханой трябваше да престоим няколко дни, за да уредим някой задължителни формалности като освобождаването на 3.5 -те тона багаж от митницата на летището, изваждането на специални разрешения от милицията за движение и работа в страната, осребряването на чековете ни в местната валута (донги). Същевременно следваше да си направим ваксинация и реваксинация срещу вирусът на болестта японски енцефалит, която се пренася чрез ухапване от комари и е значително по-опасна от маларията. Излишно е да разказвам как местната бюрокрация ни стопа нервите, докато решим всички тези въпроси. Все пак накрая успяхме.

На седмия ден, от престоя ни в Ханой, когато надеждата ни, че най-сетне ще потеглим почти се беше изпарила, получихме радостната вест, че това ще стане на следващото утро. Това възбуди у нас познатата предстартова треска, с която се заехме да разфасоваме тоновете багаж. След като приготвихме всичко необходимо за предстоящия 6-дневен маршрут, с надежда зачакахме новия ден. Той, най-сетне дойде и ето, че поехме към провинция Куанг Нин. Прашното шосе ни отведе до град Хонг Гай, разположен на брега на залива Халонг на Южно китайско море. Бяхме чели, че там има архипелаг с над 1000 острова. Всички те бяха изградени от варовикови скали, на които външните природни сили бяха придали причудливи форми - едни приличаха на човешки глави, други на биещи се петлета, трети на гигантски костенурки или жаби. Виетнамските географи пишеха, че по островите има пещери и кухни, чиито входове се разкриват на морската повърхност и в тях може да се влезне само с лодка. Това ни напомняше за нашите Шабленско - Тюленовски морски пещери, но по-късно разбрахме, че това сравнение е неподходящо.

Силуетите на десетките острови се открояваха в забулената от мъгла морска далечина и мамеха погледите ни, но въпросът беше как да стигнем до тях.

Уреждането на катер, и то на ниска цена, не беше лесна работа и забави морското ни пътешествие с почти два дена. За сметка на това, решихме да изследваме сушата. Отведоха ни на около 30 км северозападно от града и ни показаха една пещера, използвана за скривалище по време на последната война. Две групи започнаха да я картират, а докато те правеха това други две плъзнаха да търсят други пещери. Разбира се такива се намериха, но те бяха достатъчно малки, че да изпарят първоначалния ни ентузиазъм.

Опирайки се на българския опит започнахме да разпитваме местните хора чрез нашия водач, който добре знаеше руски. Те не бяха много словоохотливи, но все пак научихме, че на около 5 км от това място има голяма водна пещера. Без да се маем качихме едно от гумените си лодки в автобусчето и потеглихме към близкото селце Куан Кхан. С пристигането си бяхме обградени от рой любопитни местни люде. Те не само, че ни разглеждаха с интерес, но си позволяваха и да подръпнат космите по ръцете ни. За азиатците, които не се славят с подобно окосмяване, това явно беше нещо много екзотично. Макар и трудно, успяхме да се измъкнем от станалото вече досадно обкръжение и поехме към пещерата. Тя се намираше в периферията на равна като тепсия и обградена от склонове равнина по средата, на която протичаше малък поток. Тръгнахме по течението му, за да се натъкнем на неочаквана гледка - водата му се губеше във входа на пещерата.. По-натък бе неизвестността...

Надухмем лодката, възседнахме я и гребейки поехме навътре. Скоро обаче входното езеро свърши и продължихме газейки. Наред с това разгъвахме рулетката и карирахме, но когато бяхме стигнали на 200 м от входа и погледнахме часовниците си, разбрахме че контролното ни време за връщане беше изтекло. Трябваше бързо да се връщаме при буса. Сторихме това с явна неохота, защото местните хора ни бяха казали, че пещерата е дълга повече от 800 м и излиза в море-

то, т.е. от другата страна на възвишението. Вероятно заради това местните я бяха нарекли Лоамъ, което на български означава Проходна - или пещера с вход и изход, която се прохода.

Денят отмина с вълненията от първия досег с вьетнамските пещери и първите картировки и открития. Дългите преговори за цената на катера не дадоха съвсем приемлив резултат, но няхахме изход и го наехме. На следващия ден, рано сутринта, се качихме на него и потеглихме към набелязаната цел - остров Мек Вей. Плавахме около 4 км като отминахме около 10-тина острова и 2-3 джонки. Най-сетне се добрахме и до нашия. Началото на отлива обаче направи приставането невъзможно. Тогава надухме две гумени лодки, пуснахме ги на вода, прибавихме багаж и екипаж и загребахме напред. Междувременно се оказа, че морето не е до колене, а до кръста. Няколко мераклии веднага се наеха да прецапат 200-метровото разстояние до брега без лодка. Десантът премина успешно и започнахме да се стягаме за работа.

Входът на пещерата бе висок около 30 м и се виждаше още от морето. От брега до него водеха 120 каменни стъпъла. Изкачихме ги и се озовахме в преддверието на гигантска пещерна зала дълга не по-малко от 100 и широка до 30 м. Височината на залата се маркираше от почти 30-метров, невидан от мнозина от нас, сталагмит.

Пещерата се наричаше Хонг (на български пещера б. а.) Дао Го. Във Виетнам тя беше известна и с името Пещерата на скритата гора - име произлизащо от преданието за едно от делата на националния герой на страната Чан Хинг Дао. Преданието разказва, че през XIII век, по време на монголо-китайските нашествия, посоченият пълководец скрил в пещерата десетки подострени колове от желязно дърво. След това те били тайно забити на дъното на река Батданг. Корабите на нашествениците се натъкнали на тях, получили пробойни и потънали, а вьетнамците временно се спасили от заробване.

След картировката се оказа, че дължината на историческата пещера е 250 м, но това не ни задоволи. Шетането по острова доведе до откриването на пещерата, която нарекох-

ме Хонг Дау Го II. Картировката показва, че тя също е 250 м. Явно денят ни беше плодотворен. Какво ли обаче щяхме да правим на следващия ден?

След вечерните дискусии решихме, че ще е грехота, ако не доведем докрай работата в Проходна. Докато я изследваме, другите отново щяха да правят островна спелеология. Искаше ми се и на мен, но какво да се прави, човек не може да бъде на две места едновременно. Митко Кожухаров и аз отново се отправихме към водната пещера. За по-малко от три часа успяхме да картираме 427 м, без да успеем да стигнем края ѝ. Отвън ни чакаха и отново трябваше да излизаме. Отгоре на всичко започна и прилива. Морската вода нахлуваше през пещерата, преминаваше през нея и наводняваше цялата долина отсам възвишението. Когато излезнахме, пред нас се стелеха водите на голямо езеро. Скоро нивото на водата в галерията щеше да се покачи с около 2 м, и ако бяхме вътре, част от пътя ни назад щеше да бъде блокиран. Дойдеше ли отливът нещата щяха да се обрънат и езерната вода щеше да се източи през пещерата в морето.

Вечерта ни беше необходима много дипломация, за да убедим виетнамците, че изследването на Лоамъ трябва да продължи. Все пак те отстъпиха от желанието си да тръгнем към Ханой рано сутринта. По тази причина станахме в 4 ч сутринта, стегнахме се набързо и скоро се озовахме пред входа на пещерата. Той беше неузнаваем. Черното му гърло лакомо всмукваше водата на образувалото се в долината езеро. Разделени на две групи, бързо се качихме на лодките, а течението само ни вкара вътре. Камен Бонев и Вилиян Ошанов, трябваше да отидат до морския край и да почнат да картират назад, а Ванката Личков и аз да продължим навътре, картирайки към тях. В 8 часа пред погледите на нашата двойка се появи светлина, а само след минути се озовахме в морето. Картирането беше приключило. Поехме назад. В крайна сметка пещерата се оказа 1267 м. Това беше най-дългата пещера, която успяхме да проучим по време на експедицията.

Когато първият 6-дневен етап на пътешествието завърши, равносметката показва, че дотук сме проучили и картира-

ни 7 пещери с обща дължина 2351 м.

Днес е 5 март 1989 г. (неделя). Денят е определен за почивка и събиране на картите на проучените пещери. Д-р Д. Хазърбасанов прави реимунизация на всички ни срещу японски енцефалит. Същевременно правим опит за уреждане на формалностите по резервиране на обратния полет към България. По обед дойде проф.Хуан, който ни съобщи, че следващият ден няма да се пътува, защото шофьорът желаел да почива, а и да подготви автобусчето за следващия рейд. В хотела пристигнаха и членовете на българската археологическа експедиция водена от Н. Сираков. Трябваше да обсъдим планове за евентуално преместване на част от членовете на нашата експедицията в района, в който се провеждаха българо-виетнамските разкопки. Нашите археолози твърдяха, че там има интересни и непроучени пещери. В последствие се оказва, че този вариант е неосъществим, защото виетнамските колеги не са склонни към промени в програмата. Самостоятелното пътуване на няколко членове на експедицията до мястото на разкопките и присъединяването им по-късно към нас щеше да бъде изключително сложно.

На 7 март тръгнахме към с. Хуа Лу, което се намира на около 10 км северозападно от гр. Нин Бин, провинция Ха Нам Нин. Там ни посрещна първият секретар на районния комитет на партията другарят Хуен, след което ни настаниха, без да ни питат, в близкия хотел. На този етап местните фактори бяха безпрекословни и не ни разрешиха да организираме палатъчен лагер. Денят беше изгубен, защото нямаше възможност да се изследват и пещери.

На следващия ден потеглихме към Националния парк „Кук Фуонг“. Входът за посетители е разположен на 20-тина км северозападно от Нин Бин. Самият парк е разположен в граничните области на трите провинции Ха Нам Нин, Ха Шон Бин и Тхан Хоа и обхваща площ от 22 200 ха. Той е първият природен резерват във Виетнам. Създаден е през 1962 г. под егидата на ФАО (Международната организация по прехраната) с помощта на полски експерти. В рамките на резервата са запазени девствени влажни тропически гори по варовикови плани-

нски склонове. Освен това тук се наблюдава и гигантска папрат, 1850 вида висши растения, включително 350 вида дървета и храсти; 64 вида бозайници; 140 вида птици; 30 вида влечуги; 12 вида земноводни; над 1800 вида насекоми и 5 пещери. За краткото време, с което групата разполагаше, успяхме да картираме само две от тях - Донг Нгой Нуа - 150 м и праисторическата пещера Донг Кон Моонг - 70 м.

Междувременно виетнамските колеги успяха да уредят организирането на палатъчен лагер и се изнесохме край с. Нин Кхан, на 10 км северозападно от Хуа Лу. Виетнамците наричаха това място Сухия Халонг. Районът представляваше една безкрайна равнина обсипана с десетки, а може би и стотици различни по размери моготи, между повечето, от които имаше оризища. Построихме лагера в непосредствена близост до пещерния манастир Бич Донг, основан през 1428 г. от будисткия монах Чи Киен. След устройване на лагера, партийният секретар ни организира посещение на пещерната пагода Лин Кок, чийто вход е преграден от дървен параклис с резбовани десетки образи на Буда. Зад параклиса е пещерата Мок, която Краси Гърбев, Вилиян и аз набързо картирахме. Междувременно местните жители ни показаха една безименна водна пещера, твърдейки, че дължината и е 800 м, но след картировката тя се оказва само 285 м. През следващите три-четири дни тук проучихме още няколко неголеми пещери и отново поехме за Ханой, където в продължение на 2 дни оформяхме картите на изследваните пещери и стягахме дясгите за следващия 3-ти етап от експедицията.

На 14 март се отпътувахме към гр. Лангшон административен център на едноименната провинция. Пътят беше изключително лош и автобусчето се придвижваше със скорост не по-голяма от с 25-30 км/час. Пристигнахме към 3 следобед и след големи неразбории принудително бяхме настанени в хотел или по-точно едно доста изтръпнало общежитие. На следващия ден отново тръгнахме по мъките, за да получим разрешение от местната администрация за работа в района на града. Въпреки липсата на такова, следобед се пръснахме из града и без проблеми открихме повечето от пещерите, в кои-

то възнамеряваха да ни водят. След като бюрокрацията беше преодоляна, ни трябваше само един ден, за да картираме големите пещери в обсега на Лангшон, а именно: Нит Тхан - 500 м; Там Тхан - 312 м и Нхат Тхан - 66 м. След изчерпване на тукашната работа решихме да предприемем пътуване до малкото крайгранично село Хонг Фонг, разположено на 5 км южно от китайската граница. Това интересно пътешествие се материализира чрез картирането на 5-входовата половинкилометрова пещера Мой.

Неусетно дойде и 18 март, денят в който бе предвидено да отпътуваме за Ханой. Попътно забелязахме интересни карстови възвишения в околностите на Донг Мо и изявихме желание да ги пошетаеме, но придружаващият офицер за свръзка (явно таен полицаи) не разреши това. За сметка на това спряхме в следващия град Мет, където местните власти ни позволиха да разпънем палатките си в карето на районния народен съвет. За зла участ започна да вали.

През следващите два дни се развилняхме и картирахме 9 неголеми пещери из района, а на третия още две край с. Ши Лин. И така, 21 март се оказа фактически последния ден от теренна работа на експедицията.

Общият брой на картираните от нас пещери, било то големи или малки, неусетно достигна цифрата 37, а общата дължина на картираните в тях галерии достигна почти 6 км. Цифри и пак цифри. Често пъти те са доста отегчаващи, но този, който ни познава знае, че зад тях стоят десетки часове на работа в трудни условия. Така е, когато някой иска да бъде пръв и да изпита удоволствието от откривателството. Ето за това ние отидохме във Витнам. А това бяхме пещерняците: Александър Филипов (Шото), Алексей Жалов - технически ръководител, Бисер Георгиев (Бъки), Вилян Василев (Вилицата), който не е вече между живите, Димитър Кожухаров, Иван Личков, Камен Бонев (Чируза), Красамир Гърбев (Къри), Петър Берон - гл.ръководител, Петър Делчев и Стефан Хаджианастасов.

КАКВО ОЩЕ СЕ СЛУЧИ ПРЕЗ 1989-ТА

Тази година ми донесе още много радости и една голяма тъга. Всичко което сторихме тогава беше под знака на 60-годишнината на организираната спелеология в страната. Още през декември предишната година за Китай замина първата българска спелеоложка експедиция на азиатския континент. Заедно с българския екип В. Недков, К. Спасов, Н. Гладнишки, П. Берон и Тр. Даалиев, както и специалисти карстолози от Географския институт в Кунмин осъществиха проучвания, свързани с изграждането на язовир в района на гр. Мънза, провинция Юнан. Във времето до 1 февруари 1989 г. нашите спелеолози проучиха, картираха и изследваха биоспелеологично 13 пещери и пропасти с обща дължина 8 км.

След усилена подготовка, колегите от пещерния клуб Средец - София, заминаха за Сирия, за да проведат третата за годината, а и въобще българска експедиция в Азия. Тази изключително интересна проява се материализира от 12-членния състав на тима, който успя да открие и картографира 9 пещери. За наша гордост това беше и първата чуждестранна експедиция в тази близко-източна страна. Нашите спелеолози имаха приоритета да изследват най-дългата за онова време сирийска пещера Жоаит - 2 600 м.

Със своите 1159 м алжирската пропаст Ану Ифлис беше, а и все още е най-дълбоката пропаст на Африканския континент. Проникването в нея дразнеше апетита на мнозина, между които бяха и пещерняците от клуба, в който все още членувах. Така четирма алековци под ръководството на С. Стойков се отправиха към Алжир, за да опитат късметът си. Но теснините на дълбочина около 500 м не пропуснаха всички от групата и експедицията не успя да достигне първоначалната си цел. За това пък четиримата пещерняци успешно проникнаха до дъното (-805 м) на втората по дълбочина пропаст на Африка Ану Буасили, с което сложиха щастлив край на първата българска спелеоложка експедиция на този континент. По-съществен спортен резултат дадоха други две пещерни прояви. Първата от тях организира пещерният клуб Галата - Варна и имаше амбициозната цел - чрез преминаването на

сифоните в края на пропастта Жан-Бернар (Франция) да реализира цялостната дълбочина все още най-дълбоката пропаст в света (-1494 м). До първия сифон достигнаха 6 души, като водолазът Хр. Райков успя да го преодолее. За съжаление, теснините на сифона не пропуснаха втория водолаз и по нататъшното проникване се осуети. До дълбочина 1250 м достигнаха други четирима членове на експедицията, между които бе и Д. Пенчева. Това бе нейното второ спускане под 1000-метровата граница. Въпреки постигнатото, тази експедиция остави и една срамна дупка в нашата спелеология. За да бъде безпристрастен, ще цитирам дословно извадка от излязлата по-късно френска книга Жан-Бернар - 1602 м. „... Зимата на 1988-1989 е маркирана с българската експедиция от Варна. Те ще опитат цялата пещера със спускане на сифоните... Тази експедиция беше цяла катастрофа за пещерата и спелеолозите като цяло... През февруари 1991 г. взимаме мерки срещу това унищожение. Навсякъде в пещерата се виждат отпадъци и материална база. Телефонен кабел има през цялата система. Освен купът отпадъци, намираме една изгнила палатка, вълнени пуловери съхнещи на простор, счупени стъкла, използван карбид. Ситуацията не е по-добра в останалата част. Навсякъде откриваме батерии Made in Bulgaria. Тази експедиция (за 15 дни) остави повече боклук отколкото тридесет години изследване...“

Истината много ни болеше, но се успокоявахме, че в книгата ставаше дума за мършата от българското пещерняшко стадо. Второто, но не в мърлянето, пещерняшко постижение беше осъществено, чрез проникването на В. Василев (Вилицата), лека му пръст, и Б. Иванов (Бъки) до дъното на известната френска пропаст Гуфр Берже (- 1122 м). То се осъществи само за 24 часа в рамките на програмата на втората съвместна експедиция на софийските академици и колегите им от клуба в гр. Нант. Освен това, ръководената от Ст. Шанов шестчленна група осъществи и прониквания в пропастите Жан Нуво (-578), Суфльор (-640) и Калдер (-667 м). Накрая, не мога да не спомена и за успеха на пещерняците от софийския клуб при туристическо дружество Иван Вазов - София, на кой-

то по-късно станах член. С амбицията да изпитат възможностите се в по-дълбоки от българските пещери, 9-тима от тях са насочиха към пропастта Абисо Емилио Комичи (-774 м) в Италия. На 21 септември 4-ма от тях успяха да постигнат основната цел на експедиция - дъното на пропастта.

В списъка на дълбочинните постижения би трябвало да поставим и проникването на четирима пещерняци от туристическо дружество Средец - София, в италианската пропасть Киокио (-514 м). Макар и частно това проникване обогати българския опит за проникване в големи пропасти. В този смисъл следва да спомена и за провеждането на първата по рода си българо-френско-грузинска експедиция в Кавказ. Резултатът бе екипирането до 600 м с техниката на еденичното въже на втората по дълбочина, по онова време, пропасть в света Пантюхинска. По време на експедицията беше заснет филм с режисьор Г. Масларски, който по-късно получи специална награда на Международния фестивал за спелеоложките филми в Балцелона.

Говорейки за българските пещерняци по света, не мога да не отбележа и участието на 36-ма нашенци на X световен конгрес по спелеология в Будапеща, Унгария. Впрочем в работата на конгреса бяха официално регистрирани 676 спелозоли от 37 страни. Ние не само присъствахме, но и участвахме активно в научните сесии на конгреса. В това отношение надминахме себе си, като представихме на света 28 доклада, отразяващи българските постижения през последните няколко години. Невъзможно ми беше да следя работата на 18-те заседаващи секции, но в 10 от тях, където се изнасяха български доклади успях да надникна. Не по-малко активно беше и участието ни в заседанията на помощните комисии на Международния спелеоложки съюз. Вероятно авторитетът ни беше нарастнал, защото в раководните органи на комисииите намериха място много българи: Я. Шопов и К. Спасов в Комисията по физикохимия и хидрогеология на карста; А. Михов и Г. Матеев в леководолазната комисия; моя милост в комисията по обучението. За заместник - председател на Комисията по спасяване беше избран Тр. Даалиев, а д-р Вл. Пашовски

стана член на нейната медицинска подкомисия. Говорейки за спасяването трябва да подчертая, че на заключителното заседание на комисията беше приета кандидатурата ни да организираме през 1991 г. Световна конференция по спасяване и безопасност.

Дотук нашето представяне вървеше добре, но на фронта на пропагандата бяхме доста зле. Французи, белгийци, испанци, чехи, унгарци и кои ли не бяха организирали щандове за продажба на книги, списания и рекламни материали, пред които се тълпяха десетки хора. Даже и спелеолозите от почти разрушения Ливан предлагаха за размяна своето лъскаво списание. В известен смисъл си измихме очите с представянето на два плевенски филма в програмата от ежедневни прожекции. Оказа се, че в това отношение има още какво да учим. Така в заседания, делови и приятелски срещи и по-малко в почивка неусетно дойде и седмият последен ден на конгреса. За повечето участници това беше и кулминационната точка на това голямо спелелоложко събитие, защото на заключителното пленарно заседание трябваше да се избере ново ръководство на Съюза и да се гласуват кандидатурите за организиране на следващия конгрес. Последният ден беше радостен за нас, защото председателят на нашата федерация П. Берон беше избран с болшинство за член на Бюрото на Международния спелеоложки съюз. С това се овенча и международното признание на българската спелеология, което в течението на последните години беше нарастнало. В самия край националните делегати единнодушно избраха Китай за организатор на 11-тия пореден световен конгрес през 1993 г. С всички стари и нови приятели си казахме довиждане до Китай. Отпътувахме от красивата унгарска столица удовлетворени от извършното, пълни с впечатления и нови идеи, сравнили часовниците си с времето на световната спелеология.

Голямата тъга дойде от злополучния край на националния пещерен сбор „Среща на поколенията“, който нашата федерация организира в чест на 60-годишния си юбилей. На поляната пред входа на пещерата Водопада край с. Крушуна се бяхме събрали три поколения български пещерянци. Разноц-

ветните палатки, огньовете, срещата на приятели, които не бяхме виждали от години, китарите и песните бяха създали атмосфера адекватна на празничния случай за това пещернашко събиране. Тук имаше не по-малко от триста пещернаци от цяла България, което явно доказаваше, че пещернашкото движение е живо и има бъдеще.

На 25 май в 13 часа, след двудневна подготовка, водолазен екип, съставен от Васил Недков и Валентин Чапанов, придружен от няколко членна спомагателна група се отправи към сифона в края на пещерата Урушка маара. Целта на нашите приятели беше да преодолеят водното препятствие и да видят продължава ли, и колко, пещерата зад него. Към 3 след обед, пръв в сифона се гмурна Васил. Последва го Вальо. Групата зачака. Мина час и когато изтече вторият, хората от спомагателната група започнаха да се притесняват. Нима пещерата, зад сифона продължаваше толкова много, какво ли става отгътък сифона, дали всичко е наред, да не би нашите да се закъсали с осветлението - това бяха въпросите, които вълнуваха чакащите. Не оставаше нищо друго освен да се състави друга група, която да мине от другата страна на барикадата и да провери догадките. Едва на следващия ден сутринта в сифона се гмурна Сашо Михов и само 5 минути след това, с бледо лице се появи пред чакащите го пещернаци. Работата беше ясна още преди да обели и дума. Всъщност, Сашо бе намерил нашите другари плаващи над водата, с издути баластни жилетки, сякаш бяха заспали. Да, те бяха заспали, но вечния си сън!

Не желая да разказвам, още повече, че не бях там, за помрачителния ефект, който предизвика вестта за случилото се. Изключително тежък и драматичен би бил и разказът за това как, Владо Гогов извади телата на нашите приятели от сифона, напрегнатата работа на спасителите по изваждането на тленните останки от пещерата, следствените действия и личната трагедия на близките. Сецам се само, че на спасителите бяха необходими цели 24 часа, за да транспортират загиналите от сифона до входа на пещерата - часове, в които те трябваше да надмогнат себе си, чувствата си, физическите си

възможности, а трудностите на пещерата, да извадят, поне за малко на белият свят тези, които вече завинаги се бяха простили с него.

Телата на Васил и Вальо и тяхната екипировка бяха предоставени на органите на следствието за експертиза. Според съдебно-медицинската експертиза смъртта бе настъпила в следствие на остро отравяне с въглероден двуокис.

Що за газ е въглеродният двуокис? Той е безцветен газ с леко кисел вкус. Нормалното му съдържание във въздуха е 0.03 обемни %. В резултат на по-високото му относително тегло спрямо това на азота и кислорода, той се натрупва в ниските части на пещерите и образува нещо като газови езера .

Нарастването на концентрацията на CO_2 влияе върху човешкия организъм и предизвиква съответни реакции. Например при концентрация от 1% симптомите са усещане за топлина по тялото, отпадналост и загуба на енергия, слабост в коленете.

При концентрации от 2% белодробната вентилация се увеличава с 50%, след няколко часа престой се появява главоболие, променя се рН -то на течностите в организма, което довежда до загуба на енергия. Влиянието на CO_2 с концентрация между 3 и 6 % е дискуссионно. Последните постижения на космическата медицина показват, че при тази концентрация пребиваването на здрав човек в обгазена среда е допустимо от 60 до 90 минути; при 5-7% се понася индивидуално (след 15-20 минути се усеща топлина по цялото тяло и леко главоболие). Повишаването на концентрацията на CO_2 във въздуха над 6 % предизвиква увеличаване на дълбочината на дишането (задъхване) от 670 до 2100 мл и неговата честота от 14 до 27 вдишвания в минута. По-дългият престой може да доведе до смърт. При концентрация по-голяма от 7% се появява токсичен ефект, изискващ налягане на силите за запазване на работоспособността. Концентрацията над 12% е абсолютно смъртоносна.

В много български пещери се наблюдава повишено съдържание на CO_2 . Аз съм чувал за такива пещери в Странджа и край с. Горни Върпища, Габровско, но лично съм усещал

щал ефекта на обгазяването в няколко карлуковски пещери. Най-типичен е примерът с проникването ми в т.нар. Голяма газова пещера. Здравко Илиев (Здравеца) и аз трябваше да картираме 15-тина метра във въпросната дупка. За да направим това, ни бяха необходими не повече от 10 минути. Още с влизането усетих, че се диша трудно, но въпреки това продължих работата си. На излизане вече се бях задъхал, пулсът ми чувствително се беше повишил, главата силно ме болеше, че чак ми се гадеше. Подобни, но не толкова неприятни усещания съм имал и в пещерите Малката газова, Черни връх, Шаманската, Белите езера и няколко по-малки карлуковски пещери. За съжаление, никой досега не е правил систематични проучвания на пещерите с повишено съдържание на CO_2 . Знам само един конкретен случай, при който той е бил измерван и то в открита и изследвана от мен пещера. През 1990 г., отново със Здравеца, проучвахме пещера в местността Стубленски дол край Карлуково. След разбиването на скален издатък продължихме малко по-напред, но ни се стори, че там може да се поработи още.

След време, изпратихме да свършат това колеги от пещерен клуб Планинец - София. Те се заеха със задачата, но навлизайки в теснината една от пещернячките бе започнала да се задушава и едва не пропаднала. Колегите проявили съобразителност и измерили концентрацията с помощта на дрегерова помпичка (специален уред за измерване на газови концентрации). Оказало се, че концентрацията на CO_2 е 12% !!! Вероятно подобна или по-голяма концентрация на CO_2 е причинила смъртта на двамата френски спелеолози Жан Жако и Шарл Жан при проникването им в пещерата Кюн Сорие през м. ноември 1972 г.

Много отдавна в света са конструирани портативни уреди (газоанализатори) за установяване на концентрацията на различни вредни газове във въздушната среда. За съжаление, почти не е възможно с такива да разполага всеки спелеолог или клуб. За това, при проникването в пещерите трябва да се основаваме предимно на личните наблюдения и субективните си усещания - намаляване на пламъка на карбидната лапа

или гаснене на пламъка на запалена клечка кибрит и запалката, неадекватно на физическите усилия задъхване или очестяване на дишането и пулса. Усетим ли подобни реакции е най-добре веднага да се връщаме НАЗАД!

Загубата на Васил и Вальо беше тежък удар за българската спелеология. Тя остави във всички ни една голяма празнина и болка. Може би нашите чувства най-точно е определил Никола Ланджев (Коко) в написаната в памет на загиналите ни другари жалейка : „До нашето рамо липсва още едно рамо. И ние ще се правим, че не забелязваме това, както сме го правили толкова пъти досега. Само понякога, в разговор ще кажем: И Васо тогава ... Събеседникът срещу нас няма да забележи секундата мълчание. Времето отново ще потече, сякаш нищо не се е случило ... Ние останалите, ще вървим в лабиринта. Всеки ще прави своите остри завои, ще прескача коварни капани и ще вярва, че може да прескочи всичките“. В заключение Коко написа и това:

*Пътниче, извървя своя път
в лабиринт, изтъкан от завои.
Твоят път е за някой без път.
Не придирай, затуй пък е Твоят!*

ОТНОВО В АЗИЯ

Днес е 2 февруари 1990 г. Ето, че прелетяхме над пустинята Гоби. Скоро под нас се появи планинско било. От изток на запад, по неговите криволици се виеше Великата китайска стена. Явно приближавахме Пекин - втората междинна точка от пътуването ни към далечния Кунмин - столица на провинция Юнан. Слизащите българи бяхме само 5-ма - участниците във втората българо-китайска експедиция за проучване на карста и пещерите на въпросната провинция. Компанията ни беше в състав: Ивайло Иванов, Камен Бонев (Чируза), Красимир Гърбев (Къри), Петър Стефанов (Пешо) и аз. Посрещна

ни съветникът в българското посолство в Пекин Петър Митов и без много приказки ни настани във вилата за гости на посолския комплекс.

На следващата сутрин се срещнахме с нашия приятел и контрагент проф. Сонг Линхуа и заедно отлетяхме за Кунмин.

Почти 4-милионният град е разположен на 1894 м н.в. и е известен като Градът на вечната пролет. Средната годишна температура тук е 15°C. Селището е основано през 339 г. преди Христа, или почти 400 години преди проникването на будизма в Китай (67 г А.С.). Свидетелствата за разпространение на тази религия са добре запазени в Кунмин и околностите му. Най-интересен обаче е комплексът от манастири в Западните възвишения на около 30 км от града. Най-голямо впечатление прави т. нар. Драконова порта. Това е малък будистки параклис, изграден високо в източния скален откос на масива. Към него се вие издялана в скалите пътека. На места тя преминава през всечени в камъка изкуствени тунели. Достигнеш ли горе, пред тебе се разкрива синята шир на езерото Дианши, което със своята 297 км² площ разделя Западните възвишения от Кунмин.

На път за района на действие на експедицията, за три дни обиколихме благоустроените пещери Дуиксианг, Ши Бат Лонг Донг, Алу и Бай Лонг Донг и природния феномен Каменната гора край гр. Ши Лин. Това бе първата ни среща с малко познатите у нас проявления на китайския тропически карст - пещери с големи обеми, декорирани с многообразни по форма, цвят и големина образувания. Ползата бе двустранна, защото и на трите места дадохме полезни съвети за това, как да се подобри туристическата уредба на пещерите. Бидейки в Мила, домакините ни изненадаха с информация за съществуването на две пещери. Едната от тях Да Ксиа Донг представляваше определен интерес за кметството, защото то се надяваше, че може да я използва за водоизточник. Не бяха нужни никакви кандърми, за да се съгласим да направим съответното проучване и да докладваме за резултата. Тръгнахме към 9.30 с два микробуса и един джип. На около километър от с. Да Хе Йоу групата ни се раздели на две. Къри, Чируза и Занг

Фа, който бяхме обучили на техниката на единичното въже в България, се отправиха с кола, а после пеш към едната от пещерите, а останалите поехме към проблемния обект. Водната част на пещерата ни посрещната с невероятната си кал. Тя беше толкова мека и клисава, че ни бяха нужни големи усилия за да изваждаме от нея затъналите си до коляно крака и да се придвижваме навътре. Успяхме да картираме само 186 м и оцапани като малачета да излезем навън. Другите обаче без подобни усложнения бяха намерили и картирали пропастта Син Сяу Донг, чиято дълбочина се оказа 70 м. Нямахме как да си тръгнем без да довършим започнатото и за това на следващата сутрин се разделихме на три групи и окончателно картирахме останалата част от калната дупка. После събрахме данните и изчертахме картата. Общата дължина се оказа - 913 м - добро начало за една пещерна експедиция.

Пещерите си бяха пещери, но Каменната гора сякаш ни сплеска със своите образувания и величие. Според специалистите тя се издигаше на мястото, където преди 300 мил. години е имало море. Тридесет милиона години по-късно то се отдръпнало и образувалите се на неговото дъно варовици са били подложени на въздействията на ерозията и корозията. Така на това място са се образували гора от високи между 25 и 30 м каменни конуси, стълбове, обелиски, кули и други каменни образувания с причудливи форми, каквито само природата може да сътвори. През погледа на пещерняка Каменната гора наподобяваше невероятно скупчване на различни по вид кари със силно уголемени размери.

След дългото и внимателно разглеждане на изключително интересния природен феномен, най-после поехме за гр. Мънза, където българските спелеолози бяха познати от експедицията през миналата година. За пореден път се срещнахме с кмет на селище. Както и на предишните места, разговорът бе придружен с традиционната чаша чай и любезно предлагане на цигари. Без да се бавим много, потеглихме към базовия лагер на експедицията - малкото селище Бао По (1475 м.н.в.). Там целият българо-китайски състав на проекта се настани в сградите, където някога са живели геолого-про-

учвателите на района. Тук от години се проектираше изграждането на язовир, който да реши проблема за напояването на околните селища. Имаше два работни проекта, но работата не напредваше, защото строежът на язовири в карстови райони носеше определени рискове. Можеше например да се инвестират невероятни суми в строителство, а после язовирът да не може да се напълни поради изтичане на встъпващите в чашата му води през незнани подземни канали. Подобен случай имахме у нас при изграждането на язовир Михайловград. За разлика от нас, китайците не можеха да си позволят подобно нещо. Задачата ни бе внимателно да проучим обстановката, пещерите и пътищата на движение на подземните води в тях и накрая да дадем становище. За целта следващата сутрин бе посветена на запознаването ни с наличната геоложка, хидрогеоложка и инженерна документация за изграждането на язовира. След обед направихме опознавателен маршрут из района, а вечерта бе отредена на голяма дискусия относно провеждането на бъдещите експерименти с траирането на пътя на подземните води.

Реката Вуличонг губеше своите около 140 л/сек води в едноименната 500-метрова пещера, влизаше в сифона в края ѝ и вероятно се появяваше в откритата от предишната експедиция пропаст Лонг Бао По. Дали това не беше само предположение, а и какъв е по-натъшният подземен път на реката - това бе първата задача, която трябваше да решим.

За това се разделихме на две: Пешо, Ивайло, проф. Сонг трябваше да проучат губилището и да пуснат флуоресцин в него, Чируза, Къри, Занг Фа, Лю и аз да се опитаме да проучим до край пещерата Лонг Бао По. Без много усилия ние успяхме да стигнем мястото, където бяха спрели проучването си нашите колеги и продължихме нататък. Там следваше сравнително тясна, но висока до 10 м галерия, по чието дъно лениво течеше подземна река. Безпрепятствено изминахме почти 1/2 км, където, за зла участ, пещерата взе, че заби. На пещерняшки език това значи свърши. Водата просто се мушна в една тясна пукнатина и взе, че се не видя. Теглихме му една майна и заприпахме по обратния път. Щом стигнахме

мястото, откъдето идваше подземната река, оставихме китайците и се заизкачвахме по въжетата към повърхността. Тук е мястото да отбележа, че реката се намираше на 132 м по-ниско от входа, и че по голямата част от това разстояние се преодолява чрез спускане по въжета. Занг и Лю трябваше да изчакат появяването на оцветената с флуоресцин вода, а дотогава и малко след това да взимат водни проби на всеки половин час. Първата група бе оцветила водата в губилището в три и половина следобед. Дали и кога тя щеше да се появи в пропастта можеше само да се гадае.

На другия ден по обед нашият екип, с изключение на Пешо, отново поехме към Лонг Бао По. Спуснахме бързо 55-те метра на входния отвес и почти със същото темпо се придвижихме до реката. Ивайло и аз поехме поста от китайците, а Камен и Къри тръгнаха към края на дупката, откъдето трябваше да започнат картирането. Ние продължихме да взимаме водни проби, но успоредно с това измерихме дебита на подземната река с хидрометрично витло (139 л/сек.), рН-то и електропроводимостта на водата - изследвания, които изискваше коректността на експеримента.

После дойде време да се захванем с картиране по посока на идващите към нас Камен и Къри...

... Стоях на ръба на 3-метров праг и държах края на релетката. Другият беше в ръцете на Ивайло, а самият той в галерията под мен. След като взех азимута и наклона и записах данните в планшета тръгнах да слизам при Ивайло. Преди това трябваше да му подам торбата с резервния карбид, някоя друга вафла и други необходими неща. Да, ама работата не можеше да стане с подаване и из реших да я хвърля. Така и сторих, но той нещо се пищиса и я изпусна. Водното течение грабна торбата и я понесе към сифона зад ивайловия гръб. Той подскокна като ужилен и машинално се присегна да я улови. В този момент се чу страхотен гръм последван от силно припламване. Инстинктивно се отдръпнах и светкавично извиках:

– Гаси карбидката, гаси карбидката!

Едва, когато останахме на тъмно се заинтересувах за

здравето на Ивайло, а после слезнах, за да го прегледам. Едната му вежда беше здраво опърлена и почти я нямаше. Лявата му скула беше обгоряла почти до кръв, а в лицето му мязаше на коминочистач. Слава богу, други поражения нямаше и той седеше до мен с непокътнат дух. След кратко разследване, разбрахме за причината за експлозията. Минути преди да започнем картирането решихме да допълним карбидките си. Бръкнахме в торбата, кой по-рано кой по-късно, отворихме херметизирания съд с карбид, взехме си колкото трябва. Някой, вероятно по-разсеяният от нас, беше забравил да затвори капачето и съдът беше останал отворен. Както е известно, дяволът си знае работата. Когато торбата падна във водата, част от нея бе проникнала в съда с карбида - съответно образуваният от реакцията ацетилен бе изпълнил торбата. Надвесвайки се над нея, Ивайло бе доближи пламъка на карбидката си и тогава ... Бу-у-ум.

Вероятно, по същото време Къри беше направил опит за катерене над крайния сифон на пещерата, за да провери дали е възможно да го заобиколен отгоре. Уви! Резултатът беше негативен, а дори и по-лошо. Проявявайки невнимание и липса на достатъчно чувство за самосъхранение, Къри беше паднал на гърба си от около 6 м. За щастие последствието беше само един изкаран въздух. Като стана дума за това, аз не препоръчван на никого да се катери, където и да е било, без да е **ОСИГУРЕН С ВЪЖЕ!!!**

До към 10 ч вечерта картирахме 420 м „толкова бе дал Господ! Дължината на Лонг Бао По нарасна на 1320 м, а дълбочината ѝ само с 3 (-135 м). Оцветените води се появиха в пропастта, което доказа, че тя и пещерата Вуличонг са част от една хидрогеоложка система. Жалко, че теснините между тях попречеха те да бъдат свързани от водолази. Прибрахме се за заслужена почивка малко преди полунощ.

През новия ден обработихме резултатите от извършената работа, сглобихме картата на пропастта и стегнахме багажа за пребазирането си в с. Salima. Почти през целия ден вля силен дъжд.

На сутринта натоварихме багажа на 4 мулета, ние тръг-

нахме пешком към село Салима. След 2.30-3 часа стигнахме. Едва, когато ни настаниха на тавана на селското училище успяхме да огледаме обстановката. Местните хора живееха в кирпичени къщи, но и тухлената зидария не беше рядкост. Преобладаваха сламените покриви, а тези от етернитови плоскости, подсказваха за по-голяма заможност на стопанина. Отгоре на всичко, тук електрическата крушка отстъпваше на газената или карбидната лампа. Канализация нямаше. Като по чудо този безводен район бе захранен с вода от близкия каптаж. В селото имаше две чешми. Насред мегдана се намираще малък полутъмен магазин, в който освен цигари, бонбони и електрическо фенерче, едва ли можеше да се купи нещо друго. Точно срещу него беше и училището, където бяхме настанени. В него се учеха 10-тина деца. Последните два факта ни удивиха, само като си спомнихме колко училищни сгради, в далеч по-големи български села, стояха необитаеми или в разруха и колко училища бяха закрити. В тези условия тук на 1710 м н.в. живееха 291-те жители на селото. Планината също не бе съвсем благосклонна към тях. Наоколо бе камък до камък, а между тях се простираха малки късчета земя. Те трябваше да бъдат отвоювани, почистени, изорани и засети със зеленчуци или нещо друго. После идваше ред на поливането, което костваше доста километри път с кобилицы нагоре и надолу по склона. Изхранването е процес, в който се включваха всички - баби, дядовци, родители и деца. Бебетата неотклонно следваха майките си в традиционните и тук цедила на гърба. Явно работата можеше да мине и без самарите Чико. За да съществува в тези условия, алтернативата бе само една - работа и пак работа. Може би за това планинските хора бяха трудолюбиви и изобретателни. Във векът на ракетната техника и компютрите те още ползваха животинската тяга и дървеното рало. Но това не им пречеше да бъдат свойски щастливи и гостоприемни.

Вечерта на мегдана момичета и момчета в национални носии играха фолклорни танци в наша чест. Стъпките бяха като в българско хоро, само дето се играеше отдясно наляво. Пред учудените погледи на събралите се, на хорото се хва-

нахме и ние...

На 18 февруари (неделя) направихме обход около селото.

Следващия ден ни донесе нови вълнения. Щяхме да изследваме две пропасти край селото, а Ивайло и Петър следваше да направят хидрометрични и хидрохимични изследвания на някой от карстовите извори в района. Почти цялото село се стече да наблюдава спускането в първата пропаст, но гледката не си заслужаваше, защото дълбочината ѝ се оказа едва 30 м. Картировката на Къри и Чируза показва, че втората пропаст е дълбока 120 м.

Новата цел се намираще на около 3 ч пеш от селото. Мулето пое въжетата, екипировката и храната, а ние тръгнахме по него. Когато се изкачихме до 1930 м н.в. вече бяхме на входа на Ян Зи Донг. Влезнахме заедно с Чируза, Къри, Лю и Занг Фа. Стигнахме без проблеми до големия отвес, до който бяха опрели китайските колеги, но след спускането разбрахме, че е само 37 м. По нататък следваше тесен меандър, завършващ с тясна полузатрупана от камъни галерия. Тук влязоха в действие един чук и чифт ръце. След около час Камен успя да направи галерията проходима, потопа се в локвата пред себе си и заедно с Къри и Лю премина нататък. Там имаше нов меандър, няколко прагчета и ... Нов гигантски отвес.

За днес толкова. Момчетата бяха мокри и премръзнали, а и нямаха достатъчно въжета за надолу. Занг и аз бяхме картирали едва една четвърт от пропастта, затова трябваше да се дойде поне още веднъж.

Навън беше станало тъмно. На входа ни дадоха бележка от Пешо, на която пишеше: „Намерихме голяма пещера с подземна река, има вертикални части, но нямаме съоръжения да влезем. Ако сте свършили горе, елате“. Уви, вече бе достатъчно късно! Как да ходим другаде, когато дори не бяхме слезнали в селото.

Прибрахме се по никое време и след полагащото се хапване заспахме мъртвешки сън.

В около 4 сутринта, след като бе вървял 3 ч, в селото пристигна Пешо. В полусън разбрахме, че откритата пещера

заслужава нашето внимание и трябва да я настъпим.

Пет часа по-късно натоварихме мулето с храна и екипировка и тръгнахме към пещерата, наречена Yan Feng Dong. Тя бе значително по-ниско (1250 м н.в.) от селото. След около 2 часа леко и приятно ходене достигнахме целта. Хапнахме и след кратка пауза влезнахме с Ивайло. Спуснахме един 28-метров отвес и попаднахме в голяма зала, на чието дъно бучеше подземна река с дебит 160 л/сек. Температурата на въздуха бе 19.6, а на водата 17 °С. Тръгнахме срещу течението и след около 850 м достигаме крайната зала, където пещерата свършваше със сифон. Поехме обратно към входа, картирайки. По-късно Лю намери втори вход на пещерата и заедно с Пешо започнаха да картират в другата посока. Така за около 12 часа успяхме да отметнем работата. В един след полунощ вече бяхме навън, а в планшетите ни имаше 1 км картирани галерии. Бързата сметка показва, че денивелацията е 77 м (-50; +27). Прибрахме се в четири сутринта, пребити от умора, но щастливи от поредния успех.

В нощта на 21 срещу 22 февруари Чируза, Къри и Лю Хонг успяха да достигнат до дъното на пропастта Янг Зи. Картировката показва - 267 м, т.е, че тя става най-дълбоката в провинция Юнан. Същата нощ Петър и Ивайло заминаха за гр. Уиксин, намиращ се на около 750 км северно от Мънза. След 30-часово пътуване и двудневна работа те проучиха и картираха 1200 м от пещерата Тен Тай Шан Донг, във връзка с предстоящото ѝ благоустрояване.

На 27 февруари отново се събрахме в Кунмин. На прощалната вечеря, дадена от президента на юнанския клан на Китайската академия на науките, направихме кратка равнометка - бяхме проучили 9 нови пещери с обща дължина на галериите над 4 км и обща дълбочина 716 м. Събрахме значителен по обем научно-изследователски материал във връзка с решаването на практически и чисто теоретически проблеми. Любезно благодарихме на домакините за оказаното гостоприемство и всестранныя организационна помощ, като изразихме желанието и готовността си отново да дойдем в Юнан.

Защо ли? Защото тук, в Китай, всеки остави частица от

себе си. Защото за един месец е просто невъзможно да се опознаят хората и природата на тази необятна страна и защото за нас, спелеолозите, тук има работа за десетки години!

За съжаление, по-късно, въпреки поканите, не можахме да намерим финансови възможности отново да отидем в Китай. Въпреки това, не сме изгубили надежда, че някой ден, това отново ще се случи. Поне още веднъж!

КАКВО СТАВА В БЪЛГАРИЯ?

Резултатите от проучванията на българските пещерняци през 1990 г. показаха, че тези, от тях, които нямаха щастието да попаднат в състава на експедицията в Китай също можеха да откриват и проучват нови и интересни пещери и пропасти.

Пещерняците М. Златкова, З. Илиев, Ст. Петков и Ц. Остромски откриха водната пещера Черния извор край Мътнишкия манастир, Врачанско. Те бяха отишли до извора. Поради липса на водолазна екипировка бяха направили опит да изчерпят водата му с помпа и да влезат в очертаващата се навътре галерия. В този момент при изследователите беше отишъл човек от близкото село Краводер, за да им каже, че над извора има пещера. Галерията ѝ достигала до реката, излизаща от извора. Човекът нееднократно бил влизал. След като описал видяното, той показал тайния вход към загадъчната пещера, а нашите това и чакали. Подпомогнати от Т. Иванов, Ю. Петров, Ив. Томов и А. Велчев те проучиха и картираха пещерата, така че в крайна сметка дължината ѝ достигна 550 м. Черният извор завършваше със сифон, чието преминаване предвещаваще влизане в пещерна система със значително по-голяма дължина. К. Петков от Плевен се опита да докаже това, но подводната галерия не го изведе на желаното място. 10 години по-късно през 2001 г., сифонът в края на Черния извор стана обект на изследване от съвместна френско-белгийско-българска водолазна експедиция. Тя успя да реши загадката. Преминавайки по пътя на Краси, колегите откриха, че сифонът продължава, преодоляха още няколко метра и попаднаха в голяма суха галерия, чийто край не бе достигнат!

Същата година пещерняците от ПК Приста - Русе, откриха продължение в пещерата Троана край с. Емен, Великотърновско. Това стана възможно след разчистването на крайните части на галерията, формираща долния етаж на пещерата. Според предварителните данни бяха преминали около 1 км нови галерии, без да се достигне край. До момента на откритието дължината на пещерата беше 1723 м.

През годината се проведеха и експедиции в рамките на програмата за проучване на Карлуковския карстов район. По време на проучването през септември, М. Златкова и А. Дражев отриха, чрез разчистване, входа на пропаст, която по-късно беше наречена Голямата вода. След спускането на 64-метров кладенец, проучвателите попаднаха на голяма зала, през която протича подземен поток със сифони в двата си края.

Сифонът по течението на потока (дължина 8 м) бе преодолян от плевенския пещерняк водолаз И. Иванов. Последва 35 м водна галерия и втори сифон от 10 м, а веднага след него и трети с дължина 20 (преминали също от плевенските водолази). Надолу пещерата продължи, за да достигне в края на краищата дължина 612 м и дълбочина 105 м. Какво има след 4-тия сифон е въпрос, които все още чака отговор!

Пещерняците от пещерен клуб Пъстринец от Монтана също не стояха със скръстени ръце. Те откриха голямо продължение в пещерата Плешивата дупка край с. Превала, Монтанско. До момента на откриването, тя представляваше 9-метров кладенец с малка хоризонтална галерия на дъното. След разчистването му от глина и камъни колегите бяха попаднали на висока галерия, слизаща стъпаловидно надолу с малки отвеси. До края на годината момчетата от Монтана бяха преминали през всякакви трудности, за да могат да се поздравят с пропадна пещера дълга почти километър и дълбока цели 102 м.

Най-значимото откритие на годината обаче бе направено от Наско Русев от клуб Екстрем - София. Той и неговите другари откриха невероятно продължение на изворната пещера Врелото край с. Боснек, Пернишко. Първоначално тази пещера беше проучена през 1982 г. от спелелозите от Студентския

пещерен клуб Академик - София. Тогава те бяха успели да прокопаят тесен канал встрани от извора Врелото и през него да влязат в пещерата, която съществуваше зад него. След това изследователите бяха преодолели с водозащитни облекла „Садко“ цели 886 м, за да достигнат до сифон срещу течението на подземната река. Показвайки остър нюх и настоятелност, пещерняците от Екстрем бяха открили път заобикалящ сифона. Оттатък се беше разкрила невероятно красива и голяма пещера, чиято дължина, след дългото и уморително проучване и картиране се беше оказала 5 280 м. Така тя се нареди на 4 - то място в списъка на най-дългите български пещери. През 2002 г. обаче Врелото отстъпи пред лакатнишката Темна дупка. Почти осем години преди това пещерняците от клуб Черни връх - София, станаха инициатори за съставянето на нова и то не каква и да е, а компютърна карта на пещерата. В тази инициатива се включиха активно и членове на пещерен клуб Хеликтит - София, и други столични спелеолози. В резултат на усилията, в края на 2003 г., дължината на Темната дупка надхвърли 6 км, но там останаха още некартирани галерии.

През есента на 1990 г. А. Алексиев, Ив. Здравков, С. Михов и Д. Боянов продължиха леководолазните си проучвания в Котлеския извор. За съжаление, аз не бях там, но даже да бях нямаше как да участвам пряко, защото не съм водолаз. Поне поради първата причина ще се опитам да ви предам хода на събитията чрез разказа на сливенския пещерняк и водолаз, геолога И. Здравков:

Първи в сифона проникнаха Сашо и Ганчо и прекараха въже за изтегляне на кабела. След излизането във втората зала проверихме въздуха и започнахме работа. Прекарахме кабела за осветлението, телефона и багажа за оборудване на втория лагер. Преоблякохме се със сухи дрехи и аз и Симо започнахме картирането на втората зала. Оказа се, че има суха връзка с третата и сифонът може да бъде избегнат. Огледахме добре за евентуални сухи продължения, но за съжаление такива нямаше.

Втората и третата зала са бедни на образувания. Стените

са покрити с черен налеп, под който има глина. Навсякъде стърчаха остри шипове, останки от прослойки с повишено съдържание на силикати в карбонатните скали... Вторият лагер построихме на пясъчна ивица до четвъртия сифон. Предстоеше най-важната част от работата - преодоляването на четвъртия сифон. Предполагахме, че той няма да е дълъг и след него няма да има други сифони. Сашо се гмурна в сифона. Ганчо и Симеон бяха във втората зала на телефона, а аз в първата на другия телефон. Отново на всеки 5 м се опипваше конфигурацията на галерията. Метрите ставаха все повече, дълбочината също нарастваше. Достигайки до - 32 м галерията рязко започна да се изкачва. При излизането си на повърхността Сашо беше изминал разстояние 150 м. Напред се разкрива диаклаза с височина 20-25 м, без да се вижда таван. Ширината ѝ е около 7 м, като по дъното има 3-4 езера без видима връзка помежду им. Водите проникват в сифона от друго място, което не успяхме да открием.

По стойност, а и по сложност, откритията на водолазите в значителна степен превъзхождаха, ако не всяко, то повечето от описаните спелеложки премиери. Каквито и сравнения да правим, очевидно беше само едно, че зад четвъртия сифон пещерата на котленските извори продължаваше. Да се разбере какво и колко има по-нататък, това е задача на сегашното поколение български пещерняци-водолази. Това, което аз знам по случая е, че по-голямата част от водата на Котленските извори се формира от губенето на река Сухойка на 8 км западно от извора. Това предполага наличието на пещерна система с минимална дължина, равна на посоченото разстояние.

НИЕ СЪЩО СМЕ ОТКРИВАТЕЛИ

Безспорно, всички изброени пещерни победи искрено ме радваха. Нямахме как обаче, да стоя отстрани, да се самооблащам от постигнатото в чужбина и безучастно да наблюдавам как другите правят нови открития.

Участието ми в Републиканската пещерна експедиция Карлуково, 90 ми даде шанса и да се наредя сред листата на откривателите.

... Беше 23 май. Бяха минали два дена откакто Димитър Дишовски (Бреницата) и аз вършеехме из карлуковските карстови полета, за да търсим нови пещери. В този ден бяхме на около километър югоизточно от селото и щателно оглеждахме разположените редици от въртопи. Ето го и поредният. Той бе плитък, леко издължен и не предвещаваше кой знае какво. На дъното в североизточния му край бяха скупчени няколко големи камъка и толкова. Нещо вътре ме жегна и реших да ги поогледам. Между тях имаше няколко пролуки, но само една от тях прикова вниманието ми. Мушнах дланта си там, после усуках ръката и тя взе, че потъна в някаква кухня. После повторих упражнение с камъче в ръката, а когато тя увисна в празното, го пуснах. За мое учудване то полетя надолу и след няколко секунди тупна някъде. Обзети от радост повторихме опита още няколко пъти. Ефектът беше същия. Тогава плюхем на ръцете си и трескаво започнахме да вадим затиснали те се един в друг камъни. Постепенно пред нас започна да се очертава малък вход. Той сякаш беше захлупен с голяма каменна плоча - последното препятствие, което прикриваше целостта му. Съединихме две метални примки, обвързахме камъка, най-после прикрепихме въжето към образувалата се голяма примка и задърпахме. Плочата се разклати и полека - лека започна да се хлъзга по грапавините на съседните камъни. След минута пред нас зееше отвор с големина 40x40, от който лъхаше приятен пещерен хлад.

Отворилата се пропаст беше широка и не по-плитка от 20 м. Трябваше ни въже и съоръжения за спускане, с каквито не разполагахме!

На празника на Кирил и Методий, вместо на манифестация, ние се упътихме към дупката. Взехме за подкрепление Л. Желязков от Бургас. След като се прошмулих през тесния вход и се запънах в стените, видях същинската пропаст. Надолу беше достатъчно обемно и за щастие дъното не се виждаше. Привързах стоманена примка през удобния скален издатък под себе си, сложих карабинер, после направих клуп на въжето, който нанизах на карабинера. Всичко за спускането беше готово, значи можех да тръгна. Нетърпението ме накара да

превиша позволената скорост на пускане така, че докато се усетя прелетях 21 м и кацнах на каменно дъното. Напред тръгваше широка, но ниска галерия, която след няколко метра се стесни до такава степен, че нямаше как да продължа.

– Мамка му - промърморих аз, закачих се на въжето и тръгнах бавно нагоре, оглеждайки стените.

Не бях изминал и 5 м когато забелязах, че на стената на около 2 м вляво от мен има малка площадка, а зад нея се шири отвор, зад който тъмнееше. Трябваше да се залюлея или както казват алпинистите да направя пандюл, за да се докопам до видяното място. Успях да направя това едва на третия опит, за да видя, че навътре започваше кална галерия. Когато се събрахме, залазихме навътре. После стана височко, слезнахме два малки прага, продължихме още малко, провряхме се през една тясна възходяща галерия и достигнахме до стеснение, зад което пещерата сякаш ставаше по-голяма. Теснина плюс кална локва на дъното - това беше нещото, което преодоляхме без проблем, опиянени от развитието на нещата. Бяхме попаднали във висока до 10 м зала. За да продължим напред, трябваше да изкачим някак си изпречилия се пред нас почти 4-метров праг. Всеки от нас изпробва майсторлъка си в катеренето, но опитите се оказаха безрезултатни. Решихме, че без циркаджилъци няма да мине и тръгнахме да правим пирамида. След няколко опита и помощта на Бреницата, успях да се закрепя на върха на глинестия склон в основата на прага. Любо ме яхна, изкатери се по мен, стъпи на раменете ми и ...

Най-сетне прагът бе преодолян. Покорителят откри малък сталактон и върза късо въженце, по което един по един се изкачихме и ние. Във втората, вече по-голяма зала (6 x 2.5 x 7 м), можехме да поспрем и с кеф да пийнем по един тютюн. След около час вече бяхме изръчкали всяка галерийка и разклонение на пещерата, за да стигнем до едно мини езерце, което маркираше нейния край. Някъде зад него се чуваше шум на шуртяща вода, което ме наведе на мисълта, че ако изгребем водата, вероятно ще можем да преминем нататък.

Много се надявах, че пещерата ще е по-дълга от 100-те

метра, които бяхме преминали в нея. За това, на 7 юли същата година, придружен от Д. Жалова и Вальо от пещерен клуб Лозенец - София, се озовах отново в нея. Стигнахме езерцето и с голямо усърдие направихме малък бент. После пластмасовата кофа, която носехме влезе в действие. Започнахме да изгребваме водата. Точно когато нивото на езерото започна да спада, бентат се скъса. Събраната вода зае предишното си място. Докато правех втория опит, Вальо реши да прави упражнения по катерене. Когато бента се скъса за втори път, той вече се беше покачил на 3 м над главата ми, и се бе запънал в отвора на някаква силно наклонена и много хлъзгава галерия. След уморително и съпроводено от пъшкане драпане по наклона, Вальо сякаш потъна в дън земя. След време, откъм мястото, където изчезна, се чу шумолене, после се появи светлина, сред която съзрях грейналата усмивка на момчето.

– Къде изчезна бе, момче - закачливо подвикнах аз.

– Ами как къде, тук навътре в пещерата - беше отговорът.

– Матйпиш ли се - скептично отвърнах аз.

– Ами, не, тя дупката си продължава - отвърна Вальо и започна да ни описва видяното.

Горе, в края на наклонената галерийка имало малък отвор. Вальо се мушна, пропълзъл няколко метра, после се изправил и какво да види - пред него тъмнеела нова пропаст!

Без да се маем, повторихме изкачването, провряхме се през дупката и достигнахме пропастта. Когато я осветихме, се оказа, че не е по-дълбока от 4 м и може да се преодолее без въже. Направихме го, за да продължим по хоризонтална галерия, после да изкачим един 2-метров праг и да се спуснем (този път с въже) в една 10-метрова пропастчица. На дъното ѝ попаднахме в малка зала с красиво езеро на дъното. От там, слезнахме още 2-3 м и пещерата май наистина свърши.

През следващата година, когато пещерняците от клуб Иван Вазов (по-късно Хеликтит) - София, картираха пещерата, се оказа, че дължината ѝ до мястото, до което бяхме стигнали, е 260, а дълбочината 24 метра.

Нямаше да започвам този разказ, ако по-късно през 1993 г. моите приятели от пещерен клуб Лозенец и по-късно Хеликит - София, не бяха продължили проучването и откритията в Стублишка яма I. На 23 и 24 октомври и на 7 и 12 декември те последователно откриха и проучиха нови части така, че в крайна сметка дължината на Стублишка яма достигна почетната цифра 562 м, а дълбочината ѝ стана 72 м.

Това, което най-много ме радва е, че със своята морфология, технически трудности, а защо не и красота, тя стана един от най-интересните и желани обекти за проникване в Карлуковския район.

По време на карлуковската експедиция направихме още едно интересно откритие - Ямата при с. Беленци. Позволявам си този разказ поради две много важни обстоятелства - първо, че тя беше намерена благодарение на една топографска карта и, второ, че в нея намерихме един интересен предмет. Какъв ще разберете по-късно.

Както е известно картата представлява умалено, условно, графично изображение на земната повърхност. Тя дава пълен, верен, ясен и четлив образ на местността. В зависимост от мащаба и подробностите картите се делят на два основни вида - географски и топографски. Последните имат качеството да отразяват с най-голяма подробност всички детайли на земната повърхност.

Използването на топографски карти обаче изисква ползвателят да има определен минимум от теоретическа и практическа подготовка по топография.

Какви са преимуществата на топографски грамотния пещерняк?

С помощта на картата той може да разработва интересни проучвателни маршрути в непознати райони. Може да се движи сам бързо и сигурно в непознатата местност и да търси пещери в нея, без да е необходимо да ползва водач. Безпроблемно може да нанесе местоположението на откритите пещери, чрез което да помогне същите да бъдат намерени от други пещерняци. Може правилно и вярно да изготвя писмено или словесно описание на маршрутите, водещи до дадена пе-

щера или пещерен район.

До 1990 г. ползването на топографски карти от нас пещерняците беше голям проблем. Под знака на държавната тайна, то беше или забранено или под специален режим. Съвсем по български ние всячески и в много случаи съвсем успешно намирахме начин да заобиколим забраните и да се сдобием с някой друга топографска карта, например в мащаб 1:25 000. Разбира се, никой от нас не правеше това, за да предаде интересите на страната, а точно обратното - в интерес на страната - нещо което даже и сега тя, страната ни, едва ли може да разбере. Както преди, така и сега, съм на категоричното мнение, че проучването на пещерите без точното локализиране на тяхното местоположение на карта е вятър работа. С това съвсем не искам да подценя всичко това, което беше извършено през годините на съществуването на Българската федерация по спелеология (от 1958 досега) - проучването и картирането на повече от 5500 български пещери. Напротив, искам да подчертая, че поради наложените до 1990 г. от властите ограничения, българските пещерняци нямахме възможност да работим с топографски карти и да нанасяме на тях проучените от нас пещери. С други думи, изпълнението на тази много важна задача можа да започне едва, когато в обръщение влязоха т.нар. стопански карти. Това също предизвикваше проблеми, но за да обясня тяхното естество трябва да ви изнеса кратък курс по картография, което едва ли е възможно. Важното е, че посоченият вид карти бяха достъпни и можеха да влязат в употреба.

Бяхме разстлали топографската карта на карлуковски район и с любопитство я разглеждахме. Направи ми впечатление, че югоизточно от с. Беленци е изобразен знакът за негативни карстови форми, които се наричат въртопи. В природата те представляват конични, в повечето случаи, или цилиндрични хлътвания на земната повърхност, образувани вследствие на ерозията и корозията на водоразтворимите скали (варовик, доломит или мрамор). В много случаи въртопите даваха начало на пещери и пропасти, а в конкретния случай никой от нас не знаеше за съществуването на такива край Бе-

ленци. Д-р Владо Пашовски и аз решихме да проверим нещата на място, но Беленци беше на около 6 км от лагера ни. За това Ангел Велчов от Мездра ни качи на „Москвича“, закара ни до селото и ни пусна да обикаляме терена наоколо.

С картата в ръце сравнително лесно намерихме мястото, където се събираха поточетата от три дерета и всяко едно от тях губеше водите си под земята. И в трите случая водата изчезваше в пролуките на скупчени камъни, между които нямаше как да се мине. При внимателния оглед на периферията на въртопа открихме малък отвор, даващ начало на плитка пропаст. Вързахме въжето на близкото дърво и предпазливо се спуснахме. Попаднахме върху наклонено глинесто дъно. По-надолу, когато стъпихме на скала, попаднахме в малка заличка. Водата на потока идваше от единия ѝ край, пресичаше я, и изчезваше в малка пролука в основата на дясната стена. Стори ни се, че отворът е образуван между няколко големи валчести камъка, споени с пръст и глина - сигурен белег, че мястото може да се разчисти. Първият камък излезе лесно. После изгребахме с ръце глината наоколо, за да разхлабим спойката между останалите. Така полека-лека разкрихме запушения отвор. Последният камък се беше заклецил по средата, сякаш беше циментиран. Взех едно от извадените паве-та и яростно, съвсем като първобитен човек, заудрях последното препятствие по пътя към новото откритие.

За щастие много скоро камъкът се отлепи от прегръдката на скалата и беше изтеглен. Сега вече можехме да продължим нататък. Легнах и краката ми тутакси се насочиха към отвора. Гърдите уплътниха дупката и пазвата ми започна да се пълни с вода. Това ме подтикна към следващото действие. Издишах въздуха от дробовете си, гърдният ми кош се сви, след което мигновено се намерих на дъното на висока и достатъчно широка галерия. Направих няколко крачки, наведох се, пропълзях над малко езеро и попаднах в друга заличка. Навътре следваше низходяща галерия. Сега Владо можеше да ме последва, защото дупката продължаваше.

Надолу галерията беше широка, но ниска, така че трябваше да се движим ту лазейки, ту на четири крака. Така дос-

тигнахме до едно тясно място, зад което пещерата продължаваше в нещо като каменна тръба, до половина пълна с вода. Въпреки, че бяхме доволно мокри решихме, че сме дотук. Разумът ни подсказваше, че за проникването нататък ще са необходими водозащитни облекла.

На следващия ден, група въоръжена с необходимата екипировка се озова в пещерата. З. Коев, Л. Желязков, Л. Пехливанов и Д. Жалова, използвайки хидро и неоренови костюми, бяха преплували около 4 м, за да установят, че в края на галерията се е образувал бент от камъни и глина, който подpira периодично нахлуващата вода и образува езеро. От другата страна на преградата имаше няколкометрова пропаст. След съответното разчистване бентът беше разрушен и водата изтече в пропастта. Пътят към нея беше отворен, а тя спусната.

Първопроходците бяха попаднали в голяма зала, откъдето тръгваше галерия, която водеше до друга не малка кухня. В единия ѝ край рекичката скачаше през триметров праг и продължаваше да ромоли в широка и ниска галерия. Емоциите на групата обаче предстояха. На връщане, малко преди теснината, която бяхме разкрили, Любо беше забелязал нещо твърде интересно. На дъното на езерото, под глинестата утайка, се подаваше част от предмет. След изваждането му се оказа, че това са останките от стара бойна пушка. Когато я донесоха в лагера, можахме да я разгледаме обстойно и даже да определим вида ѝ. Оръжието беше силно ръждясало, но прикладът, не бе изгнил. Металният обков в края му беше напълно запазен и на него ясно личаха щампирани двуглав орел и два номера. По някаква случайност един от членовете на експедицията носеше каталог на оръжията в плевенския исторически музей. Имайки го в ръцете си, без особени проблеми установихме, че намереното е руска пушка от хиляда осемстотин и някоя си година. За нас обаче остана загадката как и защо и кога оръжието е попаднало в пещерата и то на място, което, преди разчистването, не било достъпно за никого. Преди всичко предположихме, че в неопределеното минало този участък е бил проходим, а после нарочно или естествено е бил запушен. Някой от нас се опитваха да ни убежда-

ват, че пушката е била скрита в преддверието на пещерата, а после е била завлечена в езерото от влизащата вода. Тази версия изглеждаше неправдоподобна, защото преместването на един предмет с тежестта и големината на пушка може да стане само от водна стихия, каквато пещерата едва ли е виждала. Кога и защо е било скрито оръжието, това бяха въпроси, които също не намериха отговор. Ямата на Беленци продължава ревниво да пази тайната.

Иначе проучването и картирането на пещерата завърши на другия ден. В крайна сметка се оказа, че тя е дълга 216 и дълбока 34 м. Поради високото ниво на водата ние не успяхме да проникнем до края на водната галерия. Много години по-късно направихме опит да сторим това, но тогава в дупката влизаше още повече вода - за малко не се преохладих. Чак на третото влизане проникнахме 15-тина метра по течението на потока, но нататък стана безнадеждно ниско. За сметка на това получихме от съдбата малка реабилитация - в близост до ямата открихме входа на друга пещера. Той обаче, е все още твърде тесен и не ще да ни пропусне зад себе си - там, където по всичко личи, че има голяма пещерна зала. Пещерните открития в България все още нямат свършване. Няма и да имат, докато съществуват пещерняци обсебени от желанието да откриват нови и нови пещери, вместо да бършат праха на вече известните обекти.

АЛБАНИЯ ИЛИ В ТЪРСЕНЕ НА 1000-МЕТРОВАТА ПРОПАСТ

Дълбочината на само 60 от стотиците хиляди известни пропасти в света надхвърля магическата 1000-метрова граница. Тяхното откриване и проучване е плод на усилията на спелеолози от малко над една дузина страни: французи, италианци, англичани, испанци, американци, словенци, турци, поляци, руснаци, швейцарци, белгийци, хървати, украинци и гърци. Въпреки голямото си желание, ние българите не бяхме сред авторите на най-големите открития на планетата. За нас това си оставаше една голяма мечта.

През периода 1980-1983 г. наши спелеолози откриха и

проучиха 44 пропасти в масива Тененгебирге в Австрийските Алпи, но съдбата не им отреди да преминат границата на 586 м в пропастта S-1. През 1986-87 г. духовете се пораздвижиха. Плевенски спелеолози успяха да преминат три нови сифона на дъното на испанската I laminako Atek, при което дълбочината на тази гигантска пропаст нарасна на 1408 м и тя стана трета в списъка на най-дълбоките в света. Бяхме ентузиазирани, но заветната мечта да станем едни от откривателите на подземните гиганти на планетата не се сбъдна и през последвалите експедиции. В Куба беше проучена 8 - километровата Куева дел Кампанарио, в Китай достигнахме - 266 м в Ян Зи Донг, експедицията на спелеоклуб „Средец“ - София, откри най-дългата пещера в Сирия, във Виетнам изследвахме 37 пещери, но най-голямата от тях беше по-дълга, но не и по-дълбока от 1 км.

Промените, които настъпиха в Източна Европа, направиха възможно провеждането на спелеоложки експедиции в отстоящата само на 300 км от България, Република Албания. Сведенията сочеха, че 23% или 6612 км от територията на тази Балканска страна се заема от карбонатни скали, което предполагаше и наличието на десетки, стотици, а може би и хиляди пещери. Дебелината на варовиците в Албанските Алпи надхвърляше 2000 метра. Годишната сума на валежите във високите части на планината беше между 2000 и 3000 мм на м², като почти цялото количество валежни води се оттичаше подземно и излизаше под формата на извори в периферията на Шкодренското езеро на 11-20 м.н.в. Тези данни обуславяха теоретично съществуването на гигантски пещерна система с дълбочина от порядъка на 1800-1900 м, каквато светът все още не познаваше.

През пролетта на 1991 г. установихме контакт с Гъзим Уручи- Президент на новосъздадената Албанска спелеоложка асоциация, което удвои надеждите ни за провеждане на експедиции в Албанските Алпи. Благодарение на отзивчивостта на албанския колега този контакт се материализира през ноември същата година, когато проведохме първата съвместна българо - албанска експедиция. Така бе сложено началото на нашата системна изследователска работа в Албания.

РАЗУЗНАВАНЕТО

То се проведе от 6 до 18 ноември 1991 г. От българска страна в него участваха Алексей Жалов, Николай Гладнишки и Никола Ланджев, а от албанска - Гъзим Уручи, Куйтим Джилбегу и Ментор Коплику от гр. Шкодра. Нашата визита целеше опознаване и обмяна на опит с албанските колеги, както и провеждане на маршрутни проучвания с цел набелязване на перспективи за по-нататъшна съвместна дейност.

... Пътуването ни беше ужасно. То започна с повреда в бензиновата помпа на джипа, а когато решихме, че нещастие то ни е отминало, се счупи задният деференциал. Отгоре на всичко югославската полиция непрекъснато ни спираше, а щом отминахме гр. Призран (Косово), ни спря и преобърна наопаки всичкия ни багаж - търсеше оръжие и наркотици.... Тези пътни бележки отразяват началото на първата българска разузнавателна експедиция в Албания.

... Беше октомври и град Шкодра ни посрещна есенно на мусен. Освен цитаделата Розафа, тук нищо не напомняше за това, че в Шкодра някога са царували славни илирийски владетели. Край града се бе ширнало Щкодренското езеро, което с площта си от 356 - 388 км² (мени се според сезона) приличаше на малко море. Където и да погледнехме наоколо - все имаше планини. Нашите погледи обаче бяха насочени на север, там където сред мъглите прозираха зъбатите чукари на Албанските Алпи. Черногорците ги наричаха Проклятие, а самите албанци - Малция Маде (Голямата планина). За нас обаче те бяха просто един хаос от варовикови зъбери и върхове, каменисти циркуси и долини, безкрайни урви и суходолия. Над всичко това се въздигаше куполът на Езерца, чиито 2692 м го правеха най-високият връх на Динарските планини и втория по височина в Албания.

Най-сетне тръгнахме към планината. Каменистият път проведе джипа ни до с. Братош. Водачът в лицето на Гъзим ни показа фуниеvidния отвор на един въртоп и обясни, че в най-ниската му част се отваря входът на дълбока пропаст. Последва обстоятелствен разказ как преди години той бе направил несполучлив опит да се спусне в нея. Според него, дъл-

бочината била около 100 м, а какво има по-надолу, само един Господ знаел.

Облякохме се, връзахме въжето и Кольо тръгна надолу. След 20-метрово спускане покрай скалата той увисна в тъмната пустош над зала с невероятен обем. Въжето висеше наред с кухината, като паякова нишка, и краят му изчезваше сякаш в небитието. Следваше 60-метрово спускане. Светлината на карбидната лампа, респективно погледът, не можеха да обхвалят стените на залата - дължината беше 121, а широчината 86 метра. След картировката се оказа, че площта на пода е повече от 8 декара. За съжаление дълбочината беше само 92 м, но площите и обемите на пещерата бяха толкова преващи, че нямаше как да не изпитаме чувство за нищожност пред това природно творение.

За краткото време, с което разполагахме, успяхме да проучим още четири пещери. Началото на есенните дъждове и неизправността на нашата машина не ни позволиха да навлезем по-навътре от периферията на Албанските Алпи. Информацията, която събрахме, включително локализирането на най-големия карстов извор в района Сюни и Шеганит, оформиха у нас твърдото решение да започнем изследването на този район още през следващата година. По време на престоя си запознахме албанските спелеолози с теорията на техниката на единичното въже и проведохме кратък първоначален курс за нейното практикуване. Това стана възможно благодарение на екипировката, която любезно предоставихме на колегите. Екипировка, която те не познаваха и с каквато не разполагаха. Резултатите от първата съвместна българо-албанска експедиция, макар и скромни, бяха залог за една бъдеща ползотворна дейност. С явно неудоволствие поехме обратният път, за да се върнем отново през следващата, 1992 г.

ПЪРВАТА СЪЩИНСКА ЕКСПЕДИЦИЯ

На 24 юли 2002 спелеолози от три клуба поехме отново към Албания. Този път бяхме 18: плевенчани, мездренци и софийнци - всички заредени с импулса на първооткривателството. Двата 15-местни дизелови автобуса с големи трудности ни

отведоха до град Шкодра, където към нас се присъединиха познатите ни вече Г. Уручи, Куйтим и Ментор.

На 28 юли се отправихме към с. Разма, разположено в подножието на вр. Велечик. (1724 м.н.в.). Тук на надморска височина 1000 м, изградихме своя първи базов лагер, откъдето да организираме проучването на едноименния масив. В продължение на 10 дни като мравки лазихме по стръмните му склонове, което обаче ни донесе много радост. Броят на проучените пропасти растеше, но тяхната дълбочина бе безнадеждно по-малко от тази, която очаквахме да достигнем. Теоретически тук можеше да има пропасти, по-дълбоки от 1000 м, но на практика няхахме шанса да преминем границата на 135-те метра. Навсякъде пътят надолу се спираше от непроходими теснини, каменни срутища и снежни затапвания. Това обаче не парира нашия ентузиазъм, защото бяхме обходили само едно незначително кътче от общата 2010 километрова площ на планината.

В първия етап на експедицията работих в група, съставена от В. Мустаков (Весо), Ив. Иванов(Нан), П. Николов (Ити) и Гъзим. Задачата ни беше, в рамките на 3 дни да изследваме района, северно от вр. Велечик. За целта нарахихме раниците с всичко необходимо и запълнихме по стръмния склон на масива под изпепеляващите лъчи на августовското слънце. След няколко часа изнурително ходене, съпроводено с щателен оглед на билната част на масива, най-сетне стигнахме триангулацияния знак на върха. Потта ни още не се беше дръпнала, когато само на 50-тина метра източно от него, и то на най-неочаквано място, открихме малък валчест отвор. Той даваше начало на пропаст, чиято дълбочина трудно можеше да се определи без влизане. Слънцето обаче клонеше към залез, а ние все още не бяхме установили място за лагеруване. Заплюхмем си дупката и се запускахме по северния склон на Велечик. Само след минути пред нас се разкри малка котловина. Някъде от към дъното й струеше дим, сиреч там имаше някой. Така и се оказа. Там в заравнената част на валога имаше две палатки. В близост до тях стърчеше самотна наклонена скала. Загладеното й теме се беше надвесило над земята

и образуваше под себе си навес. В утробата му весело припламваше огън. Наоколо се шураха три жени, един албански хубавеляк и две деца, а в околоръст щъкаха разни пернати, две три крави и една дузина овце и кози. Там долу имаше живот. Насочихме се натам с надеждата, че ще намерим подслон.

Гъзим изговори няколко бързи приказки и дойде при нас, придружен от мъжа. Нямаше проблем да останем. Отредиха ни място оградено от дебел, висок до 1,20 м сухокаменен зид. В образувалото се П нахвърляхме неопреновите си матрачета и спалните чували. Стопанинът измъкна от някъде голямо парче найлон, което метнахме върху стените на зида и ето, че палатката ни беше готова.

Ето, че дойде и новият ден. Весо и аз се упътихме към пропастта на Велечик, а останалите да обследват западния склон на масива с надеждата да открият някой и друга пропаст.

След кратко спускане в камбана, попаднах на върха на каменен конус в средата на голяма зала. След минута Весо вече беше при мен. Картирайки слизахме все по-надолу. След първия отвес дойде втори. По всичко изглеждаше, че дупката ще продължи, но когато достигнахме 67-мия метър тя изведнъж свърши. Както се казва и тук ударихме на камък. Гъзим обаче беше намерил нещо голямо. Легнахме си с надеждата, че следващият ден, най-сетне, ще ни даде повод за почерпка.

Рано заранта потеглихме всички към новооткритата пропаст. Когато бяхме там, Гъзим, Весо и Нан тръгнаха по следите на някаква друга пропаст, а Ити и аз останахме.

След като се уверих, че опорите са надеждни вързах въжето и тръгнах по склона на сипея. Под тежестта на стъпките ми, големи и малки камъни излизаха от гнездата си, затъркалваха се надолу и достигайки края на наклона политаха в свободен полет надолу. Скоро достигнах мястото на летежа, за да видя, че там зееше бая широк кладенец, от който лъхаше студен и влажен въздух - отчетлива индикация, за голяма дупка. Забих клин, за да мина ръба, но малко по-надолу въжето

отново започна да се трие по грапавата скала. От горните чекмеджета на съзнанието ми излезе едно от най-първите и важни правила на техниката на единичното въже там, където въжето се трие в скалата, трябва да се организира нова опора и да се прави прехвърляне. Трябваше да направя необходимото. Фиксирах съоръжението за спускане, навих спит върху ръкохватката и... След 15-тина минути работа дупката беше готова, а след още една, клина уставно седеше на избраното място. Завих планката към него, сложих карабинера, направих възел осмица от въжето и нанизах клупа върху карабинера. Висейки на въжето картирах всичко дотук, но после нещо се случи. Не знам страх ли ме хвана или почувствах умора, но изскочих навън и помолих Ити да ме смени. Той се заоплакваше, че нямал опит в екипирането на новооткрити пропасти, но аз му отвърнах, че все пак някога трябва да се почне, демек е дошъл реда му да се учи.

Ити продължи още 60-тина метра, а минута след като заби втори клин някъде от дълбините чух вика му:

– Дъно - о - о.

Разбира се, очаквах да чуя, че пропастта продължава, но не би. Закачих се на въжето и спускайки се продължих картирането. Минах 40, 50, 60 м, и когато те станаха 69 се намерих на върха на фирново-снежен конус. До същинското дъно имаше още 10 - 12 метра. Там повърхността на фирнования сняг опираше у каменните стени на заличката и затваряше по-натъшния ни път към центъра на земята и вратата под носа на тази голяма мечта.

Когато Ити беше над втория клин, а аз висях малко под първия, закапа дъжд. Приех това за нормално, но когато водата започна да шурти, замръзнах от ужас. Мигом си спомних случката от дълбините на Епос и се настроих на вълна борба с водната стихия. В следващия момент отгоре ми се изсипаха рой ледени топченца, сякаш някой беше хвърлил в пропастта шепя от тях. Плахо подадох глава зад скалния ръб над себе си за да видя, че горе с бясна сила бръсне суграшица. Суграшица през август - това бе явление, което не бях виждал в България. Следите от калните ботуши върху снега под мен из-

чезнаха и изтриха следите от човешкото присъствие на дъното на пещерата. Седях на въжето под заслона на скалния навес почти 5 мин. Усещането на студ беше нищо в сравнение с притеснението, че суграшицата отново може да премине в дъжд. Ако това се случеше, отвесът щеше да се превърне във водна каскада и излизането от пропастта щеше да стане проблематично. Входът се намираше на стръмен склон. Горната му част беше разположена на 15 м по-високо от долната, откъдето бяхме влезли. Страшното в случая беше това, че по-високата част на отвора се намираше в края на доста дълго дере, идващо от билото на масива. По всичко личеше, че при валежи дерето обираше склоновете води и ги насочваше право в отвора на пропастта.

Подобна картина се проектира в съзнанието ми още в началото на събитието. Това провокира мисъл, която започна да съзрява пропорционално с времето на престоя ми в пещерата. Най-сетне реших, че ще е по-разумно да изляза, въпреки атаката на суграшицата.

Така и стана. Шейсет метра катерене по въже със суграшично охлаждане не е коронната ми дисциплина, но в случая се справих добре. Излязох горе прилично мокър. От мен излизаше пара и вероятно гледката беше доста забавна. Но още по-забавно беше това, което видях навън - всичко наоколо беше побеляло под 10-сантиметрова покривка на снежните топченца. Ити, също доволно мокър, седеше в прикритието на малка скална козирка в периферията на въртопа и весело се хилеше:

– Може би след банята ще искаш да палнеш една - каза закачливо той, и ми поднесе пакет цигари.

Докато припалвах, към нас се присъединиха и останалите. Тях бурята ги беше заварила по пътя. Найлонът, който те бяха опънали над себе си, ги беше спасил от намокряне, но не и от преживения страх от зловещите присвяткания и трясъка на падащите наоколо гръмотевици. За щастие и този път минахме метър.

Групата се прибра в базовия лагер без проблеми. Докато дрехите ни се сушаха проснати върху хвойновите храсти, ус-

пяхме да съберем картитите на проучените през деня 425 пещери - нашата Шпелла Уручит се оказа дълбока 108 м, а другата Шпелла Циликочаве (Гаргина дупка) - 45 метра.

Когато работата по Величик и съседните му масиви приключи, се разделихме на две. Водолазите Георги Ташев и Иван Иванов, Гъзим и аз потеглихме с един от автобусите надолу към Шкодренското езеро, за да направим опит за водолазното проучване на карстовия извор Шеган. Останалите спелеолози се отправиха на изток към по-високите части на планината, за да огледат района и да проучат пропастта Джек Марко, за която Гъзим ни беше съобщил предната година.

Според албанските хидрогеолози дебитът на извора Шеган варираше между 0,300 и 6,9 м³/сек, а водите им се формираха във високите части на масива на Албанските Алпи. Там силно напуканите и надупчени варовици почти изцяло поглъщаха падналите валежни води и ги отвеждаха надолу в недрата на планината. Движейки се в масива, водите разтваряха варовика, образуваха в него безброй кладенци, хоризонтални галерии, подземни потоци и реки и в крайна сметка отново се появяваха на белия свят през многобройните извори в периферията на Шкодренското езеро.

След като не успяхме отгоре, решихме да опитаме да влезем в предполагаемата система през извора. Пещерняци - леководолази имахме и опит не им липсваше. Необходимата екипировка беше налице.

ПЕЩЕРНЯЦИТЕ РИБИ

... След като пълненето на бутилките с въздух приключи, започна обличането. Това е бавна и мъчителна процедура, която пещерняците леководолази не могат да подминат. Едно след друго върху тялото на леководолаза се наслагват необходимите за едно ординарно гмуркане доспехи. Освен тях обаче, водолазите задължително са съоръжени и с друга, гарантираща сигурността екипировка, и преди всичко балансираща жилетка и още един дихателен апарат. Каската с монтирани върху ѝ два до три подводни фенери и халогенен проектор, захранващият акумулатор, макарата с маркиращото

пътя синтетично въженце, компасът, планшетът и водолазният нож или клещи резачки, са абсолютно задължителни. Без тях пещерникът водолаз би се чувствал като със затворени очи и в опасност.

... Иван Иванов и Георги Ташев вече бяха готови. Потапянето във водата мигновено намали тежестта на много килограмовата им екипировка и въпреки неопреновите костюми процесът на охлаждането започна. Все пак температурата на извора беше 7°C. Мехурите на издишания въздух престанаха да браздят водната повърхност, а с това и изчезнаха всички признаци, че водолазите са живи и здрави. Започна чакането. Особено тягостно и мъчително е то, когато си имал нещастие то да не дочакаш приятел.

След 45 безкрайни минути, мехурите отново се появиха. След тях от синьо-зелената дълбина се появиха светлините на прожекторите, а най-после и - силуетите на пещерниците риби. Ето ги най-сетне при нас. Леко потраквайки зъби, те започнаха да насищат любопитството ни с разказът си: „Обходихме целия извор, докато намерихме изхода на подземната река. Най-после на 22 м дълбочина пред нас се откри триъгълен отвор, зад който зееше входът на подводната пещера. Заплувахме навътре. Видимостта беше около 5 м, нещо което рядко се среща в нашите сифони. Цял живот сме мечтали за сифони с толкова прозрачна вода. Не е като водата в сифона на карлуковската Голяма вода, която е толкова мътна, че и ръката си не можеш да видиш. След като се забихме в едно задънено разклонение, продължихме още 60 м направо по основната галерия. Накрая се озовахме в преддверието на нещо като зала. Вероятно е много голяма, защото лъчът на халогенния прожектор не можеше да достигне тавана и стените. Тук дълбочината беше 28 м. Температурата на водата там е малко по-ниска и консумацията ни на въздух явно се повиши. Не можехме да не оставим задължителен запас от въздух (2/3 от общото количество въздух) за излизане. Трябваше и да картираме. Костюмите ни не бяха подходящи за работа при тази температура. Утре можем да направим още около 100-тина метра, но и повече...”

Решихме да не рискуваме, а да дойдем пак, но по-подготвени. Леководолазите сондираха и картираха още 4, по-малки извора в района, но в нито един от тях не достигнаха до подобна пещера.

КОНКУРЕНЦИЯТА

Докато леководолазите търсеха долния път, останалите пещерняци шареха из планината, за да открият входа към дълбините на масива. Единствената ни надежда да влезнем там оставаше пропастта Джек Марко край с. Бога.

Тази пропаст не бе преставала да бъде легенда повече от 60 години. Легендата водеше началото си от деня, в който местният дървар Джек Марко Лула беше паднал в бездната и бе намерил смъртта си в нея. Историята не свършваше с това. Преди години Гъзим беше правил опит да разкрие загадката, но щастieto го беше изоставило на 90 м под входа. Надолу зеела пастта на огромна пропаст с обледенени стени, а от дъното нямало и помен. До деня на нашето идване все още никой не знаеше какво се крие в дълбините.

За съжаление и на нас не ни беше писано да разкрием тайната на студено-дишащата бездна. Когато момчетата от плевенската група стигнаха входа ѝ, се оказа, че италианските спелеолози, работещи в района на с. Бога, ни бяха изпреварили. Конкуренцията работеше и на нас не ни оставаше нищо друго освен да се задоволим с разказите на колегите ни. Съдбата бе по-благоклонна към тях - бяха достигнали дълбочина 230 м. Скрило им завиждахме, но без капка злоба. Бяхме убедени, че щастieto идва само веднъж. Вероятно то щеше да осени и нас, но едва ли този път.

На 9 август мездренските пещерняци тръгнаха към България, а ние към района на с. Тети, където според Гъзим се намираха две доста интересни пещери.

Отговорността да проучим едната от тях или Мая Арапит, се падна на Гъзим, В. Мустаков и мен.

... Когато мъчителното придвижване по сякаш безкрайния сипей свърши, бяхме стигнали в основата на, може би, най-голямата алпийска стена в Албания - тази на вр.Мая Арапит

(2211 м.н.в.). Вдигнахме глави и погледите ни се плъзнаха по 1200-метровата назъбена повърхност на отвеса, а когато го напуснаха потънаха в дълбините на синьото албанско небе. Това, което търсехме обаче, трябваше да е в краката ни. Според Гъзим, в подножието на скалата трябваше да бъде входът на пещерата Майа Арапит. Той неведнъж беше влизал в нея и твърдеше, че е доста дълга и завършва с голямо езеро. По-голям интерес представляваха наблюденията му върху поведението на пещерата при пролетното снеготопене и след обилни валежи. Тогава иззад езерото прииждаше неимоверно голямо количество вода, тя изпълвала галериите на пещерата и излизала през входа, който търсехме, под такъв напор, че образувала 3-метров фонтан. Описаното не можеше да се обясни с нищо друго, освен с това, че пещерата е периодичен извор, чиято зона на подхранване е някъде високо в масива. Там топящите се или валежните води проникваха в карстовите пукнатини и канали и, изпълвайки ги, образуваша голям водонапорен стълб. Тази хипотеза теоретически обуславяше наличието на възходяща пещерна система с височина от порядъка на 1000 - 1100 м. Ако това действително съществуваше, то ние щяхме да имаме рядкото щастие да станем откриватели и проучватели на пещера каквато търсехме.

Огледахме горната периферия на целия сипей, но без резултат. По всичко личеше, че входът беше безнадеждно затрупан от падащите от стената камъни. Не ни оставаше нищо друго, освен да влезнем през втория, по-горен вход на пещерата. За целта трябваше да се изкатерим 35 м по стената. Гъзим, който в миналото беше придобил квалификация майстор на спорта по алпинизъм, въпреки 43 - те си години, бързо и леко достигна входа на пещерата и спусна надолу въже. Използвайки опората му, Весо и аз за минути стигнахме целта и хлътнахме в отвора. След като преминахме тясната вертикална пукнатина се озовахме на едно широко място, от което тръгнаха три галерии. Огледахме ги колкото можахме и започнахме картирането. Докато работихме в голямата галерия няхме никаква грижа. Тя беше широка и висока до 5 м. После нещата се посложниха, защото на три пъти трябваше да

обхождаме големи скални колони и да пълзим по наклона на една почти 100-метрова галерия. Когато поехме по третото разклонение, 10-часовият престой при 6-градусовата температура на пещерата си бяха казали думата. Щом стигнахме края на пасажа и пред мен се изпречи малко, колкото леген, езерце, вече осезателно потраквах със зъби. На пръв поглед изглеждаше, че това е краят, но след внимателен оглед се оказа, че встрани и над езерото има тясна пукнатина, откъдето подухва студен въздух. Влагата беше направила стените хлъзгави и първият ми опит да се изкатери не успя. С помощта на Весо издрасках нагоре, напъхах се в процепа и уплътнявайки го с тялото си се задържах. После, макар и с мъка, пропълзях напред и какво да видя. Под носа ми имаше лесно проходим отвор, а под него галерия, в чийто край синееше другият край на езерцето. Нямахме никакво съмнение, че пещерата продължаваше. Хладният повей подсказваше, че вероятно нататък пещерата е със значителни обеми. Но...

Моя милост, а и останалите бяхме на прага на преохлаждането, а ни оставаха и още 40-на метра картировка. Благодарумието изискваше да се насочим към края на проучването. Когато картировката опря на мястото, където трябваше да е долният вход, нещо ни щукна и решихме да го откопаем. Не знам колко бяхме копали, когато пред нас се разкри малък отвор, през който започна да струи свеж земен въздух. По-късно отворът стана проходим щото Весо и аз пролазихме навън. Гъзим се върна по стария път, за да спусне раниците, които седяха скътани на горния вход. Най-сетне се събрахме. В планшета имаше 512 м картирани галерии, а данните сочеха денивелацията от + 56 м. Беше полунощ и само луната беше свидетелка на радостта, която избиваше през маската на уморените ни лица.

На 14 август работната част на експедицията завърши. За 20 дни бяхме открили и маркирали 100 пещери, 50 от които успяхме да проучим и картографираме. Деветдесет процента от проучените пещери бяха вертикални, като четири от тях имаха дълбочина между 100 и 135 м. Пещерата Майа Арапит изглежда беше най-дългата проучена от нас в Албания. Пред нея се нареждаше само откритата от италианците Шпелла е Пусит - 3.5 км и дълбочина 320 м.

Явно те убедително водеха в съревнованието и на нас не ни оставаше нищо друго освен да приемем хвърлената ръкавица.

ПРАВИМ МЕГА ЕКСПЕДИЦИЯ

Появилата се конкуренция в лицето на италианските и белгийските колеги и липсата на регулация на чуждестранните експедиции в Албания ни накараха да отпътуваме още през пролетта на 1993. На 17 май с автобус, малък камион и една лека кола 22 - членната ни група потегли за гр. Шкодра. Два дена по-късно вече бяхме край с. Бога, край което на 1070 м.н.в установихме основният си лагер.

На 20 май се разделихме на две: първата група под ръководството на с. Газдов и спелеолозите А. Георгиева, А. Дражев, Б. Петров, Д. Вангелов, Д. Левтеров, К. Данаилов, П. Русев, Т. Тошев и Я. Макулев тръгна към масива Бридаш, за да изгради временен лагер на 1800 м, от който да започне проучването на района. Втората група с ръководител А.Жалов и състав Гъзим, леководолазите К. Петков и И. Вълчев, и филмов екип се отправиха към карстовия извор Шеган, за да продължим проучванията от миналата година.

До 24 май в северния склон на Бридаш бяха открити и маркирани 15 пропасти, водолазите извършиха 7 гмуркания, 4 от които в карстовия извор Шеган. И този път изворът не разкри изцяло тайната си. Преодолявайки коварните теснини на подводната пещера, леководолазите достигнаха до незайна отвесна пукнатина, без да успеят да продължат надолу. Второто гмуркане беше само 37 минути, но затова времето двамата преминаха вече познатите 160 м, спуснаха се вертикално още 20 м и достигайки дълбочина 52 м се озоваха на прага на широка пукнатина. Напред тя продължаваше, но още колко и този път не можа да се разбере. Леководолазите бяха достигнали до дълбочина, под чиято граница можеше да се работи безопасно, само ако се дишат въздушно-хелиеви или други специални газови коктейли.

След ден почивка в базовия лагер работата продължи. Една част от нас се качиха отново на „платото“, а останалите

- А. Жалов, Д. Вангелов, И. Вълчев, К. Петков (Гущера), К. Данаилов, П. Русев, П. Берон и снимачния екип, тръгнахме за с. Тети, за да продължим проучването на пещерата под вр.Арапит.

Когато стигнахме до стената, без много мотане, повторихме операцията с изкачването до горния вход. Този път обаче беше по-трудно, защото заедно със себе си трябваше да внесем в пещерата 100-тина кила кино-техника и снимачния екип, който не бе съвсем в час с приемите за изкачване и проникване в пещери. След като се преборихме с проблемите всеки се зае със задачата си. Киро и аз тръгнахме да разбулим тайната зад теснината, която бях преминал предишната година.

Промъкнахме се през нея и слязохме два-три метра. Пред нас се разкри ниска възходяща галерия. В поза четири крака бавно запълзяхме нагоре и така цели 147 м. Изведнъж галерията задъни. Вдясно от нас зееше малка дупка. Хвърлихме няколко камъка вътре за да чуем, как те весело потропват по стените на плитка, на пръв поглед, вертикална пукнатина. Стори ни се, че за слизането надолу ще трябва въже и запълзяхме обратно.

На следващия ден, когато се върнахме там с въже, се оказа, че предишния сме станали жертва на слухова измама. Слизането надолу не само, че се осъществи без въже, но се оказа и смешно малко. Следваше комин, в чиято горна част имаше тесен отвор. Отвътре идваше силно въздушно течение. Дължината на тесния участък не беше по-голяма от 50 см, преодолявайки това разстояние лъчът на прожектора разсичаше първите 10-на метра от мрака на някаква кухня и сякаш се разтваряше в неговия безкрай. По всичко изглеждаше, че оттатък пещерата продължава!

Докато траеше това проучване, Гущера се гмурна в езерото в другия край на пещерата. Сифонът се оказа 70 м, а зад него езерото продължаваше още толкова. В края на галерията нашият приятел достигна вертикална стена. Там на около 5м по-високо от брега тъмнееше отворът на галерия с конфигурацията и размерите на голямата галерия на Майа Арапит

(5X5 м). Достигането на загадъчното отворстие можеше да стане само с катерене и то не от сам човек. Краси прецени, че рискът е твърде голям и остави изкачването за друг път. Дължината на пещерата нарасна на 812 м. По-важно беше, че поредното проучване потвърди нашите очаквания. Пещерата под вр.Арапит продължаваше не само напред и нагоре, но и да крие тайната си. Още тогава, решихме, че изследването ѝ трябва да продължи. Дори съставихме план за по-нататъшни действия. Д. Левтеров (Пинко) предложи вариант за гравитачно изпомпване на езерния сифон и даже изчисли времето, за което това можеше да бъде направено. Успехът на този план щеше да ни позволи, без да сме водолази, да преодолеем водната преграда и да продължим нагоре към върха на предполагаемата пропаст. За съжаление, въпреки дългогодишните кроежи, този проект все още не е осъществен.

По време на поредната ни експедиция всеки един от нас проявяваше тих героизъм. Впрочем, вършихме това, което повечето от нас бяха правили години наред и, с което бяхме свикнали. Първо нагоре по сякаш безкрайните склонове на масивите, после напред и назад в търсене на отвори по неравния и каменист терен, и накрая надолу и нагоре по спускащите се във вечния мрак на новооткритите пропасти възета. Това продължи цели 24 дни. Дни, в които започнаха да падат една след друга пропаст след пропаст. Сред по-малките от тях, сякаш за да ни импулсират, изникваха и по-дълбоки. Започна се със 104-метрова, после дойде една 106, по-нататък подобрихме рекорда на 135, за да стигнем в пропастта В-33 до 205 м. Стените на първия ѝ отвес бяха покрити с дебела ледена кора, която на места преминаваше в огромни ледени сталактити. След около 20 - метрово спускане групата на Пинко достигна до дъно, покрито с прозрачен лед, което постепенно преминаваше в силно наклонен улей. После се появи шум от падаща вода. Малко по-надолу се видя и водопадът, чийто струи обливаха следващия 35-метров отвес. От там нататък хората вече бяха мокри. Температурата бе около 2°C и не оставаше нищо друго освен да се бърза, но бавно и внимателно.

... Тодор спусна въжето в поредния отвес и тръгна надолу. То обаче не е достатъчно дълго и краят му достигна на 3 м от дъното. Дълбочината тук е 200 м, а какво ли има надолу? Може би там е пътят към така мечтаната 1000-метрова дълбочина. Уви! На следващия ден Тодор отново се спусна в бездната, удължи въжето, което беше спуснал и кацна на дъното. Само след няколко метра, там, където дълбочината вече беше 205, голямо каменно срутище препречи пътя му и изпари всякакви надежди за по-голяма дълбочина.

Беше 2 юни. На платото бяха открити и картирани 37 пропасти.

Ужасен радиколит беше сковал десния ми крак и аз обезсилен, гневен и безпомощен обикалях лагера, подпирайки се на някакъв импровизиран бастун. Същият ден беше решено да се проучи отвор, който се намираше в непосредствена близост до горния лагер, и за чието изследване все не оставаше време. Да, но това се оказа отворът, водещ към най-дълбоката пропаст на Албания.

Два последователни 90 - метрови отвеса, десетки метри меандровидни галерии, насечени от прагове и не дълбоки кладенци, три потока, сливащи се в малка подземна рекичка, и накрая една истинска бездна, чието дъно никой не можа да види. Това е кратката характеристика на пропастта, носеща името Шпелла е Целикокаве, тоест Гаргина дупка. Зад това простичко описание стояха усилията на една шепа хора, които часове наред търсеха път напред и надолу към неизвестното, водени от един стремеж и една мечта - да бъдат първооткриватели и порвопроходци на първата българска 1000-метрова пропаст. За съжаление Кирил, Яни, Андрей, Теодора, Тони, Боян и Пети имаха щастието да овладеят само 390 м от тази дълбочина. Оттам надолу пропастта продължаваше с необозрим по размери кладенец. Каква бе дълбочината му и къде води той тръгна да провери Пинко, но и този път съдбата ни изигра лоша шега. Въжето свърши много преди да е стигнало дъното и надолу остана една необятна, незнйна и мамеща с непрогледния си мрак бездна. На излизане при едно злополучно „друсане“ П. Берон премаза пръстите на лява-

та си ръка, което усложни обстановката. В следствие се оказа, че бе скъсал едно и полупрекъснал друго от четирите сухожилия на сгъвача на пръстите.

На 10 юни отпътувахме към гр. Курпнещ в планината Люра и на следващия ден с любезното съдействие на спелеолозите от местната спелео-алпийска група картирахме пещерата Меркурц, край едноименното село. Дължината ѝ бе 467 м.

В крайна сметка открихме и картирахме общо 41 пещери, между които и най-дълбоката за тогава пропаст в Албания. Надявахме се тя да продължи толкова колкото ни се искаше. Сифона на Шеган остана непроучен и не достигнахме края на пещерата под вр. Арапит. За сметка на това, в резултат на богатите биоспелеологичните сборове на П. Берон и неговите сътрудници, бяха открити няколко нови за науката вида безгърначна фауна. Резултатите от геоложките и геоморфоложките проучвания щяха да бъдат от полза за бъдещите ни изследвания. Надявахме се, че от заснетия кино-материал ще излезе поне един добър филм, както всъщност и стана.

Отпътувахме за България на 14 юни, но решихме да се върнем в Албания само след 1-2 месеца, защото пропастта Циликоскаве ни очакваше. Може би именно тя щеше да ни донесе така желаните 1000 метра?

ЦИЛИКОКАВЕ - НАЙ-ДЪЛБОКАТА ПРОПАСТ В АЛБАНИЯ

Месец и половина след завръщането от Албания живяхме с мисълта за недоизследваната пропаст и успоредно с това се готвехме за нова експедиция. Организацията се осъществи от спелеолозите от СК „Хеликит“ - София и СК „Студенец“ - Плевен. На 27 август 23 - ма спелеолози от двата клуба, водени от В. Мустаков, отпътуваха с автобус за Албания.

В гр. Шкодра към групата се присъединява Гъзим и всички заедно се отправят към с. Бога да построят базовия лагер. На 31 август и 1 септември всички изнасят багаж, за да организират преден лагер до входа на Циликоскаве (1840 м н.в.) на 800 м по-високо от селото.

Достигайки до пропастта, спелеолозите с учудване забелязват, че до българската маркировка с червена боя (ВВ-16 и пресечено през средата кръгче) с големи букви е изписана думата „ИТАЛИЯ“. На нашите пещерняци не им остава нищо друго освен да мислят, че колегите от Групо Спелеологико Санмаринезе, които вече втора година работят в района, са искали да вземат нашите „авторски“ права.

Първата група влиза в пропастта късно вечерта на 1 септември, за да я екипира до 390 м. На следващия ден отвесът надолу е спуснат. Сто метра, а след тях голяма зала, каменен блокаж и край на надеждите. Следва картировка на новите части и корекции по вече направената карта. Докато една част от членовете на експедицията работят в пропастта, останалите се занимават с проучването и картирането на част от маркираните през 1992 г. пещери. На 3 септември времето започва да се влошава. Появява се силен вятър придружен с дъжд. Тези, които не са в пропастта, слизат в с. Бога.

През ноща на 4 срещу 5 септември вятърът става ураганен и лагерът край Целикокаве е разрушен. На сутринта всички решават да слязат в базовия лагер, който фактически също е престанал да съществува. На 6 септември сутринта в проливен дъжд и силен вятър експедицията напуска и на следващия ден отпътува през Шкодра за България. Какъв е крайният резултат? Дълбочината на пропастта Целикокаве достигна 505 м и тя стана и най-голямата в Албания. Всички бяхме радостни, но не и така както бихме били, ако пропастта бе по-дълбока от 1000 м.

Докато се случваше всичко това, все още куцах здраво и се подпирах с новия си алуминиев бастун. До края на годината, а и през първите месеци на следващата, бях напълно загубен за спелеологията и това много ми тежеше.

В БЪЛГАРИЯ - НИЩО НОВО?

Лятото бе към своя край. Отпуските свършиха. Пещерняците се върнаха от морските си почивки. Отново започна голямото ходене по дупки. Първи в този период се изяха пещерняците от интерклубната експедиция за проучване на

Дрангалешката пропаст край, с. Мугла. От 28 август до 4 септември 1993 тя събра хора от софийските клубове Урвич, Академик, Еделвайс и Средец, Вл. Пашовски от Ст. Загора, Г. Райчев и Н. Балджиев от Чепеларе. Впрочем, епопеята за изследването на тази пропаст води началото си 1964 г., когато тя бе изследвана до - 162 м. През 1991 г. Цв. Остромски и М. Златкова откриха дупка в стената на 3-тия отвес на пропастта, която ги отведе в нови, неизвестни нейни части, завършващи със непреодолимо стеснение. Следващата година Н. Балджиев и М. Златкова разбиха стеснението и продължиха напред, но бяха спряни от воден сифон. При следващото си ходене проучвателите са приятно изненадани - сифонът е пресъхнал и зад него се разкриват нови и нови пещерни галерии. Едната от тях завършва с големи езера, чиято повърхност опира в тавана. Единственият начин да се продължи нататък е да се изгребе част от водата на езерото, за да се свали нивото му. По време на последната експедиция това успяха да направят Ц. Остромски, Ст. Петков и неуморната М. Златкова. Ето как тя описва най-голямото българско откритие за годината: ...Изчерпахме сифона с каска и продължихме напред. След прагче от 3 м за първи път слязохме на течаща вода. Тя се влива в подземната река 150 м по-надолу. Дебитът ѝ е силно променлив (от 1 до 20 л/сек.). Реката с каскада от прагове, най-големият от който е минус 10 м, се спуска в голяма зала и се губи между камъните. В дъното на залата има друг 10-метров отвес, който води в нова голяма зала... Дотук пропастта е минус 250 м измерено с алтиметър (висономер)...

През тази година Дрангалешката дупка стана 6-та в списъка на дълбоките български пещери, на което място се намира все още.

В края на септември местността Зеленич край Котел събра повече от 170 български пещерняци от 30 клуба. Този път Националният сбор се домакинстваше от пещерния клуб Луцифер, Търговище. На сбор като на сбор. Докато участниците проникваха в смятаните за класически тамошни пещери Приказна и Кървавата локва и чакаха на опашка, за да влез-

нат в наскоро откритата от организаторите пропадна пещера Луцифер, ние с Ц. Остромски тайничко се спуснахме в последната с цел ... Разбира се, за да я продължим. Изследователи ѝ бяха успели да картират цели 3 км от нея и достигнали дълбочина 130 м. Знаеше се обаче, че в края си дупката завършваше с пясъчно-глинен насип, чието разчистване можеше да доведе по увеличаване на дължината ѝ. С тази цел въоръжени с две пехотински лопатки, чук и стоманено шило, Цецо и аз се озовахме на конфликтното място. Още след първите няколко копки се видя, че работата ще я бъде, но не и без съответния напън. Колкото височината на насипа намаляваше, толкова повече зад него се разкриваше входът на ниска, но широка и кална галерия. След около час той стана толкова голям щото Цецо можа да се промуши и да припъзли напред. Там обаче го чакаше ново стеснение, което с моята асистенция Цецо успя да пребори. После, гърчейки се като змия, той продължи напред докато не се изгуби от погледа ми. Скоро шумоленето и пъхтенето секнаха. Откъм края на теснината чувах само неясното бръщолевене на партньора си, сякаш обсъждаше нещо с някого. Дали не бе срещнал самия Луцифер. Напротив - той бе стигнал до място, където галерията се разклонява. Тя продължаваше в двете посоки, но преминаването изискваше поредна порция копане. Оставихме тази работа за търговишките пещерняци. По-късно те оправдаха нашите надежди и доверие - дължината на пещерата нарасна с около половин километър, но поредния край останал достъпен само за най-гърчавите пещерняци. Така и не можахме да оберем плодовете от труда си.

Сборът свърши. Ние обаче решихме, че пътъом можем да свършим още малко работа. Краси Петков (Гущера), както никога, носеше леководолазната си екипировка. Това беше прекрасен повод да мръднем на няколко километра от местността Зеленич, за да пробваме сифона в пещерата Бялата вода в Боаз дере. Стигнахме до там и с помощта на дошлите зяпачи внесохме екипировката до пещерния сифон. Краси Петков (Гущера), асистиран от Краси Гигенски, внимателно облече наепреновия си костюм, натъкми снаряжението си и

потъна в тъмата на сифона. След 20-тина минути откъм вътрешността му се появи заревото на прожекторите и скоро Гущера изплува пред нас. Водолазът беше преплувал 50-тина метра. Напред галерията приемаше размери 4-5 м, което предвещаваше нещо голямо и интересно, но Краси беше решил да се върне.

Почти две седмици след сбора организирахме клубна експедиция в района на Чудните мостове (Ер кюприя) край с. Забърдо. Бяха минали почти три години от деня, в който заедно с бившата ми съпруга и пещерняци от Чепеларе бяхме открили и проучили една доста интересна пещера в района. Впрочем откритието беше направено от Елена Станкова тогавашен главен уредник на Музея по спелеология и българския карст в Чепеларе. При една експедиция за хидрохимично опробване на изворите в района тя бе попаднала на входа на пещера, от която изтича подземен поток с приблизителен дебит 10-12 л/сек. През септември 1990, спомената група изследвахме пещерата срещу течението на реката. Галерията стъпаловидно се изкачваше нагоре, образувайки малки, но красиви водопадчета. По-навътре тя стана хоризонтална и таванът ѝ постепенно започна да се снишава докато достигна височина 30 см. Можеше да се премине напред само след увеличаването на височината на галерията, а това можеше да стане чрез изгребване на пясъка и чакъла от дъното на реката. За целта взехме от близката хижа лопата и мотика и се захемме с операцията. Най-накрая начинанието успя, но преминаването не изключваше лягане във водата. Направих това, после бързо се приплъзнах напред и... Галерията се изправи над човешки бой и пещерата тръгна нататък. Вляво от мен се разкри чудно хубава заличка обтечена с повлеци. Шилата на десетки сталактити висяха над главата ми, а в краката ми проблясваха кристалните води на малко езеро. По-нататък подът се надипли от каскада от няколко пълни с вода синтрови прегради. Другият край на залата отново попадеше в речната галерия, която вече досущ приличаше на тунел. Макар и широк, той постепенно започна да намалява височината си. В края му таванът опря до водната повърхност. Нататък може-

ше да се мине, ако се разкопае отново. Бяхме доста мокри и позамръзнали, та се отказахме от нови инвазии.

Почти две години по-късно заведох Н. Ланджев (Коко) в пещерата. Целта беше да се види какъв би бил резултатът от едно миниводолазно гмуркане срещу течението на реката. Пет-литровата водолазна бутилка и леката апаратура позволиха на Коко да дълдиса в малкото езеро, което се бе образувало в края на галерията. Само след около метър Коко попадна в малка полунаводнена кухня, зад която имаше втори сифон. Според водолаза сифоните можеше и да ги няма, ако се снижи нивото на реката в галерията.

Ние от клуб Хеликтит нямаше да дойдем тук отново, ако не знаехме, че проникването срещу течението на реката не криеше перспектива за съществено спелеложко откритие. Междувременно Г. Райчев от Чепеларе беше доказал, чрез оцветяване, че водата излизаща от извора, е същата, която се губи между Горния и Долния мост на феномена Еркюприя. Разстоянието между двата пункта беше около 1200, а денивелацията надвишаваше 100 метра. Тези данни предполагаха, че в масива съществува пещерна система със значителни за България размери. С други думи ние бяхме длъжни да опитаме да влезнем в нея и да я проучим.

Проникнахме в пещерата въоръжени с необходимите инструменти. Лопатите и мотиките зачаткаха в пясъчно-каменисто-глинестото дъно. Постепенно в леглото на реката пред сифна се образува тесен, но дълбок канал. Това увеличи потока на реката и скоро водата на езерото отстъпи и между повърхността му и тавана на галерията се разкри отвор. Сега вече можеше да мине без апарат. По-младите момци от клуба, облечени с водоизолиращи гумени костюми, достигнаха залата на Коко. От своя страна те удълбочиха дъното ѝ. Тогава галерията пред тях се отвори и ги пропусна напред. Сполуката ни ентузиазира. Но, тогава, когато очаквахме, че пред нас ще се отвори голямата пещера и ще започнем да се изкачваме по насечените ѝ от прагове галерии, пред нас се изпреди трети сифон. Това сложи край на тогавашните ни надежди и отложи деня на голямото откритие в бъдещето. Сега, ко-

гато пиша тия редове, пещерата все още не е картирана, а и никой не е дръзнал да направи повече от това, което сторихме през онези дни на 1994 г.

На 7 ноември, почти един месец след първото леководолазно гмуркане в сифона край Кипилово, ние отново отидохме в Бялата вода. Освен леководолазите от пещерния клуб Студенец, Плевен - К. Петков, К. Гигенски и Я. Кунчев, пред входа на пещерата бяхме неколцина техни помощници, без които пренасянето на многобройната и тежка екипировка щеше да бъде трудно. След обичайното протакане леководолазите облякоха костюмите си и всички заедно навлязохме в пещерата. Преминахме двадесетте метра по леко наклонената галерия и ето, че отново бяхме пред сифона. Температурата на въздуха бе 15, а на водата 8,6°C. Гуцера и Явор нагърбиха бутилките с наша помощ, после ухапах мундщуците на дихателните апарати, включиха светлините на подводните фенери и един след друг бавно се потопиха в кристално бистрата вода. Заедно с отдалечаването им изчезна и синьо-зеленото сияние на прожекторите и мястото, където беше светлината се запълни с непрогледен черно-подводен мрак. Само след минути към него се отправи другият Краси Гигенски, а с това за нас настъпват миговете на неспокойното очакване. Минаха една две минути, после почти половин час, докато откъм подводната галерия отново се появиха блуждаещите светлини на водолазите. С нетърпение изчакахме да си вземат дъх и разпита започна. След преминаването на вече познатите 50-тина метра, галерията беше придобила размери 1x5 м и продължаваше напред още 75 м. Там водолазите бяха изплували в неголяма зала със стръмни глинести стени и се бяха опитали да се изкачат по стръмнината. Тя водела към малък отвор. По всичко изглеждало, че от там е нахлувала вода - т.е. зад него вероятно има суха галерия. Място, където да бъде оставена екипировката, нямало, но дори и да е имало достигането до дупката, по стръмния и хлъзгав глинест без пикел било немислимо. Продължаваше ли пещерата можеше да се разбере друг път и то след съответната специална подготовка и екипировка. Пещерата обаче беше достатъчно ин-

тересна и такава, каквато е оставихме, а сифонът със неговите 125 м стана третия по дължина преминал за онова време в България.

Дойде 12-тия ден на ноември, а с него и началната дата на традиционния пещерен сбор „Иван Вазов“, организиран от пещерния клуб Хеликтит, София. Навън снегът бе до глезен, а температурата е минус 4°C. В Националния пещерен дом „П. Трантеев“ край Карлуково сняг, разбира се, нямаше, но за това пък не беше по-топло от 6 градуса. Само няколкото калорифера сгряваха стаите, в които бяха настанени 50-мата участници в сбора.

В карлуковските пещери обаче беше много по-топло, отколкото навън и в дома, а отгоре на всичко те криеха още неразгадани тайни. За това няколко групи се отправиха към пещерите Банковица, Задъненка, Стублишка яма, Голямата пещера под дома, а и на разузнаване из района.

Голямата кошница, с която бяхме тръгнали, и този път остана ненапълнена. Препятствията, които спираха окончателното проучване на Банковица и Задъненка, за пореден път не можаха да бъдат преодоленни. Теснините в края на Банковица, въпреки разкъртването, отново не пропуснаха пещерняците от клуба до дъното на отвеса, където целогодишно се чуваше шум на течаща вода. Сифонът в края на Задъненка (въпреки сушата) се оказа изцяло запълнен с вода и отново спря проникването към недалечните проучените галерии зад него. През отминалия октомври пещерняците от софийския клуб Лозенец бяха открили две продължения в пещерата Стублишка яма. Те трябваше да бъдат картирани, а освен това съществуваше вероятност пещерата да бъде удължена. Групата на клуб Хеликтит, която трябваше да свърши тези работи, се завърна без резултат. Не бе успяла да се пребори с теснините, водещи към новите части.

Все пак след картировката на Голямата (Иманярската) пещера под пещерния дом се оказа, че тя е дълга 120 м. Същевременно успяхме да открием цяла поредица от неизвестни, но за съжаление плитко въртопи. След дълго разчистване на единия от тях, който нарекохме Змийския (там намерихме един спящ смок), надолу се откри пропаст. Колко е дълбока,

не можахме да установим, защото едно стеснение на входа, въпреки усиленото му разбиване с чук, не пропусна и най-слабия от нас.

Освен пещерняци от софийските клубове и Плевен, в сбора участваха и младите бойци на Пенчо Пенчев от канлъшкия клуб. Двете вечери събраха всички край печката, където можеше да се чуят разкази за какви ли не пещерняшки подвизи и планове. Тъкмо там възникна и идеята - от догодина сборът на хеликтитци да прерастне в национален и с него да се закрива активният пещерняшки сезон. Въпреки че за спелеолозите сезони няма.

В потвърждение на горното, в началото на декември отново ходих на Карлуково, но и този път нямах щастието да направя нещо съществено.

Новата 1994 г. започна тъжно. На 11 януари внезапно почина един от най-всеотдайните български пещерняци и мой добър приятел Борислав Гарев (Борката-роден на 26 април 1962).

Борката си отиде на 32 години - възраст, на която той беше направил много повече от повечето активни пещерняци по това време. Той беше станал един от нас в редиците на пещерен клуб „Студенец“ - Плевен. През 1981 г. едва на 19-годишна възраст Борката създаде секция по спелеология към математическата гимназия Гео Милев в Плевен. Тогава с помощта на учителката К. Катерова, пещерняци от Плевен и София и специалисти от различни институти на БАН, той организира комплексни експедиции за изследването на пещерите по поречието на река Чернелка и в Деветашкото плато. Тези експедиции положиха началото и на системните биоспелеложки изследвания от страна на клуба. Само в периода 1981-1985 г. под ръководството на Б. Гарев и с участието на биоспелеолози от Института по зоология и Националния природонаучен музей при БАН и отдел Природа при Окръжния музей в Плевен бяха изследвани 56 пещери. В тях бяха събрани общо 40 троглобионта и 206 троглофилни и троглосенни видове. Проведоха се наблюдения на прилепните колонии в 9 пещери в Плевенски и Ловешки окръг. Освен организатор Борката, бе-

ше и голям събирач на пещерна фауна. Благодарение на него бяха открити 10 непознати за науката пещерни организма от ентомофауната на България, два от които бяха записани на негово име. По-късно, изявеният български пещерняк стана двигател на друга полезна инициатива - комплексната природоизследователската и природозащитна експедиция Чернелка-Каменица 85, а когато тя завърши успешно организира изследванията на карста и карстовите води в Плевенско-Никополския и Драганово-Бежановския пещерни райони. Борката беше изявен лидер, а в Студенец място за много лидери нямаше. За това, през 1988 г. той излезе от състава му и създаде Младежкия спелеолоклуб Р. Попов към клуба за ТНТМ в Плевен. Там с познатия си ентузиазъм той продължи да се изявява като дипломиран инструктор по спелеология, да подготвя и възпитава нови пещерняци проучватели и природозащитници. Не секнаха и изследователските му проекти, този път подкрепени от учителката по екология Д. Цочева. Между другото, Гарев участва в експедицията Словенски карст 82, има късмета да докосне утробата на великата пропаст Жан Берар. Когато вече не беше добре със здравето, той стана интendant на първата българска експедиция в испанската БУ-56. Неговата всеотдайност и приносите му за развитието на спелеологията в страната и в частност в Плевен, го направиха носител на най-високите пещерняшки награди, но взеха и много от здравето му. Борката обаче беше обсебен от пещернячеството. Въпреки, че поради бъбречни проблеми, му правеха хемодиализа не по веднъж, а по три пъти дневно, той не искаше и не искаше да се откаже от проучванията си. Така и си отиде, без време, без да е успял да осъществи всички свои замисли, но пък оставил една светла диря след себе си.

АЛБАНИЯ 1994

Надеждите и амбициите за големи открития не ни изоставиха. Отдавна бяхме решили, че само систематичната работа може да даде желания резултат. До момента бяхме обходили около 80 км². Отнесено към общата площ на Албанските Алпи (2010 кв.км)това не значеше почти нищо. За разлика

от преди вече разполагахме и с топографски карти, което щеше да промени технологията на теренната работа.

През м. май заедно с Ив. Пандурски, Ст. Шанов и П. Недков заминахме за Шкодра, за да уточним с Гъзим Уручи организационни подробности, свързани с провеждането на следващата ни съвместна експедиция. Решихме тя да бъде в периода юни - юли и този път да изградим базов лагер в подножието на масива на вр. Другомири (1704 м н.в).

На 15 юни 1994, 9 спелеолози от 6 клуба потеглихме с един джип и два леки автомобила към Албания. Разстоянието от София до мястото, което бяхме избрали за бивак, бе 660 км, така че на 17 юни ние разпънахме палатките в местността Гроппа е Шкуртит. Надморската височина тук беше 1350 м, което в известна степен щеше да спести усилията ни да работим на по-голяма височина.

Теренната работа започна с опознавателен обход на район по предварително събрана информация. В резултат на това бяха локализирани входовете на около 20 пещери и пропасти, една от които (ББ-20) маркирана от експедицията през 1992 г.

За проучването на пещерите бе изграден преден лагер в местността Шками и Занес (Самодивски камък). От 19 до 21 юни група в състав: А. Стоев, З. Илиев, Т. Троански, И. Иванов, Ст. Петков, И. К. Иванов картираха част от набелязаните обекти, но работата бе преустановена, поради съображения за сигурност. При нашите беше дошъл непознат местен човек въоръжен с карабина. Демонстрирайки сила, той беше заявил, че изследваната от нас зона е италианска, поради което трябва да си обираме крушите. Той беше казал също така, че господата от Сан Марино му били платили, за да открива нови пещери и да ги маркира с боя, все едно че вече са били проучени. Групата реши, че в случая отстъплението ще бъде по-разумно и се прибра в базовия лагер. Конкуренцията ни накара да се чувстваме не като на експедиция, а като на война. Новите открития, които Д. Ангелов и аз бяхме направили междувременно, ни накараха да преглътнем поражението по лесно и да продължим нататък.

След като си починахме всички, освен шофьорът и З. Илиев, който се разболя, се изнесохме на 5-дневен лагер в местността Стбни и Виетри. Още първите изследвания там ни вдъхнаха надеждата, че ако имаме шанс, ще можем да се доближим до границата на големите дълбочини. В продължение на почти три дни А. Стоев и И. Иванов шурмуваха изключително опасната пропаст ледник ББ-1, където под угрозата от каменопади, ледопади и при температура 0°C, бе отбелязана дълбочина минус 162 м. До края на експедицията по-голяма дълбочина не беше достигната. Повечето от 24-те проучени пропасти на различна дълбочина завършваха с фирнови или ледени затапвания. Най-интересна в това отношение беше минус 92 -метровата пропаст ДБ-1. В нея А. Стоев извърши поредната микроклиматично снимка, за да маркира и най-ниската за всички изследвани от нас пещери температура от минус 1,2°C. Междувременно се оказа, че изключително студените дупки в този район не са гостоприемни и за животинския свят. За разлика от миналогодишните невероятни биоспелеоложки находки, този път открихме само два типични представителя на пещерната фауна. За сметка на това С. Шанов направи детайлни геолого-тектонски проучвания на района и А. Стоев засне 4-часов видеоматериал.

В крайна сметка за 12 работни дни открихме 31 пещери, 24 от които бяха проучени, картирани и нанесени на топографска основа в мащаб 1:100 000.

Свършената работа беше много, но желаната голяма дупка все още я нямаше.

Същинската част на експедицията завърши, но нашата мисия продължи с посещение на гр. Пешкопия. Там бяхме радушно приети от моя приятел алпинист и шев на местния алпийски клуб Таджедин Шеху. Той и А. Стоев, който вече беше станал председател на Туристическо дружество „Сърнена гора“ - Ст. Загора, решиха да сключат договор за сътрудничество. Първата крачка предвиждаше провеждане на старозагорска пещерна експедиция в района през следващата година. За съжаление тя така и не се състоя, ала това е друга работа.

После поехме обратния път, но само на няколко километ-

ра преди да стигнем Скопие кривнахме към селището Матка, в чиято околност се намираше базата на спелеолошко дружество Пени, Скопие. Срещата с македонските колеги беше дългоочаквана и желана. Веднага намерихме общ език. Атмосферата на тази първа неофициална среща между българските и македонските спелеолози ни вдъхна надежда за ползотворно бъдещо сътрудничество.

ЗА ШЕСТИ ПЪТ В АЛБАНИЯ - ВТОРАТА ЕКСПЕДИЦИЯ ПРЕЗ 1994 ГОДИНА

Първата експедиция през 1994 не успя да постигне крайната си цел - проучването на 50-те пещери открити, но не и проучени, през 1992 пропасти. В хаоса от ридове и долини бяхме успели да локализираме само 3 отвора, а останалите отново останаха непроучени. Питахме се дали сред тях не се крие така желаната от нас гигантска пещера? Освен това не знаехме почти нищо за карста на Южна Албания, чиито теоретически потенциал също беше обещаващ.

На 17 септември 9 - членна експедиция, съставена от С. Газдов, М. Димитров, А. Боев, П. Николов и Д. Петков от плевенския клуб „Студенец“ и от д-р В. Пашовски и Тр. Даалиев - отпътува с малък бус от България, за да даде отговор на интересуващите ни въпроси.

На 20-ти, след като към групата се присъедини верният ни приятел и неотклонен спътник във всички експедиции Гъзим Уручи, и е изграден базовият лагер край с. Бога. На следващия ден започва мъчително почти 6-часово изкачване по склона на масива Бридаш, за да бъде изграден лагер на 1900 м.н.в. От там експедицията може сравнително лесно да работи в района, чиято средна надморска височина е приблизително същата. Тук спелеолозите работят една седмица и за това време успяват да открият и проучат 25 пещери. Само четири от тях са известни от експедицията през 1992 г., като в това число е и пропастта ВВ-30. Тогава плевенски пещерняци се бяха спуснали в нея, за да спрат проучването си пред теснина на -65 м. Този път теснината е преодоляна и спелеолозите се спускат до -280 м. Надолу следва широк меандър, но

времето за престой в Албанските Алпи е свършило и проучването спира дотук. Въпросът, дали пропастта ВВ-30 ще ни отведе към така мечтаната дълбочина, остана да бъде решен от следващата експедиция. Вторият етап на експедицията се провежда в Южна Албания. Към групата се присъединяват биоспелеолозите П. Берон - председател на Българската федерация по спелеология и Т. Иванова. Проучвателните работи са насочени в района на Голямото и Малкото Преспански езера, но резултатите са оскъдни - само три пещери най-дългата, от които е 200-метровата Шпелла Уйкут (Вълчата пещера) край с. Прогер. За сметка на това биоспелеологичната програма дава обещаващи резултати.

По същото време в района на планината Мали и Тат, разположена между Охридското и Преспанското езера работи още една българска експедиция. Тя се състои от петима добре подготвени пещерници от София в лицето на Н. Гладнишки, Н. Ланджев, В. Пелтеков, П. Делчев и С. Ташевска. Въпреки усърдието и усилията, те не успяват да открият големи отворени пещери в масива. Оказва се, че по времето на тоталитаризма, когато масива е бил военна зона, фуражките са взривили всички пещерни входове.

Приносът на двете експедиции към нашите спелеоложки проучвания в Албания и особено Албанските Алпи се материализира с откриването на общо 30 пещери. Една от тях, ВВ-30, откри перспективата за достигането на дълбочината, която масива позволява и, която е мечтана от всеки спелеолог. Едва през 2003 г. плевенска експедиция под ръководството на О. Колов успя да проучи пропастта ВВ-30 докрай. Оказа се, че дълбочината ѝ е 610 м. Това е най-дълбоката пропаст в Албания, а и най-дълбоката открита и изцяло проучена от български спелеолози. Поне засега!

ЕКСПЕДИЦИЯТА ПРЕЗ 1995 ГОДИНА

Подготовката за поредната експедиция започна само няколко месеца по-късно. И така на 3 юни първите 4 души (Ф. Филипов, В. Попов, Т. Марков и А. Жалов) от сформирания състав потеглихме с УАЗ-ката на Филип и Владо към Алба-

ния. Късметът обаче бързо ни изневери, защото на същия ден, само на 38 км от Скопие, автомобилът ни претърпя сериозна повреда. Наложихме да направим основен ремонт на двигателя, за което бяха необходими цяла седмица, много нерви, усилия и средства. С неоценимата помощ на колегите спелеолози от клуба „Пеони“ - Скопие, и по-късно пристигналите останалите 5-ма участници в експедицията, на 9 срещу 10 юни приключихме ремонта и заедно потеглихме за Албания. Същият ден вече бяхме в Шкодра и ношувахме у Гъзим Уручи, а на следващия, след като се запасихме с пресни продукти и хляб, потеглихме за Албанските Алпи. Надвечер достигнахме крайната си цел Стани и Другомирит, където установихме временен базов лагер.

Още преди да се стъмни, група в състав Д. Кожухаров, С. Марков, Ч. Ташев, А. Гяурова и А. Жалов започнаха да изнасят експедиционния багаж до Стани и виетри, където по план трябваше да се изгради основният ни лагер. Северният склон на масива бе силно заснежен, което ни създаде много проблеми при намирането на пътя и придвижването в местността.

На 12 юни група в състав В. Попов, Я. Макулев, А. Гяурова, Ч. Ташев, Д. Кожухаров и Ф. Филипов се изнесоха в организирания базов лагер, за да картират няколко пещери, маркирани от експедицията през 1992 г. Работата им в района трая два дни, през които бяха открити 9 пещери.

В същия ден Вл. Гогов и аз поехме на рекогносцировъчно поучаване в района на масива Коринотит (1728.8 м) и за два дни успяхме да открием 11 нови пещери. Именно за това ние се пребазирахме и работихме околоръст още цели 6 дни.

За разлика от преди, сега сякаш като просветление дойде откриването на по-големи и дълбоки пещери, но и в тях се удари на камък. Пропастта В-4, която видимо изглеждаше перспективна, завърши безнадеждно на 48 м дълбочина. Още по-драматично завърши и проникването в В-11. В черната паст на тази изключително интересна пропаст се стичаше, образуван от топящия се на повърхността сняг, водопад.

Спусна се Яни Макулев. В началото водната струя можеше да се избегне, но после той попадна в тръбовиден кладенец и водата започна да го облива. На дълбочина 60 метра той стигна до площадка, където вече беше мокър до кости. Идващото от дълбините въздушно течение, не само че не смразяваше костите му, но и обледеняваше долната част на въже-то. Яни си спомни сентенцията По-добре жив глупак, отколкото мъртав герой и пое обратния път. Когато излезе, беше почти посинял.

Щастието ни направи една полуосмивка само в пропастта В-21, чиито обледенени отвеси завършваха на минус 110 м в голяма зала скована от кристален лед. До края на експедицията успяхме да проучим общо 27 пещери и пропасти.

На 22 юни, за втори пореден път, посрещнах рождения си ден в Албанските Алпи. Същата вечер В. Гогов и А. Гяурова, Я. Макулев, Ч. Ташев, Д. Кожухаров отпътуваха за България, а ние от УАЗ-ката останахме в Шкодра, за да гостуваме на Гъзим. На следващия ден отпътувахме за района на Голо Бърдо, за да проведем първото разузнавателно проучване на този изключително важен за нас българите район на Албания.

Историята сочи, че когато през 1913 г. Лондонската конференция утвърждава границите на провъзгласилата независимостта си Албания, в тях попадат територии, които тогава България счита за свое културно-историческо и етническо пространство. Една от тях е областта Голо Бърдо. Според наши и чужди изследователи в края на XIX век българските села в този район са били 21, а в последните години се смята, че чисто българско население има само в около 15. Една част от тях бяха обект на представяне от филма на Е. Еков от ТВЦ Благоевград, който аз успях да гледам по канал 1 на БТ два пъти. Тогава не само, че останах поразен от нямото ми съприкосновение с българите в Голо Бърдо, но и бях завладян от мисълта, че на всяка цена трябва да отидем там. Сега ни беше изпаднала тази възможност и ние не само като пещерняци, но и като българи решихме да сторим това. С тази идея на 24 юни потеглихме за с. Кленье, намиращо се в

сърцето на Голо Бърдо. Още при първата си среща с местните хора, се уверихме, че езикът ни на общуване е един и същ. Разбира се, че говорът на хората имаше ясно изразен западен диалект, но това не беше пречка. Така успяхме още по пътя да получим информация за наличието на голяма водна пещера на име Пещник край с. Мало Острени. Малко след като го отминахме срещнахме двама души и понеже се бяхме надумали да говорим само на български ги попитахме:

– На къде сте тръгнали, бе хора?

Обясниха ни, че единият е за Требища, а другия за Клъенъе, където отивахме. Решихме да ги вземем. Голяма приказка завързахме по пътя. Човекът от Клъенъе прояви голямо любопитство за целта на нашата мисия в селото. Той просто недоумяваше, че сме се дигнали чак от България, за да проучваме тукашните пещери, защото за него, вероятно те не означаваха нищо. Може би пък, знаейки, че сме българи е предположил, че идваме в Голо Бърдо с някаква специална задача. Такава никой не ни беше поставил. Бяхме решили сами, че отивайки там ще можем с присъствието си да помогнем на хората да се самоопределят като прави българи.

Едва, когато спряхме на мегдана, човекът изплю камъчето. Показа се, че не само е кмет на селото, но и че иска да ни почерпи за това, че сме му спестили дългото ходене. Нямаше мърдане - това беше албанска традиция, която трябваше да спазим, за да не обидим и без това обидчивите албанци.

Трийсетина каменни стълби ни отведоха на една площадка, на която се намираше местната кръчма. Влезнахме в нея и веселбата започна. Щом седнахме на масата и околните разбраха, че сме българи веднага ни заобиколиха и насядаха. После едно момче отиде да вика някой се бай Боже с гайдата. Поръчаха ни кафе и по ракия. Започнаха да ни разпитват за България, как живеем там, какво става, защо сме тук. Според албанския обичай чашките на гостите винаги трябва да са пълни. Нямаше шансове за отказ или бягство от традицията и ние неохотно изпразвахме съдържанието на и без друго малките като напръстници чашки. По едно време

дойде прословутият бай Боже и наду гайдата. Първо запяха те, после ние. Накрая пяхме заедно и то песни, на които им викаме македонски.

Свечери се и забавата залиня. Пък и трябваше да помислим къде ще спим. Мнозина спореха кой да ни бъде домакин, но най-много кмета и бай Боже. След като последният надделя, тръгнахме към тях. Той обаче реши, че не можем да отидем в наполовина християнско село, без да посетим попа. Така и стана. Цялата попска фамилия се строи край вратата, за да ни посрещне. После, пийнахме отново по кафе и домашна гроздова и заговорихме за това как с общи усилия и средства на гръцката патриаршия мюсюлмани и християни са реставрирали сградата на местната църква. Попът се оплака, че българската църква не я е еня за тамошната диаспора и други неща, който като българин ме е срам да споделя. По всичко изглеждаше, че българската държава не води активна политика за защита на интересите на българското национално малцинство в Албания. Впрочем, къде ли водеше, но това може да бъде обект на друга, специална книга. За мен беше ясно едно - тези хубави хора изпитваха необходимост от постоянната грижа на майката Родина. Ако това го имаше, те щяха да бъдат сигурни, че са българи, а не власи, гагаузи или македонци.

На следващия ден, бай Боже ни показва единствената пещера, която знаеше в района. Оказа се малка пропаст с име Пещерата на гълъбите.

Междувременно, вечерта ни разбиха колата и откраднаха 20-литровата туба с резервен бензин и фотоапарата ми. Така бяхме кипнали, че без да нарушаваме добрия тон, заявихме че си тръгваме.

След обед поехме за България прекосявайки масива на Голо Бърдо. По пътя събрахме информация за още две, по думите на местните хора, големи пещери край с. Борова и с. Луник.

Въпреки първоначалните несполуки, експедицията успя да открие и картира общо 28 пещери и пропасти, от които 27 в Албанските Алпи и една в масива на Голо Бърдо. Дълбочи-

ната на откритите пещери беше сравнително скромна, като пропастта В-21 (110 м) и по-малките и сестрички В-26 (-85) и В-22 (81 м). Единствената пропаст, която не можахме да проучим докрай, беше тази с водопада. С това заживя и поредната ни надежда за ново голямо откритие в Албания.

ГОЛЕМИТЕ ОТКРИТИЯ НА 1995

Допреди 10 години българските спелеолози често бяхме спохождани от щастието да открием дълга пещера или някоя дълбока пропаст. Въпреки, че страната беше добре ошетана и относителното намаляване на интензивността на спелеоложката дейност през последните години, макар и не така често, по-упоритите, а и тези, които са родени с късмет продължаваха да откриват големи пещери и пропасти. Годишната 1995 не направи изключение в това отношение. Първа дойде радостната вест, че в района на ябланишката махала Нановица, след упорито разчистване и борба с теснините пещерняците от неформалния клуб МОЕРПА са направили поредната 104 - метров пропаст в България със звучното име Ясенски облик. Това откритие накара пещерняци от Троян и техни колеги от софийския „Академик“ да продължат започналите преди няколко години проучвания в пещерите Куманица и Върлата в района на резервата Стенето в Троянския Балкан. Усилията им бяха тройно възнаградени и през тази година дълбочината на Куманица нарасна на 106 м, а нейната нова дължина достигна 1565. С тези размери тя се нареди в списъка на най-големите български пещери. След откриването и изследването на 300 м нови галерии в пещерата Върлата, нейната дължина достигна 1110 м и тя също влезе в списъка на големите.

В ранната есен пещерняците от клуб „Хеликит“ - София, в който вече членувах увеличиха дълбочината на известната пиринска пропаст Вихрен. С новите си 170 м тя стана не само най-дълбоката в Пирин, но зае и 15-то място в списъка на големите български пропасти. Години по-късно П. Патев, бивш член на софийския „Академик“ и по-късно създател на Армейския спелеоклуб - София, ми призна, че той и Я. Божи-

нов са автори на това откритие. Години по-рано те бяха свършили тежката работа с разбиването на теснините в края на Вихрен и я бяха удълбочили, но за това така и никои не разбра. Откритието не бе публикувано ни тайно, ни официално и откривателите останаха в сянка. Бивайки хеликтитец, а и отстоявайки принципа, че единствената запазена марка за откривателство в спелеологията е публикуването на картата и описанието на дадена пещера, казах на Павката, че те сами са си виновни. В края на краищата обаче дойде ред да оправя съществуващата несправедливост и да назова техните имена, както се казва за протокола. През ноември активността на спелеолозите спадна, но за момчетата от пещерен клуб „Студенец“ - Плевен, това сякаш не важеше. И тази година те продължиха леководолазните си проучвания в пещерата Водопада край с. Крушуна, и то не без резултат. Преодолявайки един 30-метров сифон, вече известният ви водолаз К. Петков, попадна в суха галерия, като проходи цели 200 м, без да достигне нейния край. Какво има по-нататък вероятно щяхме да разберем по-късно, но се надявахме, че бъдещата й дължина многократно ще надхвърли тогавашните й 2015 м.

През декември и пещерняците от клуба в Стара Загора ни донесоха нови изненади. По информация на вече пооттеглилия се от нашите редици Иван Здравков от Сливен те проучиха (не докрай) самоотворила се пропаст в Твърдишкия балкан. Първоначалните данни за дълбочина клоняха към цифрата 100. По-сериозни проучвания в пещерата, която беше наречена с интересното име Мъгливия сняг, се проведеха в периода 1999 - 2002 г. Тогава в резултат от 3-те национални експедиции, организирани от пещерния клуб „Саламандър“ - Ст. Загора, пещерата беше изследвана и картирана основно. Дълбочината и достигна 146 м, а общата дължина на галериите премина границата на 3-те километра.

ТРАВЕРСЪТ НА ГАНЧО

Алпийският термин траверс е възприет и в спелеологията, където означава преминаването на маршрут, свързващ два или повече входа на една пещера. Стотици пещерняци по

света изпробват своите технически възможности, физическа и психическа подготовка и издръжливост, като осъществяват траверси в пещери, които предлагат необходимите за това условия.

У нас пещерите, в които могат да се правят траверси, се броят на пръстите на ръцете. По-интересни от тях са Парниците при с. Бежаново, Духлата край Боснек, Ямата на Искречината-Малката Балабанова при с. Губеш, ППД, с. Боснек, Системата 9 - 11 в циркуса Бански Суходол в Пирин и Тошова дупка с. Главаци. По тази причина нашият опит в траверсирането е сравнително малък, но за това пък той е изпробван в такива световно известни пещери като Пиер-Сен-Мартен, Феликс Тромб и Жан-Бернар във Франция и Снежна в Полша и нейната съименничка в Кавказ (Абхазия).

През август 1995 г. Г. Словов от клуб „Хеликит“ и аз бяхме изпратени да участваме в международния курс за техническо усъвършаване и подготовка на големи пещерни прониквания, организиран от Френското училище по спелелогия. Честно казано, толкова бях ходил по дупки, че нямаше какво толкоз да усъвършенствам. По-важно за мен беше да разбера дали и с какво се е променил начинът на обучение във френското училище по спелеология (все пак бях преминал курс в него преди 13 години). Озовавайки се в Нан су Сент Анн в провинция Юра, ние дори не подозирахме, че край това малко селце се намира осмата по дължина пещерна система във Франция - Верно (32 км.) Не знаехме също, че тя има 7 входа, като разликата във височината между най-високо и най-ниско разположения от тях е 387 м.

Крайната цел на курса беше да се осъществи възможно най-дългият траверс между входовете на Верно. За да се подготвим за това, в продължение на 4 дни трябваше да направим прониквания в различни по трудност и характер участъци на системата Верно и в някои други пещери със сходни условия. Така последователно опознахме вертикалните части на входовете Ерусалем (-90 м), Бом де Крет (181 м) и Бие Бусе (-172 м), а Ганчо се спусна в пропастите Гро Гадо (-112 м) и Воожие (-200 м). Накрая, като за десерт, в продължение на 6

часа прониквахме в 5-километровата водна пещера Шоврош. Тази пещера се славеше с подземната си река. Движението през нея стана с цели неопренови костюми, защото дълбочината на отделните участъци варираше от 0,20 до повече от 2 метра. С други думи, придвижването се състоеше от джапане до плуване, прекъсвано на 3 пъти от свободно изкачване на вертикални прагове. След като преминахме и това изпитание дойде време за прословутия траверс. На 13 август, в компанията на 8-на французи и един ирландец, Ганчо потегли към нискоразположения вход на системата - пещерата Боден. Изпитанията, които преминах, ми дойдоха малко множко, а и кръста ми отново се обади. Все пак вече бях стигнал 43-те, а и нямаше как да забравя какво ми се случи в Албания само две години по-рано. Реших, че в това положение мога само да създам проблеми на проникващите и се отказах от траверса.

Групата тръгна от Боден с цел да направи траверс до входа Бие Бусе. Разстоянието между двата входа бе 8 км при преминаването, на които трябваше да се преодолеят 360 м нагоре. Три часа след влизането един от французите и ирландеца се върнаха обратно, защото не бяха издържали на условията и темпото на придвижване на останалите. Външният им вид и разказаното красноречиво описваха обстановката в началните части на траверса. Лазене в теснини и преодоляване на пасажи с рядка като боза кал, преминаване на парапети, спускане и изкачване по изкаляни въжета. Следваше 5 - километровото придвижване по водната галерия, включващо газене от до колене до шия, та даже и плуване. След всичко това идваше излизането през вертикалните части и меандрите на Бие Бусе. Тук спелелозите бяха свалили неопреновите костюми, защо няма вода и е топло. Този невероятен траверс продължи цели 18 часа!

Курсът приключи, но ние дупкаджиите нямаме насита. Бях се уговорил с отколешния си френски приятел Марсел Месоние от Лион след курса, да отидем в някоя и друга пещера. Така и стана. Марсел, старата ни познайница Магали, Ганчо и аз потеглихме за Савойските Алпи. Планът ни Марсел бе да се установим в една скиорска база в масива Шамбюй,

откъдето да посетим някои от близките пещери. За съжаление успяхме да проникнем само в пропастната пещера МС - 6 с денивелация -40 и дължина 500 метра. В единия от трите дни в Алпите успяхме да изкачим най-високия връх на този интересен карстов масив Гранд Шамбюй (2195 м), с което завърши и пещерната част от пребиваването ни във Франция.

ВРЕЛО - СИФОНЪТ БЕЗ КРАЙ?

След като Пезото с мъка събра петима ни и тежката леководолазна екипировка, потеглихме към Скопие. Късно след полунощ пристигнахме в планинския дом Матка в едноименния каньон - мястото, което щеше да бъде база на първата българско-македонска пещерна експедиция. Още на сутринта лодката на спелеолошко дружество Пеони се плъзна по водната повърхност на езерото, за да ни отведе навътре в каньона, в склоновете на който зееха входовете на няколко пещери. Те щяха да бъдат само декор на това, което щеше да се случи, а именно осъществяването на леководолазни проучвания на сифоните в тях.

Този ден огледахме всичко, съставихме тактическия си план и се захем с подготовката на първото гмуркане. Зареждане на водолазните бутилки и акумулаторите на подводните фенери, маркиране на осигуровъчното въже и още ред други досадни, но изключително необходими дейности бяха нещата, които предшестваха първото и всички следващи гмуркания.

Промъквайки се и спускайки рапел, свалихме нелеката водолазна екипировка до езерната зала на пещерата Врело. След свещенодейственото водолазно обличане Гущера се потопи в 11 -градусовата вода. Плувайки, той огледа стените на езерото, за да открие подводния вход, който само след минути погълна светлината на подводните му фенери. Ето какъв беше краткият му разказ на излизане: „Галерията е широка и пълна с образувания. Спуснах се постепенно до минус 23 метра, а после започнах да се издигам. На 65 метра от началото на сифона достигнах вертикална пукнатина, по която вероятно може да се изплува на сухо.“

На следващия ден Ивайло Вълчев, лека му пръст, се опита да продължи, но една теснина не го пропусна. Последва гмуркане във второто пещерно езеро, което се оказа дълбоко само 15 м. Пещерата не се предаде и решихме, че ще е по-добре да щурмуваме големия карстов извор Врело, бликаш под нивото на езерото в каньона. Всъщност той се оказа и гвоздеят на програмата.

Този път Краси и Ивайло се гмурнаха заедно. Отворът беше на около 4 м под нивото на езерото. После следваше широка галерия, която вървеше 85 м напред до мястото, където краят на осигуровъчното въже се изниза от макарата. Нашите бяха достигнали дълбочина 12 метра. За този ден толкова.

Нов ден - нов късмет! Двамата водолази отново цопнаха във водата и за нас помагачите започнаха да текат поредните минути на чакане. След 42 тягостни минути отново съзряхме лицата на нашите другари. Те бяха усмихнати, което предвещаваше добри новини. Да! На 195 м от входа и на 35 м дълбочина проникването беше преустановено. Сифонът имаше непознати за нашите водолази обеми и продължаваше.

Екипировка за по-нататъшно безопасно проникване нямахме, а Н. Симов (Блеки) - третият ни водолаз, се беше разболял, както се оказа по-късно, от жълтеница. Решихме, че във Врело ще сме дотук.

На следващия ден Краси пробва сифона в пещерата Кръщелна, но само след 30-тина м подводната галерия свърши.

Нашето посещение обаче, не! За десерт нашите приятели ни заведоха да видим интересната, а и красива пещера Алиица!

Що се отнася до експедиционната програма, равносметката бе кратка: 7 гмуркания в 4 сифона, 280 м картирани подводни галерии и най-дългия, засега, сифон в Македония, който нямаше свършване.

Всичко това стана възможно благодарение на абсолютното гостоприемство и всестранната помощ на нашите приятели от спелеоложкото дружество Пеони - Скопие и усилията на нашия екип, сред който фигурираше и д-р А. Георгиева.

Тук е наложителен малък послеслов. През 1999 г. описаните сифони бяха обект на изследване от съвместна френско - белгийско - хърватско - македонска водолазна експедиция. Международният екипът беше успял да напредне още в извора Врело. Проучвателите обаче бяха спрели проучването на входа на сифона. Там дълбокомерите им показвали 35 м, а надолу зеела бездънна подводна пропаст. Македонският извор Врело продължава да чака своите изследователи.

ОТНОВО В АЛБАНИЯ

В началото на годината провеждането на експедиции в Албания изглеждаше немислимо. Желание имаше, но в бюджета на федерацията нямаше пари. Състоянието на клубовете „Хеликит“ - София, и „Сърнена.гора“ - Ст.Загора, които възнамеряваха да проведат самостоятелни експедиции, беше същото и това беше изпарило почти всички надежди за албанизъм. Първи се отказаха момчетата от моят клуб. Преди да се оттегля от битката реших да направя последен опит за намиране на пари и подготвих проект за финансиране от програма Балканско сътрудничество на фондация „Отворено общество“. Работата обаче се запече, защото отхвърлиха проекта под претекст, че финансират само дейности от хуманитарната сфера. Използвах тежестта на председателя на федерацията П. Берон и той успя да лансира разглеждането на проекта на експертно ниво. Мина месец, но резултат нямаше и нямаше. Бях амбициран да направя всичко възможно за провеждането на една експедиция, независимо кой ще я организира. Един ден, на път за Карлуково спрях в Мездра. На гарата срещнах случайно Д. Дамяновски - председател на местния пещерен клуб „Искър“. С него бяхме воювали на албанска земя още по време на първата ни голяма експедиция. Знаейки, че е заразен с бацила спелеологикус албаникус му подхвърлих идеята за съвместна експедиция между мездренци и старозагорци. Последните се бяха зарекли да отидат в Албания и се гърчеха в мъки да осигурят средства за това. В края на краищата работата се закваси. Двата клуба решиха да проведат съвместна експедиция като всеки поеме разхо-

дите за изхранването на своите участници, а общите разходи по пътуването и т. н. се разделят солидарно. Пещерняците от клуб „Искър“ - Мездра, се наеха да осигурят транспорта на експедицията. По една или друга причина, бях поканен да се присъединя към експедицията.

Три седмици преди уговорения ден за тръгване, когато отдавна бях отписал финансирането откъм „Отворено общество“, ненадейно ми се обадиха по телефона. Званияха от фондацията за да ми съобщят радостната вест, че експертите са отпуснали исканите пари. Бързо развъртях телефоните на Делян и Алексей Стоев, за да ги зарадвам. Казах им, че имам възможност да покрия общите разходи при положение, че се съгласят да включат в състава на експедицията екипа, на който се основаваше научната програма на проекта - А. Стоев - спелеометеоролог, И. Иванов - хидрогеолог, К. Данаилов - геодезист, П. Мъглова - астроном, Т. Иванова - зоолог.

Предложението ми беше примамливо и бързо склоних приятелите си. И така посочените люди и екип в състав Д. Нейчев и Т. Марков от старозагорския клуб и Д. Дамяновски, В. Петричев, И. Томов, Ц. Цеков, А. Цветков, А. Стаменов и Е. Василев от Мездра бяха готови да отпътуват за Албания.

На 19 август 1996 г. заминах с автобус за Тирана, за да уредя получаването на лиценз за провеждането на спелеоложка експедиция в Албания, а после да изчакам пристигането на останалите в Шкодра като гост на нашия дългогодишен приятел и колега Гъзим Уручи. Дните ми до пристигането на експедицията бяха изпълнени с много голямо напрежение, защото се оказа, че Гъзим лежи тежко болен в Тирана. Последваха какви ли не митарства. В края на краищата с активната помощ на културното аташе при българското посолство в Тирана - Л. Станков, успях да взема прословутото разрешително и зачаках нашите.

На 24 август късно през ноща, 15-местното Чавдарче, едва вместило 16-те калпака и цялата експедиционна цигания, благополучно пристигна в Шкодра. В последния момент, към състава на експедицията се бе присъединил и Д. Узунов от Ботаническият институт на БАН, така че отборът беше набъб-

нал. След малко сън и покупка на провизии веднага дръпнахме за там, където бяхме тръгнали - временното овчарско поселение Стани и Другомирит под едноименния връх. Фактически това бе най-високо разположеното място, до което можеше да се стигне с превозно средство (приблизително 1500 м н.в.). После дойде и досадното и неприятно изнасяне на багажа към предвиденото за базов лагер място. Преходът с товар бе с продължителност около 4.30 ч, но за сметка на това се изкачихме достатъчно навътре и по-високо в масива. В този ден някои от нас направиха по два курса. На следващия, след по още един тегел, всички, плюс манджата и екипировката, бяха вече горе и готови за работа.

Базовият лагер се намираше в падината Гроппа е Кренцес (Яранит) - място, което ни позволяваше да свържем предишните с новите райони на проучване. Единственият сериозен проблем тук беше безводието. За разлика от предишните експедиции този път бяхме предварително подготвени да го решаваме. Само на 20 м от палатките се намираше плитка и почти изцяло запълнена със сняг пропаст, която нарочихме за снежна кариера. Ежедневната работа на дежурните по вода беше да пълнят със сняг черни найлонови чували и да ги излагат на слънце. В крайчеца на всеки чувал имаше пробита дупка, под която подлагаме съд за събиране на стопената снежна вода. Сутрин, когато всички се отправяхме на работа, на поляната край лагера оставаха десетина чувала, между които дежурният трябваше целодневно да снове. Все пак бяхме 17-тина и се нуждаехме от не по-малко от 40 литра дневно.

Имахме на разположение 7 дни, в които трябваше да свършим всички набелязани задачи. Трябваше да концентрираме вниманието си върху по-големите обекти, които се надявахме да открием, но първоначалните обхождания не дадоха желания резултат. Сред многото пропасти с дълбочина до 30-тина метра едва една (Б-11) се оказа по-дълбока от 112 м. През миналата година в нея, със значителен риск от преохлаждане, Яни беше достигнал до около -60 метра. Сега в пропастта се спуснаха А. Стоев, И. Томов и Т. Марков, но дупката ги пропусна още около 50-тина метра и по закона за всеоб-

щата гадост свърши с непреодолим блокаж.

Следващото по-голямо откритие дойде по неочаквано комичен начин. Един ден, когато Митко Узунов реши да отиде по голяма нужда на около 50-тина метра от лагера, той се натъкна на отвора на голяма пропаст. Цветан и Евгени от Мездра я проучиха и картираха. Беше минус 148 м, т. е. най-дълбоката пропаст за цялата експедиция.

Работейки за свързването на района с проучените в предишните години места, открихме пропастта К-21. Нейната отдалеченост наложи заедно с Ивайло, Киро и Таню да организираме преден лагер в близост до входа ѝ. Времето беше хубаво и по нищо не личеше, че върви към разваляне. За това решихме да не изнасяме палатка, а да спим на открито - нещо, за което после много съжалявахме. Стори ни се, че една хубава скална ниша може да замести палатката и бързо я обзаведохме за живот. За три влизания групата успя да стигне до -121 м. Там се появи един гаден тесняк, който даже и Киро - най-слабият от нас, не можа да преодолее.

После заваля. От тавана на нишата, в която се бяхме настанили прокапа. Добре, че както винаги носех спасителното си фолио. Покрихме се с него. Макар и завити, прекарахме една безсънна нощ, а на сутринта падна тотално сушене на дрехи, възета и спални чували. Докато траеше това се разделихме на две, за да продължим проучванията на района. Изкачване към съответната бърчина, после спускане във съседния валог, изкатерване по отвесната му стена, движение по насечената от остри като ножове и дълбоки до няколко метра кари - това бяха операциите съпътстващи нашия обход. Правейки го, се натъкнахме на няколко перспективни отвора, но понеже не носехме нищо освен вода и малка закуска, не ни оставаше нищо друго освен на ги опробваме чрез хвърляне на камък. Обикновено той се забравяше да тропа в тъмнината, а времето на падане отчиташе приблизителна дълбочина между 60 и 80 метра. Имаше ли нещо надолу можехме само да гадаем.

Междувременно А. Стоев, И. Иванов, П. Мъглова, Т. Иванова и К. Данаилов работиха и върху осъществяването на на-

учните задачи на проекта в резултат, на което бяха извършени спелеоклиматоложки, хидрогеоложки, биоспелеологични изследвания и топографски работи. Ежедневните валежи значително затрудняваха работата и ни принудиха на 1 септември да я преустановим. Същия ден евакуирахме предния и после основния лагер, а на следващия потеглихме от Стани и Другомирит към Шкодра и от там за България. Тръгнахме си сравнително доволни - за 6 дни успяхме да открием и проучим 25 пещери и пропасти - не толкова големи колкото ни се искаше, а такива каквито ни бе отредила съдбата. Така броят на изследваните от българи пещери в Албания нарасна на 210, а резултатите от научните ни изследвания там бяха допълнени с още нови и интересни данни, което съвсем не е малко. За съжаление, пещерите и пропастите с така желаната големина все още не бяха на лице. Тази експедиция потвърди сентенцията, че съединението прави силата. Във времето, в което живеем, това е единственият залог за бъдещите ни успехи, било тук в България, било извън страната.

ГРАФИТИ ПО СКАЛИТЕ

Доживяхме и до 1997-ма. Положението в Албания беше тревожно и съвсем не подхождаше за каквито и да е солови или групови експедиционни изяви. Не оставаше нищо друго освен да си налягаме парцалите и да ръчкаме тук в България.

През 1989 г. случайността ме срещна с Юлиан Маринов, тогава възпитател в Каменоделското училище в с. Кунино. Тогава той ми съобщи, че в района на гара Радовене е открил скални графити, изобразяващи животни, които наподобявали тези от пещерите край с. Царевец, Врачанско. Източникът на информацията се въздържа да ми посочи точното място на находката, така както беше направил и по-рано в една своя публикация във врачанския вестник *Отечествен зов*. С Юли се срещнах отново през септември 1996 г и този път той подробно ми описа мястото на графитите.

По същото време знаех, от Ст. Станев (Стенли) от студентския пещерен клуб „Академик“, че между гарите Кунино и Карлуково се бе натъкнал на друга малка пещера с графити.

Любопитството непрестанно ме глождеше, но между други проекти все не можех да намеря време за Радовене. Два пъти правих безуспешни опити да открия другата пещера, докато един ден Стенли ми показа входа ѝ от влака.

Вече имах реална възможност да осъществя намеренията си - да видя находките с очите си, да фотографирам графитите, да снима отпечатъци (естампажи) от тях и със събраната първична документация да провокирам интереса на специалистите по наскална живопис към по-нататъшни, задълбочени проучвания. Речено-сторено.

Тръгнах на 3 август сам. Гара Радовене ме посрещна с дъжд, който ме накара да извървя пътя към желаната цел значително по-бързо, отколкото обикновено. Скоро достигнах скалната ниша, където би трябвало да са рисунките. Свалих прогизналото си пончо и трескаво започнах да оглеждам скалната повърхност. Аха, ето ги прословутите драскулки - промърморих си под носа, щом съзрях първите графити. Ясно личеше, че някой ги беше осъвременил, т. е. преудълбал, вероятно, за да ги фотографира. След внимателен оглед с радост установих, че наоколо са пръснати и непокътнати миниатюрни графити, изобразяващи коне, елени с разклонени рога, соларни знаци и нещо като шахматни решетки. Обходих скалния откос по цялата дължина, но не успях да открия нищо друго, освен една малка пещеричка. На всяка цена трябваше да се картира, защото беше една от малкото български пещери образувана от мергелни варовици. Бях сам, а и нямах запас от време, за да сторя това. За компенсация започнах, макар и неловко, да снимам отпечатъци на по-представителните графити. За целта полагах върху тях тънък прозрачен полиетилен, залепях го с лейкопласт върху скалата и после вървейки с химикалка по хода на гравюрата повтарях изображенията. Въпреки сумрака заснех няколко фотоса, които в последствие се оказаха четливи и смело поех обратния път към гарата. Нали знаете, мокър от дъжд не се бои!

След известни перипетии, къде с влак, къде пеша, успях да се добера до околностите на гара Карлуково. Всъщност стигнах скалния откос преди руините на каменотрошачката,

където се намираше и пещерата с графитите. Входът не предвещаваше нищо интересно. После се закатерих нагоре по комина, за да разбера, че в горната му част се отваря втори, по-високо разположен вход на пещерата и, че точно там има два графита изобразяващи коне. Едвам се закрепих, за да направя снимка, като същевременно си мислех кой, защо и как е изчегъртал тези животинки точно тук.

После заслизах по хлъзгавата камина внимателно, оглеждайки всеки квадратен сантиметър от стените. За мое щастие усилията ми не останаха безрезултатни. Цяло стадо коне стоеше застинало на скалата пред мен, наред с разни други трудно определими на пръв поглед фигури. Разкрячен като паяк с нех два-три естампажа и преустанових проучването. Дъждовните облаци затулиха последните слънчеви лъчи, които и без друго не осветяваха добре вътрешността на пещерата. Не се виждаше нищо и явно трябваше да се идва отново. Какво от това, нали първата стъпка беше направена.

По-късно предадох събраната първична информация на приятеля си Т. Стойчев, който междуременно бе станал специалист по праисторическо наскално изкуство в Националния археологически институт с музей при БАН. Даже отидохме тримата със Стефан Цонев, за да свалим естампажи от находището при Радовене. От тогава минаха три години, но Тодор не рачи да публикува нищо. Явно първоначалният му интерес се задръсти от други, вероятно по-важни мисли и начинания. За това находището Радовене стои все още неизследвано и непознато за научната ни общественост. За сметка на това пуснах мухата на Ж. Петров от нашия клуб да направи дипломната си работа върху графитите в Пещерата с рисунките, както нарекохме дупката край Карлуково. Така под ръководството на ст.н.с. д-р Живко Аладжов от АИМ при БАН и с помощта на момчетата от клуба, малкият Живко започна детайлното йзследване. А когато беше наполовина готов, публикува материалите в годишника на клуба и ги докладва на XIII национална конференция по спелеология в Ст. Загора. Там той съобщи 23 графита, разположени в тази и съседната пещери. След подробното им описание бе направен опит за

систематизирането на графитите според вида на изображенията. Беше явно, че графитите са средновековни, но точно от кой период, авторът не посмя да се ангажира. Все пак бях доволен, че усилията, които направих се материализираха до някаква степен.

ОТКРИТИЯТА КРАЙ СКРЪВЕНИКА

В деня след археологическата си разходка поех към Скръвенишки валог. Това интересно природно творение се намираше на 3,2 км югоизточно от с. Карлуково в землището на с. Румянцево (Блъсничево). От една пещерка в дъното на валога изтичаше поток, той протичаше 20-тина метра, след което с 9-метров водопад скачаше в пещерата Скръвеника. Следваха 60-тина метра водно-кална галерия, която завършваше със сифон. Само на 100-тина метра северозападно от Скръвеника се намираше Енчова дупка - именувана на нейния откривател и първи изследовател алпинистът Енчо Петков. И двете пещери бяха проучвани от научноизследователска пещерна бригада Т. Павлов още през далечната 1948 г.

Тези неща обаче ме интересуваха по-малко, отколкото това, което бях научил от Здравеца. Той ми разказа как един овчар му показал малък отвор в дола над Скръвенишкия извор, отвор, от който се чувал шум от течаща вода. Здравеца беше обещал да дойде на Карлуково та да проучим въпроса заедно, но в типично негов стил, това така и не стана в уречения ден и час. Какво пък, Скръвеника си седеше на мястото, което добре знаех.

Когато пристигнах не беше никак трудно да намеря въпросната дупка. Беше твърде малка, за да мога да се пъхна, но отвътре наистина шумеше вода. Извадих няколко шепи пръст и два-три камъка и като се уверих, че без инструмент няма да мине, се упътих назад към Националния пещерен дом.

Десетият традиционен есенен сбор на клуба в Карлуково беше най-близкото по време и място събитие в рамките, на което можеше да се предприеме нещо по-сериозно.

Сборът ни събра на 6 ноември 1997 г. Още на следващия ден заедно с група навитаци се озовахме в Скръвенишки ва-

лог. Братята Веселин и Венко Мустакови и Росен се заеха с разширяването на входа към потока, а М. Мускурова, тогавашната ми приятелка и аз се насочихме към Шаманската пещера. Тази 324-метрова дупка бе открита година-две по-рано от пещерняци от студентския клуб „Академик“ - София. През нея протичаше малък подземен поток, който в края на пещерата образуваше езеро. Никой от изследователите преди нас не беше правил опит да го преплува, за да види къде е краят му. Предполагахме, че водата, която изтича през извора Скръвеника, идва от Шаманската пещера - с други думи, че те са свързани с дълга до неколкостотин метра пещерна система.

Проникването не ни отне много време и сили. Малко преди да стигнем езерото обаче имаше едно ниско място, където усетих присъствието на въглероден двуокис. Бях достатъчно мотивиран, а и психически подготвен така, че без особени усилия преодолях неприятното усещане при потапянето ми в студената вода. След 2 м езерото се удълбочи и вече трябваше да плувам. Галерията направи рязък завой вляво и продължи още няколко метра и свърши. Там езерото допираше стените на малка камбанообразна зала. Цялата му повърхност беше покрита с подгизнали клечки, чийто път нататък беше спрял от образувалия се езерен сифон. Обходих с ръце и крака подводната част на скалата, за да установя дали там има отвор. Да, имаше, а нататък...?

Когато доплувах до чакащата ме с нетърпение Милена, бях почти сигурен, че потокът от пещерата отива в извора, но това трябваше да се докаже.

На 8 ноември - Архангелов ден, Милена и Росен продължиха работата на братята Мустакови, които бяха достигнали до подземния поток. По течението му имаше къса галерия и сифон, а срещу течението - езеро, чиято повърхност достигаше на педя от тавана на галерията. Леглото на реката трябваше да се удълбае, за да се ускори оттокът на езерото и да се свалят нивото му. Включих се и аз.

В теснотията чаткаше тесла, стоманено шило, сапърска лопатка. Измръзналите ни ръце не усещаха порязванията от

острите ръбове на извадените камъни. След време пред езерото вече имаше добре оформен канал и нивото стремглаво започна да пада. Когато просвета стана две педи, осветихме отворилата се галерия, за да видим, че продължава.

Бях почти мокър, така че потапянето не ми направи особено впечатление. След 2 м езерото свърши и нататък се откри галерия, в която можех да се придвижвам в позиция от клекнал до полуизправен. С оптимизъм запълних напред, но след минути се озовах на брега на второ езеро. Там положението беше както преди - можеше да се мине, ако се свали нивото. Подкреплението пристигна и се заехме с познатата работа. Този път обаче беше значително по-трудно. Наклонът на галерията беше много малък, а по дъното ѝ за разлика отпреди, нямаше дълбок нанос. С големи усилия издълбахме 3-4-метрова канавчица, която за щастие хвана декиш. Езерото отстъпи достатъчно. Сега можеше да се потопим в него и да се придвижим напред с глави над водата.

Накиснахме се, повървахме, после изкачихме ниско прагче, прошмулихме се още малко напред и... Някъде високо над главите ни просветна. Дръпнахме още десетина крачки и се озовахме под отвора на малка пропаст. По всичко личеше, че се намирахме под отвора на Енчова дупка.

От другия ѝ край се дочуха гласовете на Б. Гяурова и Н. Симов (Блеки), които от два часа правиха опити да понижат нивото на сифона срещу течението на потока в пропастта. Резултатът беше посредствен. Както бяхме загрели, решихме да подсилим групата. Технологиията за понижаване на нивото беше изпитана, но обстановката по-различна. Потокът бе издълбал леглото си в глинения под на галерията. Удълбаването изискваше изваждане на клисава и дори полутечна глина в продължение на няколко метра - операция, която изискваше значително повече усилия. Когато всички, обилно опръскани с кал, мокри и въпреки това изпотени, напънахме мишци нещата потръгнаха. Сифонът започна постепенно да се отваря. Пет-10, 15, 20 см. Когато светнахме зад него видяхме, че отзад има кухня. Значи можеше да се щурмува. И по-неже мокър от дъжд се не боеше бързо се прежалих. Хоп и се

озовах в ниска, но широка галерия. Пропълзях няколко метра по пясъчното дъно и какво да видя. Под носа ми имаше полусифон. Много ми дойде и дадох път на Милена и Росен. Те поработиха, поработиха, но ефектът не беше достатъчен, за да се мине оттатък. Трябваше да се дойде отново, защото пещерата продължаваше.

Зимните вечери бяха достатъчно дълги, за да мога да отразя данните, с които разполагах, върху милиметрова хартия. Според тях отстоянието между входовете на Шаманската пещера и новооткритата дупка по права линия се равняваше на около 120 м. Това означаваше, че при евентуалното свързване на всички пещери в една би се образувала пещерна система с такава минимална дължина. Ако се вземеше предвид, че пещерните галерии обикновено не са абсолютно прави, а много или малко се сучат, то можеше да се очаква, че теоретическата дължина на пещерната система е от 1,5 до 3 пъти по-дълга. С тази надежда дочаках пролетния лагер на клуба на Карлуково.

И така на 11 април 1998 г. Милена, И. Маринов от Русе, Станимир и Явор от казанлъшкия пещерен клуб и аз се озовахме на входа на Енчова дупка. Бързо спуснахме входния ѝ отвес и се скупчихме пред полусифона срещу течението на потока.

След неприятната баня Милена и аз се озовахме на възловото място. Лопатката, за нещастие, не искаше да работи сама. Знаейки, че ако си помогнем сами, ще ни помогне и Господ, започнахме да отхвърляме пясъка пред себе си. Когато входът към галерията пред нас стана достатъчно висок, забелязахме, че зад него няма никакъв сифон, а просто локва, която може да се заобиколи. Копнахме още малко и Милена се прошмули и само след миг възкликна:

– Йее! Височината тук е около 4 м, галерията продължава.

Разчистих още малко, за да мина и да споделя радостта на партньорката си. Заджапахме навътре.

След като прескочихме един пробит синтър, галерията продължи все така висока. Вретеновидните сталактити над главите ни разкрасиха декора. Скоро галерията се разшири.

Бяхме попаднали в малка ниска зала. От нея изхождаха две галерии. Решихме най-напред да проучим лявата. Беше също ниска, и сравнително тясна. Тук-там между нападалите по пода ръбести камъни имаше малки локви - ясен белег, че по галерията е протичал поток. Откъде ли е идвала тази вода? - помислих си аз и тронаво продължих навътре. После стигнахме до тясно място. Продължението изискваше разчистване, за каквото нямахме време, а и не знаехме какво ни очаква напред - там откъдето идеше водата.

Потокът се усука два-три пъти и полека лека се разшири, за да образува тясно и дълго до 2 м езеро. Вляво от нас то миеше стената на галерията, а от дясно опираше в нисък глинен бряг. По-важно беше какво е положението в предния му край. Там, както можеше да се очаква, таванът на галерията рязко се снишаваше, за да потъне под водата. С други думи бяхме пред поредния сифон.

Повечето от нас бяха добре подгизнали и на път да се преохладят. Отпратихме ги. На Милена и мен не ни оставаше нищо друго освен да направим опит за източване на езерото. Запретнахме ръкави и се захванахме за работа.

Задачата ни беше да удълбочим дъното на езерото и потока, за да осигурим по-интензивен отток на прииждащите води. И докато работата в езерото потръгна, то разширяването на коритото на потока бая ни озори. Наклонът на галерията след езерото беше много малък, а дъното ѝ скалисто. Добре, че предвидливо носехме чук и секач. С тях буквално изсякох, за щастие, в меката скала широк до 4 пръста и дълъг не помалко от 3 м канал. Нивото на езерото започна да спада, но сифонът продължаваше да бъде плътен. Независимо от това реших да го пробвам - нещо, което не бях правил преди. Потопих се в езерото и започнах да опипвам стената с върховете на ботушите си. Първоначално те тръгнаха вертикално надолу, но само след сантиметри хлътнаха нагоре и застъргаха по тавана на подводната галерия. Аха, рекох си аз и потаяйки се до шия във водата пузнах краката си напред. Стори ми се, че свода започва леко да се вдига и, че пръстите ми вече са попаднали в миниатюрно въздушно кубенце. В съзнани-

ето ми взе да назрява мисълта да се гмурна, но някаква червена лампичка започна да мига сякаш искаше да ме предупреди, че това не е безопасно. Милена ми продума няколко думи и съвсем ме разколеба.

Ядосах се на себе си и на обстоятелствата. Просто нямаше друг начин за свързване на системата, освен гмуркането. То можеше да се осъществи и от водолаз, но ми се стори, че бях толкова близо до целта, че си струваше да опитам. Освен това нямаше да ми е за първи път.

Трябваше ми повече сигурност и за това придумах Милена да поработим още малко, барем нивото на езерото спадне поне още малко.

Ръчкането не само, че не позатопли смръзващите ни тела, но и даде необходимия ефект. Почти два пръста от свода на подводната галерия лъснаха над водата. Отвътре изтече доволно количество вода, която изнесе със себе си десетки клечоци.

Бях 100% сигурен, че това са именно тези клечки, които вече бях видял пред сифона в Шаманската пещера. Те ти булка Спасов ден - рекох си аз, и отново се потопих в кално мътната вода на езерото. Повторих познатото упражнение. Този път върховете на ботушите ми със сигурност напипваха кухня. Решението дойде мълниеносно. Без да предупредя Милена, незабелязано взех въздух. После светкавично клекнах под водата, за да групирам тялото си и когато това се получи се оттласнах в желаната посока. Последва мигът на истината - този така очакван миг, в който биваш просветлен от това, което писателят Я. Антов нарече радостта на търсача. Озовах се в края на Шаманската пещера, в компанията да десетки плаващи клечки - място, което вече добре познавах.

На 11 април 1998 г., от списъка на българските пещери отпаднаха две пещери - Шаманската и Енчова дупка, но се появи нова пещерна система Шаманска - Енчова - Скръвеника. За съжаление и до днес никой не може да назове каква е нейната дължина, защото нещата с картирането са забатачени. Според мен не е по-малка от 600 м.

РАВНЕНСКИ ИСТОРИИ

Разгърнах топографската карта на район Годеч и внимателно започнах да я изучавам. Направи ми впечатление, че на платото северно от града са отбелязани повече от 30 негативни форми и изведнъж ми прищрака, че вече съм бил там. Беше преди години, когато по време на една републиканска експедиция Здравко Илиев и моя милост обхождахме подножието на вр. Клокотиш, открихме една нова пропаст и няколко интересни въртопа. По-късно, отново със Здравеца, но и с моя приятел Ст. Цонев, търсихме някаква водна дупка в периферията на платото, но вместо да я намерим научихме, че на равнената му час имало пропаст, в която влизала река.

Заспалият ми интерес към този малко изследван район се посъбуди и от факта, че току що беше обявен националният конкурс „П. Трантеев и инж. Р. Радушев“ за най-значимо спелеоложко откритие на годината. После взех информация за пещерите в района от Главната картотека на българските пещери и като се уверих, че там са картирани само 5, реших, че изследването на района си заслужава. Мотивацията ми нарасна и от географските, геоложките и хидрогеоложките данни, които успях да събера. Те показваха, че там има теоретически възможности за образуването на дълбоки пещери за откриването на каквито мечтаеше всеки нормален пещерняк.

Споделих идеята си в клуба, но зимата още ни подпираше и ходенето на Клокотиш-Равненското плато не беше възможно. Едва изчаках да мине март и на 1 април 2000 г. заедно с И. Алексиев (Морският) и М. Стаменова тръгнахме на там. Решихме да подходим откъм шосето Годеч - Губеш, но черният път към платото се оказва задръстен с непроходими, даже и за Нивата, преспи сняг. Заобиколихме платото и се качихме отгоре му през с. Равна. В селото, обаче ни „поляха със студена вода“ като казаха, че знаят само за една дупка - Ямата у плочако и толкоз. Намерихме я бързо, но кел файда - на входа имаше маркировка с червена боя, което значеше, че е проучена. Бяхме разколебани, но решихме да се поразшетаеме наоколо. В близката гора имаше доста затрупани със сняг въртопи, но по-надолу под нас се откри типична карстова до-

лина. През нея протичаше голям поток, чиито води се поглъщаха от малък отвор под една скала. Върху него бяха нахвърляни клони, които задържаха и доста сняг, така, че за влизане не можеше и да се мисли. По-надолу забелязахме затлачените входи на още две, вероятно по-стари губилища и това ни беше достатъчно, за да запали искрата на изследователските ни страсти.

Докладвах в клуба, но явно, че моментът за масирано клубно ходене на платото не беше дошъл. На 7 май, пак с Морския, но и с кума му Боян Каменов, се качихме на платото откъм Губеш и открихме там 4 перспективни въртопа. Между тях беше и този с влизащата река, за който знаех, но влизането във всичките можеше да стане само след здраво разкопаване.

Най-сетне, на 30 юни към платото тръгна голяма клубна експедиция. Три коли хора: Алексей, Емил, Весо, Веско, Джовани, Ивайло, Илия, Коста, Магда, Миле, Румяна, 3 деца и едно куче. На следващия ден изкопахме около 4-метрова яма в губилището на реката, която всъщност я нямаше. В процеса на работата разкрихме кухня, от която започна силно да духа. Юлската жега правеше така, че смяната с удоволствие влизаше да копае надолу, но не след дълго лъхачият студ охлаждаше ентузиазма ѝ, и тя излизаше да се постопли. Между блоковете се откриваха малки пролуки, а в най-ниската част и много тясна галерия, но изваждането на всеки камък водеше до дестабилизирането на блокажа и опасност от фатално срутване. Междувременно бе направен обход на района и една група отново отиде до Клокотиш, но резултатите не ни вдъхнаха голям оптимизъм, особено на тези от нас, които не се падаха по копането.

Оказа се, че за сега, навитаците сме само двама - Коста Стоичков и аз. Заминахме в петъка на следващата седмица и в рамките на 3 дни ръчкахме из района. Отново копахме в губилището. Наистина духаше страшно, но също така беше и задръстено. За да направим работата безопасна вероятно трябваше да разширим двойно диаметъра на изкопа, което не беше по силите ни. Отказахме се, но за сметка на това, след

около 1 час разчистване разкрихме входа на една друга пещерка. Дължината ѝ се оказа само 10,5 м, но кой ти дава? Накрая, набързо и с риск да изпуснем рейса за София картирахме Ямата у плочако и запрепускахме към селото.

По време на тази експедиция ми дойде наум, че в спорното място за копане с цел евентуално влизане във вероятно съществуващата пещера, не е сегашното губилище, а въртопът зад него. Тогава, двамата с Коста, отидохме на предполагаемото място, разръчкахме шумата и видяхме, че под нея има блокаж, през който подухва. Мисълта за голямо откритие отново започна да ни човърка.

На 14 юли организирахме нова експедиция. Този път решихме да разгледаме периферията на платото от към Зли дол. Групата ни в състав Веско, Коста, аз и Бисер-кандидат за пещерняк в клуба пренощува в дола и на следващия ден се отправя към познатата Темна дупка. Здравко Илиев (Здравец) ми беше казал, че ако на едно място в нея се поразбие ще може да я продължим. На указаното място развъртахме чукове, секачи и шила, но след като разширихме отвора и най-слабичкият от нас се нашмули, цялата работа се оказа ялова. За сметка на това разкопахме друг тесняк и открихме друго малко, но красиво продължение, което така и не картирахме. После Веско си тръгна, а останалите дръпнахме по баира към месността Клокотиш, където бяхме решили да покопаем въртопи. Времето обаче потръгна на дъжд. Едва успяхме да сберем дърва за огън и да опънем палатките и той заваля. Заваля и забрави да спре цели 8 часа. Стърчейки край огъня, хапнахме каквото можахме, пихме по ракия и после се шмугнахме в палатките, които за беда повече или по-малко не издържаха на напора на дъжда. Рано сутринта Бисер си тръгна, а ние с Коста се отдадохме на сушене. Около нас не остана храстче, на което да не виси някой подгизнал „парцал“. Подир това стегнахме багажа и се насочихме към Ямата, където след 2-часово копане успяхме да проникнем още 2 м. Времето ни за повече, обаче изтече. За това картирахме дупката и поехме пеша за Годеч. Осланяйки се на картата решихме да импровизираме маршрута, но това така ни затрудни и забави,

че изпуснахме рейса за София. Добре, че имаше и по-късен.

До средата на септември не можахме да организираме ново ходене на Равна. Все пак, на 15 септември Коста, Милен и аз се озовахме във въртопа, откъдето духаше. След около 2-часово разчистване на пръст и камъни в краката ни се разкри малък отвор. Дръпнахме още 2-3 по-големи „павета“ и ето, че той придоби човешки размери, без това да се отрази на силното духане. Коста почти уплътни входа, после Милен се прошмули надолу и започна да слиза на камина. Когато осигуровъчното въже се отпусна, от него се бяха размотали 13 метра. Долу имаше малка заличка и тесняк, който разширихме, чрез изваждане на глина. После видяхме сметката на огромен камък, който препречваше пътя ни срещу въздушното течение, и попаднахме в тясна галерия с блокаж вляво. Можеше да се продължи, но не и без разчистване за каквото нямаше време.

През последните три дни на следващата седмица отново се дигнахме на Равна - Коста, Живко, Веско, аз плюс креатура от три дами. Преживяхме някак пътуването в претъпкания рейс до Годеч, но после придвижването до Равна се спече. Срещу 15 кинта наехме едно микробусче и работата заспа. Разчистването в Духащата пропаст започна оптимистично, но в края на краищата ударихме на камък в действителния смисъл на думата. Той препречваше тясната галерия така, че нито Коста, нито пък Живко можеха да вземат завоя в края ѝ. Нататък тя ставаше леко низходяща и частично задръстена с речни валуни, които трябваше да бъдат извадени, а после? Какво имаше после, само един Господ знаеше. Отвътре, обаче продължаваше да духа, а за нас това беше достатъчно, за да искаме да продължим. Решихме, че можем да разбием камъка с нагриване, но поради липса на горелка оставихме това за следващия път. За сметка на това без да искам открия един малък отвор до близкото губилище, който след съответното вадене на камъни стана годен за проникване. Влезнахме около 5-6 м. Камината беше тясна по цялата си дължина, а на дъното, където не можеше даже да се клекне, имаше малка пролука, през която хвърленият камък се промушваше и па-

даше свободно още около 3-4 м. Както винаги, времето ни се изниза и трябваше да хващаме обратния път.

Едва изчакахме до следващия петък, за да отидем отново на платото. Този път бяхме 9 души - Боби, Веско, Георги, Живко, Коста, Милен и аз от нашите и академиците Боби и Симо. Бяхме се снабдили с малка газова горелка, която не стига, че се оказа неефективна, но и взе че се счупи. Независимо от последвалото бясно чукане и блъскане от камъка се откъртваха само люспи. Все пак масата му понамаля и той се поразмърда, но теснотията не ни позволяваше да напрегнем мишци и да го извадим. За сметка на това извадихме няколко големи камъка до откритата през миналата седмица пропастицица и отворихме неин втори вход. За съжаление, след картировката новообразувалата се системка се оказа дълбока само 8,3 м. Коста и Живко картираха и откритата преди време пещеричка, но тя се оказа само 2 м по-дълга. Тръгнахме си като решихме да дойдем пак въоръжени с бензинова или стабилна газова лампа, за да видим сметката на гадния камък.

Това стана факт само след 6 дни. На 7 октомври - Асен Василев (Безми) натовари на колата си Коста, Живко и мен и почти светкавично ни „метна“ край дупката. Нещо не бях във форма и с работата се заеха другите. Въпреки техните усилия, газовата горелка на Веско Мустаков също се оказа безсилна пред здравата скала. Моите другари, обаче решиха да го поместят. Те ковнаха два спита, увиха края на камъка със стоманена примка, направиха полиспаст и започнаха да дърпат. Проклетото паве започна да се изправя и тъкмо да се прекатури примката се изниза и почти се върна на мястото си. Вдигнахме ръце и ругаейки поехме към София.

В голямата кошница, с която бяхме тръгнали към платото, не можахме да сложим много големи неща. Все пак, през 2000 г., открихме три нови пещери и картирахме още две. Направихме снимки, взехме координатите и маркирахме входовете на всички пещери. Оказа се, че Духащата пропаст е ново, неизвестно местообитание на бръмбари светломлазци, а и крие още много загадки. Имайки предвид геолого-хидрогеоложката характеристика на района, тук могат да се очакват

пропасти с дълбочина до неколкостотин метра. Освен това по платото има още много необходими места. За това сме решени да довършим работата докрай, което е и едно от най-важните неща не само в спелеологията.

За да приключа, ще кажа - много ми се искаше бързо и лесно да постигнем повече, но ако това се беше случило едва ли щяхме да спечелим достатъчно, защото както казва Плиний Млади „Колкото по-лесно е достижима целта, толкова по-слаб е стремежът към нея“.

ПО ПЕЩЕРИ И СИФОНИ ВЪВ ВРАЧАНСКО И НАКОЛО

Беше през април 2001 г. Отворих електронната поща, а там писмо от някакъв си французин. Установих, че това е пещерният водолаз Франк Васьор, когото преди година две препратих на плевенчани с цел да правят съвместни подводни експедиции. Тогава работата нещо се засука и планираното проучване на легендарния карстов извор Глава Панега не се състоя и сега колегите предлагаха да подновим инициативата. Посъветвах се с плевенчани, от което последва егоистичното решение да се съгласим на съвместна водолазна експедиция, но без Панега. Тук следва да поясня, че през 1992 г. К. Петков от пещерния клуб „Студенец“ - Плевен, навлезе на 230 м в извора, достигайки дълбочина -51 м. Нататък сифона продължаваше и момчетата искаха да довършат започнатото сами.

След дълги дискусии, в които се включиха колегата Т. Далиев, С. Газдов, К. Петков и М. Димитров от Плевен и председателят на пещерен клуб „Стрешеро“- Враца, П. Петков решихме лагерът на експедицията да се разположи край пещерата Кална мътница (Тошова дупка) край с. Главаци, Монтанско и работата да се съсредоточи във водните пещери, разположени в диаметър от около 70 км от там.

До началото на месец август с Франк си разменихме 20-тина мейла, чрез които стъпка по стъпка уточнихме всички подробности относно начинанието. Междувременно стана ясно, че то е индицирано от Френската федерацията за подво-

ден спорт и подводни изследвания и ще бъде активно подпомогнато от спелеоложките федерации на Франция и Белгия.

И така дойде 4 август - денят, в който тук трябваше да пристигнат първите двама от участниците в експедицията. Отидох на летището, където държейки табелка с надпис Рихард Хютлер и Лоран Местре, търпеливо изчаках 2-часовото закъснение на самолета от Милано, за да ги посрещна. Останалите от групата, заедно с трите коли екипировка, бяха пропътували цяла Италия, прекосили с ферибот Адриатическо море от Бари до Игуменица (Гърция) и благополучно пристигнаха в София. Прословутият с гостоприемството си мой колега Трифон Даалиев, прие в дома си новопристигналата част от „бандата“ начело с Франк, най-младият участник в експедицията Мерлин, белгийците Марк Вандермюлен, Роже Косеминс, Жан-Фнасоа-Манил (Бубу) и Гордан Полич от Хърватска.

На 5 август сутринта се събрахме у Трифон и стартирахме към мястото на лагера.

Враца ни посрещна със слънце и готовност за първата медийна изява. Преди да се присъедини към нас, Пламен беше уредил интервю за анонсиране на целите и задачите на експедицията на вълните на „Дарик-радио“, с което се справихме отлично. После дойде време да се заемем с истинската си работа, за да изпълним вече афишираните намерения.

... Микробусът, фургона и джипа спряха пред недостроената сграда на една от тодорживковските резиденции. Подредени във верига всички експедиционери започнахме да изнасяме водолазните екипировка и съоръжения, за да ги складираме в сградата. Скоро там намериха място 40-те водолазни бутилки, двата бензинови компресора, апаратите, неопрените, подводните прожектори и всевъзможните други джаджи за водолазна работа и проникване в пещери. Докато повечето от хората се устройваха - кой в сградата, кой на палатка, Пламен и аз се заехме с кулинарната работа - нещо, което продължихме да правим заедно до пристигането на второто подкрепление. Хапка, пивка и ето, че най-сетне седнахме на първата планьорка, на която преговорихме целия план и определихме

задачите за първия работен ден на експедицията.

...Заедно с Лоран и Ришар „яхнахме“ джипа, прехвъркнахме до с. Долно Озирово и продължихме по черния път покрай долината на пресъхналата река Говнуша. Спряхме. Срещу нас се въздигаше полуголия южен склон на рида Крежта, в който зееше почти незабележимият вход на пещерата Езерото. Тук след около 12 м пълзене се достигаше до подземно езеро, което слагаше край на дупката.

Обясних на момчетата това, а те се шумгнаха в тесния отвор, за да огледат каква е обстановката за гмуркане. Въпреки жарещото слънце, търпеливо дочаках изпълзяването на Ришар от дупката, а думите му, че долу няма сифон и пещерата продължава, ме накараха да зина от учудване. Твърдението се оказа вярно. Така, че дружно се заехме да проучим и картираме галериите, които се бяха разкрили зад пресъхналото езеро. Правейки това, открихме явни следи от иманярска дейност та даже и един явно запушен с камъни и глина отвор. Къде ли водеше той? Това разбрахме след почти едночасово разчистване с малкото инструменти, с които разполагаме - чук и три чифта ръце. Зад каменно-глинената тапа се разкри малка зала с втора подобна запушалка в края.

Докато се разиграваха тези събития, останалите, разделени на две групи, бяха край с. Лютаджик, за да шурмуват сифоните в края на 815-метровата Соколска пещера, да проверят сифона на дъното на 15-метровата пропаст Мечата дупка, а и да направят опит за гмуркане в Черния извор - най-големия в района (максимален дебит 1260 куб. дециметра /сек). Вечерта, когато се събрахме се оказа, че на всички им се е бил „отелил вола“. Докато стигнат до дупката ги морило слънцето, а докато се доберат до сифона, въпреки пещерния хлад, се потили под тежестта на багажа.

Гмуркането в сифона на Соколската пещера беше осъществена от Марк, който обаче успя да навлезе само 70 м навътре и 15 м надолу в сифона, без да излезе на суха галерия. Този резултат остана непроменен и след второто спускане в Соколската пещера, което се случи няколко дни по-нататък. Жан-Франсоа Манил (Бубу) дълдиса в езерото на Ме-

чата дупка и виждайки под себе си маркучи от водна попма (вероятно иманярска) се отказа да продължи надолу.

А от прословутия извор не излизаше ни капка вода, а отворът му беше толкова тесен, че нямаше как да пропусне който и да е водолаз, без да бъде поразширен.

След частичния успех от първия ден, посрещнахме новия с надежди за по-сериозни открития. Причината за нашия оптимизъм беше основателна, защото планът включваше гмуркания в най-перспективните според нас сифони - тези, зад които се очакват безброй метри нови и непроучени пещерни галерии. Първата група, водена от присъединилите се към нас К. Петков (Гущера) и синът му Пламен (Малкият гущер) заедно с Лоран и Роже пое далечния път към карстовия извор Топля край с. Голяма Желязна, за да разбере, че там мътилката създава нулева подводна видимост и проникването в него е невъзможно. Беше много жалко, защото години преди този опит, след многократни гмуркания плевенските водолази бяха навлезли на около 250 м в извора, без да стигнат края на подводната галерия. Има ли нещо нататък и какво е то не можа да установи и нашата експедиция.

Другият Пламен отведе част от хората към лакатнишката Темна дупка и сифона след езерата Пепи, Радево и Бригадно, а Бубу, Марк и аз се отправихме към пещерата Душника край с. Искрец. Хидрогеоложките данни за района даваха основание да се предполага, че сифонът, а може би и сифоните в Душника са една от „вратите“ към една невероятна пещерна система с денивелация от около 750 м и най-малко 12-километрова дължина. Тази цел беше толкова хубава, че просто нямаше как да се постигне „от раз“. И наистина само след около 70 - метров „рейд“ в подводния пещерен тунел Марк спря пред плетеница от опънати и реещи се из течността 8-милиметрови въжета - следа от фаталното водолазно гмуркане на една германка от състава на тайна експедиция отпреди 15 години. В този случай сигурността изисква отстраняване на въжетата, за да не би водолазът да се заплете в тях - една от опасностите, която може да доведе до трагични последици. Белгиецът вероятно се поуплаши и скоро пред нас отново из-

никна светлината на подводните му прожектори. Картината в сифона на Темната дупка положително е била същата, но за разлика от нашия случай Ришар се бе върнал от 110-метрово пътешествие сред кристално бистрите му води. Дълбокомерът му беше отчел 15 м, а взорът - очертанията на голяма подводна зала.

Водени от амбицията да доведем нещата в Душника докрай, на следващия ден прегрупирахме силите. След час каране бусчето спря пред входа на пещерата и заедно с Франк, Марк, Ришар, Гордани и Мерлин започнахме досадното внасяне на екипировката. Последва ритуала на обличането. За около 20 минути главният герой Франк се предреша като същински космонавт. След като неопреновият костюм покри тялото му, дойде ред на балансиращата жилетка, колана с тежестите и херметичния акумулатор. В последствие, задължителните за случая дълбокомер, декомпресиометър, подводен компас, планшет за картиране и калъфче с клещи-резачки намериха място върху ръцете му. Вече нарамил бутилките с привързаните към тях два дихателни апарата, водолазът постави каската си, провери изправността на прикрепените към нея 4 подводни прожектора и нагази във водата, където го чакаха плавниците. Накрая Франк взе катушката с осигуровъчното въженце, наричано от водолазите „нишката на Ариадна“, за да маркира подводното трасе и осигури безпроблемното си завръщане и потъна в дълбината на сифона. Там той престоя 20-тина минути, след което се завърна с първия за начинанието трофей - огромна топка старо немско 8-мм рапелно въже. Вторият трофей се „появи“ след повторното гмуркане. Този път той беше значително по-тежък и обемист и представляваше метална катушка с 50 м електрически кабел. Нямахме никакво съмнение, че двете „нишки“ на Ариадна принадлежаха на трагичната немска експедиция и маркираха извършеното от нея.

Сега пътят напред бе безопасен и проучването на сифона можеше да продължи. С това се зае Ришар, който малко след мястото, където бе завързан вътрешният край на кабела, попадна във въздушно кубе. От водното ниво се издигаше

глинест праг, над който се беше очертала сянката на недостъпна без помощ суха галерия. Водолазите удвоиха състава си, а ние обзети от надеждата, че галерията може да води към мечтаната пещерна система, нервни зачакахме връщането им. Уви! Сухата галерия задънваше, а напред сифона водеше до подводна зала с няколко разклонения. Тръгнахме си с увереността, че поне едно от тях ще ни даде повод да гръмнем някоя и друга бутилка шампанско.

Върнахме се в лагера, за да разберем, че Лоран е влязъл през водния вход на пещерата Черния извор. Сифонът бил 15 м и го беше въвел там, където обичайно се стига след противно едновременно гърчене из галерията зад по-високо разположения сух вход.

През новия ден офанзивата продължи на три фронта - Темната дупка, Душника и Черния извор. Тръгнах с отбора за Темната. На входа разпределихме багажа и го понесохме по близо 1 200-метровата дистанция към сифона. Първото езеро Пепи беше останало без вода, но за преминаване на второто трябваше да надуем лодката. После траверсирахме по брега на Радевото езеро, минахме до дъното на пресъхналото Бригадно и след „миг“ достигнахме залата пред сифона. Беше изминал малко повече от час.

Екипираният Франк, без да се мае, се натопи във водата и пое навътре следвайки нишката оставена от предишния водолаз. Минутите започнаха да се влачат. Пет, 10, 20, 25. Какво ли става? Да не би нашият приятел да е преодолял сифона и да е излязъл в суха галерия? Това изглеждаше логично, но в много случаи природата ни поднася неочаквани изненади. Вървиш си значи в някоя пещера. Галерията е широка и висока и няма никакви индикации, че скоро ще свърши. Неочаквано големи каменни блокове препречват пътят ти и пещерата се задънва. Тогава „плюеш си на ръцете“, развърташ се и... Ако имаш късмет, намираш пролука за нататък, ако не - пиеш една студена вода и увесил нос се връщаш на белия свят.

...От зеленикавите дълбини на сифона се появи сияние, светлината започна да става все по-ярка, издишваният от во-

долаза въздух забълбука из водата и скоро той му изплува. Търпеливо изчакахме да вземе глътка пещерен въздух и започнахме с въпросите. Подминавайки достигнатото от Роже място Франк беше навлязъл в голяма зала. Внимателният оглед показал, че реката изтича през кухините на невероятно срутище. Водолазът започнал да търси проход между каменните блокове, дори намерил един, който не могъл да премине с двете бутилки на гърба. Дълбокомерът показвал, че до водната повърхност има само 5 метра.

За да се разбере дали тайнственото отворение между скалите ще ни заведе в бленуваното сухо продължение на пещерата, беше необходимо да се дойде отново. Проникването можеше да направи само човек, носещ в ръцете си малка 7-литрова бутилка. Спец на тази водолазен прием беше Бубу, но него го нямаше.

Другите също не бяха постигнали особен прогрес. Роже внимателно беше проучил дясната част от сифона на Душника и бе установил, че водата изтича през непреодолими отвори, образуващи каменна решетка. Групата от Черния извор най-сетне беше открила и преминала втория ѝ сифон. Чрез него бяха свързани две от известните пещерни галерии и пътят се скъсяваше. Това щеше да улесни постигане на крайната цел - проучването на сифона в края на пещерата.

Нов ден - нов късмет. За мен, че останах да почивам в лагера, а за изследователите на Черния извор проникването в третия пореден сифон. Гмуркането зарадва присъединилия се към нас два дни по-рано Давид, но то не беше премиерно, защото там вече беше влизал Гуцера. Според него имаше реални шансове за продължение на сифона, което в последствие се потвърди. Късметът не проработи само за отбора на Душника. Явно, че там нещата хептен се закучиха и бъдещето не вещаеше нищо добро.

Шестият ден от началото на експедицията беше отреден за почивка. Докато се мотахме из Враца и Вратцата, за която гостите не пестяха суперлативи, в лагера беше пристигнала моята смяна - Т. Даалиев и съпругата му Нина. Събрахме се и решихме, че не можем да останем „капо“. Предложихме на

водолазите да отскочим до близкия карстов извор Жабокрек, в който от 19 ноември 1963 г. не се бе гмуркал никой. Тогава, с цената на много трудности, членове на групата за пещерно-подводни проучвания към Републиканската комисия по пещерно дело навлязоха на 163 м навътре в сифона. Само липсата на достатъчно опит и съвременна екипировка им бе попречило да преминат цялото разстояние от входа на извора до сифона в края на 3 - километровата чиренска пещера Понора. За съжаление и Франк не можа да постигне това от раз. Той безпроблемно премина познатата граница, продължи още 27 м и бързо се върна при нас. Стана ясно, че „подводничарите“ няма да спрат дотук. Какви бяха резултатите от това и останалите проучвания разбрах чак след седмица, защото трябваше да си тръгна - чакаше ме друга, не по-малко важна работа.

На 12 август - денят на отпътуването ми за София, Франк се беше гмурнал повторно в Жабокрек и този път бе успял да стори това, което не се беше отдало на нашите леководолази. Картировката беше показала, че дължината на сифона, свързващ извора с пещерата Понора, е 240 м. Тази връзка беше доказана опитно преди години. Тогава оцветените с флуоресцин води на пещерната река бяха излезли от извора. Според международните правила обаче, преминатото от подземната река разстояние може да се прибави към дължината на съществуваща пещерна система едва след преминаването му от човек. Сега категорично може да се каже, че дължината на пещерната система Понора - Жабокрек е 3412.

В понеделник водолазите отново се опитват да разсекат гордиевия възел в Душника. Междувременно към експедицията се присъединяват 4 - ма плевенчани, начело с Орлин Калов (Фори). През следващите два дни на тях се пада тежката задача да пренесат водолазна екипировка до Соколската пещера, Мечата и Темната дупка и сифоните в тях. Междувременно шефът на врачанския клуб „Стрешеро“ Пламен „насъсква“ водолазния екип и той прави опит да продължи започнатото от В. Гогов проучване на сифона в Гърдъова дупка край Згориград. Там обаче прогресът е минимален. След 45 м, къ-

дето дълбочината е 6 м, водолазите са спрени от огромно срутване. Подобен е завършекът на сифоните в Соколската и Мечата дупки и докато в първата дължината и дълбочината на първата се е увеличили със 75 и 15 м, то прирастът във втората е само 17 и 8 м.

В сряда, експедицията прави последни опити да промени положението в Темната дупка и Душника, но там нещата не мръдват нито на йота. Дължината на сифона в Темната се бе заковала на 240 м, но общият сбор на картираните пещерни галерии достигна 4592 м. В Душника, към който бяхме тръгнали с големи надежди, въпреки усилията, водолазите навлязоха само 150 м.

До следващия, последен работен ден на експедицията, водолазите не бяха имали късмета да преминат нито един сифон, зад който да има неизвестни галерии и сифони. Според закона за всеобщата гадост това се бе случило именно накрая и именно в Черния извор. Давид и Лоран бяха открили очакваното продължение в сифона на Гущера, след което изплували на прага на красива суха галерия. Краткото време, с което разполагали, им позволило да проучат и картират само 100 м от нея, без да видят края ѝ. Така дължината на тази изключително интересна пещера достигна 753 м. Ако има навити ще продължи да расте. Колкото даде Господ.

После всичко тръгва по обратния ред - събиране на багажа, София, къщата на Трифон и Нина, топлото посрещане и изпращане на нашите колеги. Останаха само хубавите спомени, приятелството и кроежите за нови експедиции. Този път с български водолази.

ПО МИЛАНОВСКИТЕ БАИРИ

Датата е 19 май 2001, а часът 9,15. Автобусът потегли от гара Лакатник преди минути и вече уверено се сучеше по шосейните серпантини, опасващи Турски дол. След като пристигна „задъхан“ в Миланово, Милен и аз го освободихме от присъствието си и поехме по стария път за Враца. Крайната ни цел беше кошарата в местността Корита, където живееха приятелите ми Гъозо, жена му Ана и бай Кольо Брусa. Опитях

се да бързам, въпреки тежката раница, за да ги срещна по-скоро сякаш с това щях да изкупя греха си, че не ги бях навес-тявал почти три години.

Най-сетне пристигнахме... Дойдох тук с идеята да освежа отколешната си връзка с гостоприемните овчари, а заедно с това да въвлека момчетата от клуба в проучването на този изключително интересен и перспективен район от Бегличкия дял на Врачанската планина. След кратка раздумка с домакините поведох Милен Кръстев към района на вр.Соколо (1265 м н.в), на който бях хвърлил око преди години. Топографската карта показваше, че там има въртопи, но тръгнах ли да ги проверя все нещо ме спираше - дъжд или сняг, и то обезателно комбинирани с мъгла. И този път не ни се размина. Когато стигнахме в Търсов валог всичко наоколо се забули в гъста мъгла. Въпреки картата и компаса, не можахме да стигнем далеко и поехме обратно. Когато обаче заобиколихме Зелена могила ни щукна налудничавата идея да се опитаме да достигнем Соколо, движейки се по азимут. От това не излезе нищо повече от едно стабилно загубване, което сложи капака на нашата инициатива. Прибрахме се в кошарата подгизнали и се оставихме в ръцете на нашите приятели.

Дойде новият ден. Слънцето предвещаваше сполука и без да се маем „запалихме моторетката“ и хукнахме по вече познатия маршрут. Достигнахме Търсов валог и скоро пред нас се разкри южния склон на Соколо. Продължихме на запад и озовахме се на ръба на малък скален откос. Пред погледа ни лежеше дивата V-образна долина на река Черна, чиято горница бе опасана от белеещи варовикови скали, които местните наричаха Зли стени. Сред тях тъмнееха няколко петна - вероятно отворите на неизвестни за нас пещери. За да се уверим в това нямаше време и за това се заехме с обследването на скалите под нас. След минути Милен възбудено ми съобщи, че е направил откритие, 14 - метрова пещера, която нарекохме Търсова. За картиране нямаше време та тръгнахме внимателно покрай венеца с надеждата, че там ще открием други подобни пещерки. Стръмният склон бе насечен от малки скални стъпала. Въпреки рядката букова гора, дъното

на речната долина беше невидимо. Стъпих неволно на някакъв камък, той подаде под тежестта ми, бясно се затъркала по урвата и скоро глухо замря в равнището на склона. Ето, че се натъкнахме и на входа на нова пещера. Застанахме пред него, вперихме погледи навътре и... Мама му стара, до дъното нямаше повече от 12 метра. Малко по-надолу пак в основата на скалата открихме още една междупластова пещера, но тя вече наистина беше мижава.

После се разделихме, за да обходим масива на вр. Соколо, но не намерихме нищо ново. Накрая търтихмe обратно към кошарата, събрахме си багажа и запрепускахме към Миланово. За това как изпуснахме рейса и трамбовахме пеша до Лакатник хич не ми се разправя. С две думи - останахме без колене заради две пикливи дупчета.

На 18 юни пристигнах на кошарата сам, за да уважа рождения ден на Гъозо.

Беше приятно, но шило в торба стои ли? На следващия ден поех към Зли стени, за да видя дали наистина там има пещери. В букака над тях открих няколко затлачени въртопа. После с повишено внимание тръгнах по тясна пътечка под скалите. Подхлъзнах ли се щях дълго да се търкалям към шумящата в долината река. Изведнъж сякаш от скалата изскочи лисица, стрелна се покрай мен и изчезна някъде. Леговището на животното беше малка пещера. По нататък открих още две. Писна ми от лисичини.

Тръгнах обратно по склона. Реших да поседна. Запаших си цигара и гледам, че на 3 м от мен зее дупка - не по-голяма от 30 см в диаметър. Отидох до нея и погледнах надолу. Там имаше заличка, голяма колкото да застанеш клекнал. Взех няколко камъка и почнах да ги хвърлям в дупката. Първите тупнаха веднага, но следващите продължиха надолу и шумът от падането им отекна някъде по-дълбоко. Извадих няколко камъка, за да разширя отвора, но дупката не ме пропусна. Установих, че това може да се случи, ако успея да отместя 50 - тина килограмовото паве, което лежеше над отвора и намаляваше просвета му. За целта откърших два дебели клона, заклещих ги под камъка така, че ако го изпусна да не запуши дуп-

ката и напънах мишци. Той се поразмърда, после бавно се отлепи от мястото си, превъртя се и плавно легна върху подпората. Издърпването му не е трудно. Бързо се напънах в дупката и под светлината на запалката започнах да оглеждам вътрешността. Защо ли не си взех фенерчето?! Въпреки липсата му ясно видях мястото, където покрита с шума теснина водеше към тесен кладенец. Хвърлих още два-три камъка и прецених, че надолу има 20-тина метра. После по етапния ред се прибрах у дома. Въпреки раздумката в клуба, успяхме да стегнем дружина едва след месец.

На 20 юли Магда, Пешко и аз отново се озовахме на кошарата. На следващия ден бързо стегнахме дисагите и прибягахме до под вр. Соколо, за да картираме по-рано откритите там пещери. Когато се върнахме при кошарата, втората вълна, в лицето на Коста, Косьо, Жоро и някой си Андрей, вече беше пристигнала там. Тръгнахме към новооткритата пропаст. Пръв се спусна Косьо, а после Коста. Жоро и Пешко започнаха да картират. Дупката беше тясна и пълна с дендрити. Оказа се, че е дълбока 16 м. Кръстихме я „Дендритна“. Междувременно открихме, че само на 100-на метра от нея в основата на скален венец зее входа на 40-метровия кладенец „Брънчов валог“. Слънцето полегна зад вр. Соколец и скоро щеше да се стъмни. Забързахме се към Корита, където ни чакаха палатките. Хапнахме, пихме по ракия и „умряхме“.

След обичайното сутрешно мотане „бандата“ се озова пред входа на пропастта „Драги камък“. Да се спуснат в нея останаха Косьо, Жоро и Пешко, а Магда, Коста и аз се запътихме към местността Конярника. Гъзо ни беше казал, че там неизвестна иманярска дружина копае от години. В дъното на малък въртоп имало наклонена галерия, в чийто край се отваряла пропаст.

Описанието беше точно. Щом стигнахме мястото с разрушените кошари нямаше как да не съзрем как между букаците се очертаваха контурите на внушителен почвено каменен насип. С всеки изминат метър възбудата ни растеше, а когато вече бяхме горе и пред нас се разкри и входа на тайната пещера замръзнахме от удивление. Изкопаните камъни и пръст

бяха колкото да напълнят един вагон. Околовърст седяха разхвърляни кофи, направени от тенеки за сирене, разни жезла, малка метална стълба, дрипи и п броя скъсани работни ръкавици. Явно тук бе кипяла интензивна иманярска дейност. Това, което ни интересуваше обаче беше дупката. С трепет пристъпихме входа, за да разберем, че надолу започва широка, наклонена и опасно хлъзгава галерия. Запокитеният надолу камък се затъркаля, после падна нейде, чукна се в нещо, после пак полетя, удари на дърво и глухо тупна на дъното. Вързахме 23-метровото 8-милиметрово въже за едно здраво, забито между скалите, арматурно желязо. После нахлузих единственото столче (моето), което носехме, нанизах рапел рака и тръгнах по наклона, разпъвайки картировъчната рулетка. Когато изминах 5 метра какво да видя - от едната страна на галерията имаше наклонен дъсчен улей с правоъгълен профил, а от другата се спускаше под наклон скована от букови върлини стълба. Изглеждаше поизгнила. Въпреки, че се бях самоосигурил, прекрачих я с неохота, плахо стъпих на една от пречките и внимателно се отпуснах. Дали и следващата степенка ще ме издържи - мислех си аз, докато не достигнах до малка площадка. Едва тогава разбрах, че улеят и стълбата са подпрени в противоположните стени на естествен вертикален кладенец, а площадката е направена върху две също така заклещени в стените греди. По-долу, но от другата страна на кладенеца имаше друга, значително по-голяма площадка, на която бяха подредени няколко самоделни кофи. Достигнах я внимателно и поспрях да си взема солука. Хич не ми беше комфортно, но нали се бях хванал на хорото. Надолу, по диагонала на кладенеца беше подпряна следващата стълба. Видях, че там, където се заклиняше долният ѝ край, следва нова вертикално поставена стълба, която опира в дъното на кладенеца. Последните две съоръжения хич не ми вдъхваха доверие и реших, че ще е по-добре да се спусна по въжето. Вързах го за носещите греди на площадката и въпреки увереността си, че ще ме издържат, със затаен дъх се отпуснах на въжето и започнах да се спускам надолу. След няколко метра се приземих и с облекчение заоглеждах дъното. Имаше овал-

на форма с размери около 5 x 3 м. В единия му край имаше 4 - метрова дупка, на чието дъно се „мъдреше“ резервоар от някакво превозно средство. По всичко личеше, че и тук здраво е копано. Тъкмо се престаших да тръгна по стълбата нагоре и какво да видя - в стената зееше тясна пукнатина. Без да се замислям, метнах камък в нея и..... Дрън, дрън, пауза, бум и тишина! Сред нея чух само ускореното от възбуда тупане на сърцето си. После долових и виковете на дружките си. Питаха какво става, разбира се. Обясних им каква е ситуацията, а после с тяхна помощ измерихме времето, за което хвърленият камък достига дъното. Беше около 7 секунди, а това предполагаше 20 - нита метра. Прецених, че дупката не ще да е по-плитка от 35 м. Събрах кураж и с плавни движения поех нагоре по стълбите. Неспокойството ме напусна, когато слънцето просветна в очите ми. Коста и Магда бяха картирали входната част. Беше ни гот, заради откритието и яд, че не можахме да слезем до дъното. Прибрахме се в лагера, където вестта за дупката мълниеносно предизвика решението да дойдем отново след 2 седмици.

Част от групата тръгна да си стяга багажа, а ние с Коста отидохме да картираме отдавна известната Коритската пропаст. Бяхме вече на дъното, когато отгоре прогърмя и заваля проливен дъжд. Около нас зашуртя, а и времето страшно напредна. Беше време да излизаме. После през глава свалихме потъналите ни в кал джаджи и одежди, натъпкахме цялата „кочина“ в раниците и хукнахме към Миланово с надеждата, че ще хванем рейса. Част от останалите вече бяха сторили това, а другата, добре измокрена, ни чакаше в селото. Найсетне с изплезени от бързани езици се добрахме до селото, за да разберем, че грешно сме разчели разписанието. По-късен рейс за Лакатник нямаше. Ходенето до гарата беше само надолу, но ни дойде нанягорно. Най-вече на Магда, която си беше навехнала крака! Всичко останало беше на 6.

На следващото ходене не можах да присъствам, защото бях ръководител на курса за подготовка на инструкторски кадри в Карлуково. Тогава момчетата и момичетата от клуба бяха проучили основно иманярската дупка. След картировката

се беше оказало, че дълбочината ѝ е 43 м. В знак на уважение и благодарност към човека, който ни каза за нея, те я кръстиха Гъзова яма.

През октомври почти два месеца по-късно, време през което клубът се отдададе на здраво хойкане из Родопите, Пирин, Балкана и Предбалкана, Магда, Коста, Катето от „Витоша“ и аз отново се озовахме в бойната кошара над Миланово. Гъзо беше обещал да ни покаже няколко нови дупки, но някаква работа из „цивилизацията“ го бе натиснала. Поехме към местността Кузманица с надеждата, че ще можем сами да открием една от легендарните пещери. Надеждите ни останаха напразни. За сметка на това показах на другарите пропастта Шилигарника, в южния склон на едноименния връх, която така и не картирахме. За наш късмет открихме две нови пещери. Последното се случи ето така.

Спряхме на един от скалистите носове на Марковите откоси, за да ни се дръпне потта. Застанах на ръба и погледът ми започна да опива околността. Под мен някъде в бездната лежеше Оплентя, а още по на юг, оттатък Искъра синееха масивите на Ржана и Голема планина, увенчани от най-високите си върхове Козница (1637 м) и Издримец (1493 м). Западно от нас високо над ръба на внушителните Кобилини стени се очертаваше плешивото теме на най-високия връх на Врачанската планина - Бегличка могила (1486 м), а зад него хребетът Остра могила. В източна посока, почти като на длан, се виждаше загадъчната Понор планина с надвесената над нея Козница, заедно с Тодорините кукли (1785 м).

След като се полюбувах на възхитителната панорама реших да надникна под себе си. Скалата се спускаше десетина метра вертикално. От основата на венеца следваше стръмен тревист участък, който преминаваше в безкраен сипей. Описаното обаче беше фон на нещо, което бе значително по-интересно. В долната част на откоса забелязах странна сянка, зад която прозираше нещо като хралупа, над която пък зееше малък пещерен отвор. Приковах вниманието на останалите към видяното и почнахме да се чудим как да слезем. Имахме едно тънко въженце, но нямаше къде да го вържем. Катето се

престраши и под окуражителните ни възгласи започна своето почти екстремно слизание към целта. Проследихме я с погледи до момента, в който достигна сянката и се потопи в нея. После затаихме дъх, а още по-после чухме това, което искахме да чуем - „пещерата е голяма и продължава“. Коста, нахъзен от информацията, набеляза друг маршрут за слизание и запъпли към дупката. След като ме повика тръгнах и аз. Заслужаваше си! Вътре беше високо, голямо, имаше два три комина и по всичко личеше, че никой не беше влизал. Горното дупче наподобяваше комин, чийто горен отвор излизаше нейде сред скалите. За съжаление няхаме време за повече от едното маркиране, фотографиране и GPS-ване на новооткритите пещери.

Когато се събудихме беше неделя 21 октомври. До рейса след обед оставаха 6-7 часа, така, че единственото, което можем да сторим е да се опитаме да картираме близката и отдавна известна Соколецка дупка. Тя беше открита преди години от нашия известен зоолог и пещерняк ст.н.с. Владимир Бешков, после бе проучвана от разни люде, които така и не намериха време да я картират. Насочихме се към Промка, а от там поехме по посока вр. Соколец. Някъде под скалите вляво от нас се дочуха изстрелите на милановската ловна дружинка. След минути оттам изскокна сърна и с красиви подскоци се измъкна от оживените ни погледи. Накрая откъм ниското долетяха две гончета, които нервно засноваха наоколо.

Както си вървахме към дупката, отново чухме гърмежи, а след тях и по-страшното - тънко свистене над главите ни. Сякаш по команда машинално се плъснахме на земята, примяхме, после пълзешком се изтеглихме по-далеч от ръба на скалите. Така с леко омекнали „карачки“ стигнахме пещерата и след като се поуспокоихме я картирахме. Дължината ѝ се оказа 24, а денивелация -8 м.

Групата си грабна багажа и заслиза към селото, а аз реших да остана, за да откроя местоположението на няколкото други дупки в района, да сменя координатите им и да фотографирам входовете. Вечерта Гъзо се върна в кошарата, за

да ми каже, че ловувайки около Търсов валог се е натъкнал на входа на някаква пропаст. Сънувах, че това е нещо голямо, но следващия ден опроверга фантастичното ми съновидение. Провесих тънкото въже в отвеса, но се спуснах само до там, където то яростно започна да се стърже с грапавата скална повърхност. Светнах надолу, а подир пуснах няколко камъка. По всичко личеше, че около 8 м по-надолу има наклонена зала. Какво ставаше по-нататък щях да разбера друг път. Казах на Гъзо, че ще проверя и, ако това се окаже нова пропаст ще я кръстим на неговото име.

Уви! По-късно се оказа, че е Търсова дупка - картираната още през 1967 г. Съществуващата карта повече мязаше на скица така, че влизането в пропастта нямаше да ни избяга.

Минаха две седмици. Магда, Коста и аз срещнахме историческия 10 ноември във Врачанския балкан. На път към новооткритата пещера, която условно нарекохме Кобилина, се натъкнахме на малък отвор сред скалите. Разширихме го с дружни усилия, но резултатът не си струваше работата. Стигнахме пещерата някъде по обед, гризнахме по два залька и почнахме картировката. А насам, а натам, а горе, а долу и докато се усетихме навън се стъмни. Дяволски студена дупка беше ви казвам, ама излезе дълга почти 61 м - нещо, което в последно време е рядко се случва.

Насочихме се към кошарата, следвайки топографската карта. Явно, че в тъмницата бяхме изпуснали дирите на един от пътищата и продължихме следвайки посоката. Отнякъде се чу вълчи вой, после ни се стори, че някой вика. Беше някъде около 9 часа вечерта и сигурно вече ни търсехат. По едно време всичко наоколо потъна в мъгла и милановските светлини, които бяха единственият ни ориентир се изгубиха от погледите ни. За щастие пред нас изплува железен кол от зимната маркировка Миланово - Пършевица. Следващият не се виждаше, но явно беше някъде по нанадолнището. Заслизахме и когато стъпихме на стария път Миланово-Враца, чухме вик. Този път беше сигурно. Вдясно от нас през гъстата мъгла изплува дифузираща светлина от прожектор. Беше на бай Кольо, който решил, че сме се загубили в мрака и тръгнал да

ни търси. Вървахме надолу, извинявахме се за безпокойството и си мислехме - тези хора са невероятни, а такива като тях на изчезване.

На сутринта помогнахме на Гъзо да разтовари един камион с жито и овес за животните. Наградата беше возене до Миланово с „Москвич“. Така спечелихме време, за да видим що за нещо е отворилата се преди време пропаст край селското гробище. Там сред пръстта зееше фуниевиден 2-метров кладенец покрит с клонаци. Разръчкахме ги и буквално скокнахме вътре, за да видим, че от дънцето започва тясна наклонена галерия. Влизането изискваше преобличане, а и двете време. Автобусът за Лакатник тръгваше след 30 мин. Пак останала работа за следващия път.

Всъщност за цялостното проучване на района ще са необходими още десетки нови ходения из милановско, а и по оплетненско и лютаджишко. Фактът, че след многото проведени преди нас проучвания, успяхме да открием 10-тина нови пещери и, че знаем за съществуването на още толкова, е достатъчен мотив за бъдещи проучвания. Да не говорим за това, че там в кошарата край Корита живеят нашите приятели - добри хора, каквито днес трудно се срещат.

В ГИПСОВИТЕ ЛАБИРИНТИ НА ОЗЕРНАЯ

Електронната поща е славна работа. Ако не беше тя, едва ли щях да разбера, че през януари 2002 украински спелеолози от клуб „Подоліе“ - Тернопол, ще организират поредната си експедиция в Озерна. Източникът на съобщението Андрей Марков, отговарящ за международните връзки на Руската федерация по спелеология, ми пишеше, че в експедицията могат да участват няколко от нас. Излезе ни късметът - рекох си аз и с ентузиазъм тръгнах да организирам нещата. Но за да се разбере какво толкова ме импулсира ще кажа що за пещера е Озерна и какъв бе смисълът да попаднем там.

Преди всичко Озерна или Голубые езра (Сините езера) беше 117 км (да километра!), което я правеше деветата по дължина пещера в света. Другата характерна особеност на гатския лабиринт бе, че е образуван в гипсови скали. Озерна

беше втората по дължина гипсова пещера на планетата. и отстъпваше само на другия украински гигант - пещерата Оптимистическая (214 км), Най-накрая ние имахме известен, макар и скромен, принос към изследването на подземния феномен, т. е. сантиментите ни към него не бяха случайни.

Поканата беше лична и за това реших най-напред да съобщя в клуба. Захапах трима-четирима, но в последствие, по различни причини, един по един всички се отказаха. Нямах намерение да бия отбой, защото именно сега ми се бе отворила възможност да посетя за пръв път в живота си гипсова пещера и то не коя да е. Опитах се да вербувам и други люде, но пак не се получи. Накрая съвсем обстоятелствено попаднах на К. Петков (Гущера), който от своя страна прикътка търговишкия ПенчоТодоров. Станахме трима - един добър екип за проникване, в която и да е пещера.

После дойде време за уреждане на визовите формалности. Без особена трудност, както му беше редът, успях да издействам приглашение (покана) от моя стар приятел Богдан Ридуш, който междувремето беше станал президент на Украинската федерация по спелеология. И така, въоръжен с този задължителен документ един ранен следобед се озовах пред посолството на Украйна. Момчето от охраната обаче очудено ме погледна и ми каза, че приемното време е до обед. Тръгнах си ядосан - явно когато бях звъннал по телефонна служителката от посолството беше пропуснала да ми съобщи тази малка подробност. След ден, когато пак отидох в посолството и ми дойде редът, отново ме изпържиха. Този път се оказа, че не мога да подам документите на другарите си, ако нямам нотариално заверено пълномощно от тях. Организацията на тази акция ми отне още два дни и в края на краищата успях да вкарам документите. Получихме ги на 21 януари - денят, в който заминаваше влакът, който можеше да ни достави на определеното място в определеното време.

Рано сутринта на 23 януари, след 30 - часово пътуване, пристигнахме в Тернопол. На гарата ни посрещнаха четирима недоспали и скромно почерпени московчани. Руската част от експедицията беше пристигнала няколко часа по-рано и из-

чакваше идването на новия ден в помещението на тернополския клуб. Скоро бяхме там и вече сръбвахме първото си кафе на украинска земя.

Полека - лека се съмна и народът се раздвижи. Заприс-тигаха тернополци и хора от други украински клубове. Най-накрая се появи и Сергей Епифанов (Пиф), лидер на местните спелеолози. Наръчът книжки и списания, които му връчихме, го накараха да смени сериозното си изражение, а когато му напомнихме за участието на нашите в изследването на Озерна през 1971 г. той съвсем се отпусна. Оказа се, че тогава той е бил най-младият член на експедицията и добре си спомня П. Трантеев (Хера).

В 8 вече всички бяхме на гарата в очакване на влака за Боршчов, мястото от което трябваше да хванем автобус за с. Стрелковци, край което се намираше пещерата. След около 5 часа, стоварихме на селската спирка огромна купчина раници и се засуეთихме около тях. И понеже нямаше как да се предвижват сами, грабнахме кой какво може и поехме към къщата на местните ятаци на тернополци. Там всеки от нас трябваше да се преоблече в пещерни одежди и да пререди багажа си, взимайки със себе си само най-необходимото за предстоящия 5-дневен престой в пещерата. След като това бе сторено, най-сетне тръгнахме.

Когато се изкачихме над селото, пред погледите ни се разкри полухълмиста равнина. Наоколо, до където ни стигаха погледите, се простираха стотици декари добре изорани ниви. Тлъст чернозем прозираше под топящата се снежна завивка сякаш да напомни, че Украйна не случайно е една от най-големите житници на света. След като повървахме по затиснатия от педя сняг път сред орната земя, се озовахме на равнището на обширен валог. От книгите знаех, че входът на Озерна се намира на дъното на такава карстова форма с площ 5 декара. Връщайки се в спомените си от 1971-ва, моят колега Трифон ми беше разказал за гадното пълзене през рядката кал на входните теснини на пещерата. Нашият отбор беше психически подготвен да посрещне тази неприятност, но домакините ни изненадаха приятно. В процеса на изследване

на пещерата, с цената на много усилия те бяха открили и проправили нов, значително по-удобен, път към сърцето на Озерна. Сега влизането в нея се осъществяваше през широка почти метър вертикална тръба. Няколко степенки водеха до малка площадка. Преминаването на следващите два-три метра направихме по дървена стълба, положена в търбуха на тръба с по-малък диаметър. После попаднахме в горната част на миниатюрна зала, а след няколко степенки и на дъното ѝ. Там небрежно беше нахвърлян част от багажа на групата, който трябваше да пренесем до първото Сширение. Грабнахме по нещо и къде на колене, къде с патешко ходене се засукувахме по ниска и тясна галерия. За наше щастие това упражнение трая броени минути и скоро се озовахме във Входната зала. Пенчо спонтанно бръкна в раницата, извади коняка и раздаде по глътка за добре дошли. След свещенодействието продължихме. Следвайки Сергей, ние бързо преминахме през северозападната част на входния лабиринт, и стигайки неговия край се озовахме на широка галерия, която домакините с право бяха нарекли Западния проспект. Той беше настлан със силно уплътнена глина, чиято повърхност приличаше на венецианска мозайка. По всичко личеше, че доскоро тук е имало вода. И наистина, колегите ни казаха, че когато нивото на подземните води се покачи, западният проспект се наводнява и придвижването през него става с надувна лодка.

За броени минути преминахме по галерия с много разклонения и попаднахме в залата, където щеше да бъде подземният ни лагер - място, откъдето е бил изследван Близкия район на пещерата, в който се намирахме.

Според Сергей тук беше 11°C или най-топлото място в пещерата. Иначе средната температура на въздуха в нея е 9.8, а на водата в многобройните ѝ езера 7 - 8°C. Относителната влажност на въздуха е в порядъка 86 - 100%.

Предложиха ни квартира - глуха странична галерийка, широка 2,5 и висока 4 м. Входът ѝ беше преграден до тавана от глинени тухли. По средата на долната му част зееше отвор, който безпроблемно можеше да се закрие с голямо парче полиетилен - нещо, което по-късно не пропуснахме да направим.

Съседният апартамент по право принадлежеше на шефа и предлагаше повече комфорт. Простосмъртните участници в експедицията заеха околните ниши, без да правят нещо по-различно от нас. След като сложиха шалтетата си върху постеленият с полиетиленови пътеки под, разпънаха спалните си чували и метнаха наколо торбите с храна почти всичко беше готово. Остана само едно важно нещо - да напълним всички съдове с вода.

Таня, една от най-активните членове на клуба, ни поведе през лабиринта от галерии. Както вървахме приведени, таванът на галерията изведнъж се извиси и погледите ни се загубиха в тъмнината. Светлината на карбидките бавно обходи залата и застина върху отвесната странична стена. Какво беше това? Контурите на средновековна готическа църква или тръбите на гигантски каменен орган? Четириметровата стена беше набраздена с вертикални канали и корнизи. Над тях в тъмнината се губеше най-високият комин в Озерна, който изследователите бяха нарекли Готическият. Долу в подножието на стената проблясваха водите на езеро. Залата и езерото носеха името на известния жулверновски герой капитан Немо. Дълбочината на езерото не беше повече от метър, но благодарение на идеалната прозрачност на водата каменистото дъно, покрито с тънък налеп сива глина, изглеждаше съвсем близко. Нивото на водата тук, както и на всички езера в пещерата, е непостоянно. В зависимост от различни условия то се колебае в доста значителни граници. За сметка на това температурата е постоянна, както и минерализацията на водата, която е 2292 мг/л. Както можеше да се предполага, водата беше достатъчно чиста. Наточихме няколко десетки литра и по вече познатия път се върнахме в лагера.

Най-сетне се бяхме подредили и Пиф можеше да ни въведе в обстановката.

Пещерата е образувана в гипсови скали с дебелина 20 м покрити с тънък пласт неогенски варовици и чернозем. Тя представлява сложен лабиринт от галерии развити по две основни системи от пукнатини с посока север-североизток и запад - северозапад. В процеса на проучване изследователите

са разделили пещерата на четири основни района - Близък, Преходен, Далечен и Октомврийски. Комбинацията между тектонските пукнатини и тези по посоката на напластяване на гипса обуславят морфоложкото разнообразие на пещерата в различните райони. Най-голяма широчина (10-20 м) имат галериите и залите в Близкия или входния район. Преходният район се характеризира със сравнително тесни галерии (0,5-1,5 м), много от които завършват с блокажи. Галериите и залите в Далечния район също са просторни. Най-големият район в пещерата - Октомврийският (дълъг около 80 км), е открит от тернополци през м. октомври 1970 г. Той се състои от разклонен лабиринт от галерии и зали, някои от които са разположени на два етажа с вертикално отстояние 10 м един над друг. На места в галериите в Преходния и Октомврийския район постоянно има вода. Така например в северната част на Октомврийския район се намират т. нар. Приказни зали, в които има 10 езера. В западната част на Близкия район пещерата се наводнява след проливни валежи. Нивото на водата в пещерата силно се колебае и при високи води много участъци в нея стават недостъпни.

Както можеше да се предполага, изключително интересна бе историята на проучването на Озерна. Привходните ѝ части са били известни на местните жители още в началото на ХХ век. Първите сериозни проучвания са извършени през есента на 1964 г. от членовете на секцията по спелеология и спелеотуризм при Тернополската областна туристическа станция. След близо 2-годишна подготовка, под ръководството на Вл. Радзиевски, в продължение на 8 дни са били проучени и картирани 21 км. Следващата година са открити нови части и дължината на пещерата достигнала 26 360 м. По-късните експедиции довели до нови отрития - през 1970 г. тернополци открили Октомврийския район и дължината на Озерная нараснала на 57,6 км. През 1971 г. се провежда XXVI експедиция на украинските спелеолози. За наше щастие в нея участват 6-ма българи - А. Петкова (Гинчето), Д. Михайлов (Мито), Н. Гладнишки, П. Трантеев - ръководител; Т. Даалиев (Трънче) и Ч. Митев. Нашият екип взема активно участие в картирането на 8 кило-

метра нови галерии, при което дължината на пещерата нараства на 65,6 км. Тогава Озерна за първи и последен път надминава Оптимистическая (тогава 51,6 км) и става най-дългата гипсова пещера в света. С присъщата си настойчивост спелелозите от клуб Подолие продължават да работят върху проучването на пещерата. Резултатите са налице - дължината ѝ непрекъснато расте 1980 г. - 104 км., 1999 г. - 111 км., 2001 г. -117 км.

Когато разказът приключи, вече беше станало време за вечеря. В залата имаше достатъчно удобства за това. Глината, която тук е в изобилие, е чудесен строителен материал. От нея са направени не само две маси, но нещо като дивани. Мебелите бяха покрити с полиетиленови платна и не ни оставаше нищо друго освен да вземем това, което си носехме и да седнем.

След традиционното сутрешно кафе започнахме да се стягаме за разходка. Отвеждайки ни до Октомврийския район, домакините искаха да ни покажат красотата и многообразието на гигантския лабиринт. Събрахме спелеолози от Москва, Киев, Лвов, Хмелницки, Каменец - Подолск, Керч, Мелитопол и България - общо 16 калпака. И така Сергей Епифанов, вероятно най-добрият действащ водач в Озерна, ни поведе из нейните лабиринти. Без особени проблеми прекосихме две от големите зали на Близкия район и попаднахме в Южната. Тук беше началото на лабиринта Каменна решетка и Преходния район. Дължината му е само 3 .107 км, но по своя характер той рязко се отличава от останалите части на пещерата. Галериите бяха високи и сравнително тесни, а на дъната им проблясваше вода. Полека стигнахме до прословутите разпори - 300-метрова галерия с формата на обърната капка, където придвижването става на камина. Сергей твърдеше, че преминава този участък за 6 минути. С претенциите, че много ме бива по камините, тръгнах самоуверено напред, но още първите метри срещнах трудности. Колкото и да се опитвах да зацепя бутушите си по грапавините на стените все не успявах. Гипсът не беше като варовика и страшно се плъзгаше. При движението в разкряч в не гипсовите пещери тежестта на тялото се поема

главно от краката, което тук явно не вървеше. Тогава смених тактиката, но може ли човек за миг да разруши дълго създавания стереотип. В края на тристата метра ръчичките ми бяха като окапали. Групата ни премина през разпорите за около 35 минути - според Сергей, добро постижение.

След стотина метра попаднахме на подземен лагер. Съвсем не знаех, че тук още от 19 януари е започнала 135-тата поредна експедиция на клуба. Момчетата от групата на Вася Ардаш се похвалиха, че са открили нов перспективен лабиринт в посока към Близкия район. Бяха картирали 1800 м така, че на 24 януари 2002 г. дължината на Озерна вече беше 118,8 км.

Далечният район ни посрещна с големите си галерии, високи зали и грамадни блокажи. Движението по тях беше толкова леко и бързо, че докато усетим какво става разбрахме, че сме попаднали в Октомврийския район и в една от най-големите зали в пещерата - Алигатор. Според украинските спелеолози дължината ѝ е 100, широчината 15 и височината 6 метра. Не знам защо на мен ми се струваше, че се намирам не тук, а някъде в нашата Орлова чука.

Бяха изминали почти седем часа от началото на нашето проникване и трябваше да се връщаме. За съжаление нямаше как да видим част от тези причудливости на пещерата, които бяха изследвани от нашите през 1971 г. - огромните зали Дружба, Светлана, Плутон и София, езерата, камините, приказните кристали.

След като видяхме къде са живели нашите и похапнахме в новия районен базов лагер, ни заведоха, за десерт, да видим прочутите иглести кристали. Феноменално! От глината стърчаха като изникнали десетки тънки като косъм полупрозрачни кристали. Калцитните игли имаха кръгло или ромбично сечение, а височината им варираше между 0,5 до 15 см. Те образуваша миниатюрни горички, които грижливите домакини бяха опасали с ограда от камъни. След голямото снимане поехме към нашия лагер, където след около шест часа вече пиехме чай.

Следващите два дни бяха посветени на някои от забележителности на Близкия район. Почти час се зверихме и сни-

махме красотите на залата на Кристалите. Стените ѝ бяха образувани от едро-кристален гипс изпъстрен от големи гнезда от пластинчати гипсови кристали. В някой от участъците гипсът беше съвършено прозрачен, а в други с медно-кехлибарени и кафеникави оттенъци. Още по-приятни емоции ни донесе екскурзията до Неочакваното езеро. За да стигнем до там, трябваше първо да се огледаме във водите на езерото на капитан Немо, после да преминем през галериите на Великаните, широката ход Пера и на Аргонавтите. Спряхме пред тясна хоризонтална пукнатина в дясната стена на галерията. Последва промушване, няколко метра слизане по тясна низходяща галерия и ето че бяхме в Бялата зала. Всичко наоколо - стените, тавана, големите каменни блокове, беше изградено от ситно зърнести светлосиви гипсови кристали. Плъзняхме ли светлините на карбидките по повърхността им те игриво проблясваха като хиляди малки звездици. Когато пък насочихме осветленията си към спокойната дълбина на кристално чистата вода, тя даде зелено-сини отражения, които се разляха по околните стени. Любуването на феерията прерасна във весело пръскане и закачки. После гризнахме по квадратче шоколад и хайде обратно в лагера.

Времето ни за престой в Озерна изтече. На 27 по обед вече бяхме навън и отново стягахме багажа си в къщата на ятаците. После кой с автобус, кой на стоп се придвижихме до Боршчов, а от там и до Тернопол. Там под изливащия се като от ведро дъжд бързо се пласирахме в помещението на клуба.

Нямаше как да не завиждаме на тернополци. Общината им беше предоставила безплатно скривалището под един жилищен дом, където те разполагаха с две стаи за сбирки, склад, а даже и тоалетна. Върху стената на едното от помещенията имаше завеска. Сергей натисна някакво тайнствено копче, завесата започна да се разтваря и да разкрива стоящата зад нея карта на Озерна - пещерата, на която бяха посветили живота си почти две поколения украински спелеолози. Нашият домакин взе една показалка и очерта пътя, по който бяхме преминали движейки се към Октомврийския район. Това, заедно с обясненията, му отне почти 3 минути, но в действителност то-

зи маршрут изискваше часове.

Следващият, последен ден от пребиваването си в Тернопол посветихме на неговите забележителности. Между другото се сбъдна и едно голямо мое желание - да се срещна с Владимир Радзиевски - първият изследовател и организатор на проучванията не само в Озерна, но и на много други пещери на Подолието. Освен това той беше идвал у нас, обичаше нашата страна и таеше прекрасни спомени за своите български приятели П. Трантеев, П. Недков, А. Петкова и Т. Даалиев. Добре запазеният старец с умиление се върна в българските си спомени от 70-те години, показва ми снимки и свои публикации за пътешествията си из България. Разделихме се до вечерта.

Срещата ни продължи край една от масите в клуба. Бутилката водка, която беше донесъл Радзиевски, свърши заедно с последния му тост за наше здраве и дружбата между българските и украинските спелеолози. После пийнахме по бира, защото както казват украинците, а може би и руснаците водка без пиво-денги на ветеря.

Влакът потегли. На перона останаха да махат нашите приятели. На раздяла си бяхме казали досвидание, с надеждата, че ще се видим отново тук или в България.

ТАЙНАТА НА ЖЕЛЕНСКИ ДОЛ

След дълъг застой се натъквих да отида някъде по дупки за един ден. Предложих на Коста, а по-късно и на Магда, да се поразходим край Церово като се опитаме да открием пропастта Липовец. Успоредно с това ми се искаше да поработим върху разчистването на входа на пещерата до извора и на галерията в откритата през пролетта на миналата година пещера Бълхарника. На 13 март събота, в седем сутринта се събрахме на обичайното място под часовника на Централна гара-София. Катето от Витоша, Магда Стаменова, Коста Стоичков и аз.

Влакът навлезе в Искърския пролом и скоро се установи на гара Церово. Слезнахме и поехме към планинския масив Черни камък въздигащ се оттатък Искъра. Преди години, в не-

говото подножие, колеги пещерняци откриха и проучиха водната пещера Маяница, чиято дължина достигна почти 1,5 км. Нашата цел обаче не беше тази, а да се спуснем в пропастта Липовец в близкия Желенски дол. Разделихме се, за да открием входът ѝ, но когато се срещнахме отново, потта беше избила по челата ни, а желания резултат не беше постигнат. В края на краищата намерихме пропастта и след като я проучихме поехме обратно по каменистото дъно на дола.

Под скалите на десния склон забелязах странен отвор. Наведох се, за да надникна в него и какво да видя - навътре се ширеше много ниска и непроходима, на пръв поглед, пещерна галерия. Някъде от дълбините ѝ се чуваше приглушено бучене на вода. Пак оттам идваше студено въздушно течение, означаващо, че вътре има подземна кухня. Тримата мои другари, които тестваха отвора, бяха категорични, че идващият отвътре шум е на подземна река. Нямаше съмнение, че това, което чувахме, е водата на потока, която се губеше под земята стотина метра по-нагоре. На това място спелеолозите, които бяха изследвали Маяница, бяха пуснали във водата боя наречена флуоресцин. След 5 часа оцветената в зелено вода беше се появила на единия от входовете на пещерата Маяница, намираща се на разстояние 1,5 км от губилището и около 125 м по-ниско от него. Резултатите предполагаха за съществуването на неизвестна пещера с подобна дължина и дълбочина. Ако имаше такава, вероятно тя можеше да бъде свързана с Маяница, при което дължината на образувалата се пещерна система щеше да надхвърли 3 километра - цел, която би провокирала всеки пещерняк.

За да се придвижим към желаното място, трябваше да увеличим височината на галерията. Първоначално започнахме да копаем с ръце. После в действие влезе малката ми лопатка, която не излизаше от раницата ми. Пред входа се появи купчина от пръст, камъни и коренища. Влезнахме, разбира се лежешком, около метър. Там шумът и студеното въздушно течение бяха още по-осезателни. Според Коста, който успя да се мушне максимално напред, след около още 1,5 - 2 м галерията става по-висока. За целта изкопането на траншея

трябваше да продължи, за което ни трябваша още около два часа. Времето ни натисна и се наложи да тръгнем обратно. Пътном почнахме да кроим планове и възбудени от предизвикателството дадохме воля на фантазиите си. Дали ще достигнем голяма подземна река, какви изненади ни очакват там, ще задоволи ли това жаждата ни за големи открия - това бяха въпроси, на които можеше да се отговори евентуално при следващото ходене. На сбирката на нашия клуб „Хеликит“ решихме, че то ще е през следващите събота и неделя.

... Днес е 22 март. Вън вали като из ведро! Майка ми ме попита къде съм тръгнал в това отвратително време, но без обяснения продължих да си стягам багажа. Аз не си задавам въпроси, защото знам, че в този момент, повече от всичко на света, искам да съм на Церово, за да продължа разкриването на входа водещ към пещерата на моите мечти.

Докато пътувахме, се взирахме през прозорците на влака с надеждата да видим края на небесния плач. Господ сякаш беше с нас, защото Церово ни посрещна без дъжд. Въпреки това, пристигнахме до поляната, която бях избрал за лагер, доста мокри.

Разпънахме палатките, хапнахме, нарамихме инструментите и се запътихме към обекта. Използвайки малка сапъорска лопатка и тесла Живко Петров отнемаше пласт по пласт от пръстта и камъните пред себе си. Да правиш това лежешком не е нито най-лесните, нито най-приятните работи, но за това пък има ефект. Когато пред лицето на копаещия изникваше купчина пръст и камъни той натоварваше материала в правоъгълно пластмасово легенче, който аз, не без усилие издърпвах навън. Така, постепенно височината на галерията педя по педя се увеличаваше и ние уверено се предвиждахме към шума на бучащата река.

На следващия ден на рубежа бяхме вече трима. Легенчето сновеше, ту навън ту навътре, а купчина пръст и камъни пред входа на пещерата нарастваше. Клокоченето на водата стана съвсем отчетливо. Подът пред Живко се въздигаше. По всичко изглеждаше, че проходът към желаната цел е именно зад стръмнинката. Момчето търкулна камъче в тази посока.

То преваля „хълма“, изтопурка и след миг цопна във вода. Чутото вля нови сили в нас. Този път острието на атаката стана Коста. Ние застанахме на колене пред входа на пещерата и следяхме хода на финалните усилия като през минута го разпитвахме за ситуацията. Не мина много време и отвътре се чува радостни възгласи:

– Ура! Виждам го! Успяхме!

Зад земленото валче зееше 1-метрово кладенче, на чието дъно проблясваха водите на подземния поток. Коста джапна в тях, за да разбере, че те идват от тясна, непроходима пукнатина и продължават по ниска галерия, по която придвижването е възможно.

Неопреновият костюм, който Коста предвидливо носеше влезе в употреба. Той преглътна неудоволствието да се съблече за да нахлузи умокрената в близката локва дреха, после „скочи“ в гашеризона и трескаво запълзя към кладенчето. Накрая нагази във водата, застана „на ребро“ на галерията и се запромъква, лазейки по течението на подземната река. Замряхме в очакване на резултата!

Не знам, колко време беше минало, когато дочух, че вътре оживено се говори. Коста явно беше се върнал и описваше видяното на чакащия го при водата Живко. Когато, най-сетне излязоха, разбрах, че вече наистина можем да се поздравим с успех. След 30-тина метра, реката се освобождаваше от каменната прегръдка на галерията и скачаше в малка зала. Навътре от мрака се чуваше водопаден шум. Известна неувереност бе върнала Коста назад, без да провери какво става по-нататък. След минути Коста и Живко отново се мушнаха в дупката, за да проверят това. Останах сам с мислите си по момчетата и хода на тяхната мисия.

Запалих примуса, за да сваря чай за приятелите си. Течността беше все още топла, когато в дъното на галерията проблесна светлина. След минути момчетата стояха пред входа - мокри и кални, но изпълнени от изследователско щастие. След залата, те бяха попаднали на висока галерия, която след 10-на метра опирала на прага на водопад. Водата скачала още толкова метра и продължавала пътя си по видимо

голяма пещерна галерия. Огледът на местата за забиване на клинове и връзване на въже за спускане показал, че скалата наоколо е мека и ронлива и скоро това ще се превърне в проблем.

Посрещнах новината с въздържана радост, защото нямах никакви съмнения в успеха. Опитът ми подсказваше, че няма как да не решим предстоящите проблеми каквито и да се те - просто не знам да има някъде пещера, която въпреки трудностите, рано или късно да не бъде проучена докрай. Прехвърчащият сняг и студеното време изцяло сринаха плана за шурмуване на пропастта, който скроихме вечерта. Освен това, решихме, че вместо да рискуваме, ще е по-добре да дойдем тук след грижлива предварителна подготовка.

Целта на следващата експедиция беше преодоляването на водопада и по-нататъшното проучване на пещерата. За това трябваше да си набавим водозащитни облекла, които да ни предпазят от въздействието на студената вода - неопренови костюми или хидрокомбинезони. Набавянето на необходимия брой не успя така, че трябваше да се влиза на групи по двама.

Косьо Касабов имаше късмета пръв да влезе под ледения душ на 9-метровия водопад, който с грохот се изсипваше в плитко езеро. Първоначалната радост, че пещерата продължава с обемиста зала бе попарена от следващата гледка - проникващите се изправиха пред огромно каменно срутване. Речните води се промушваха през пролуките на каменните блокове и продължаваха тайнствения си път под земята. Май бяхме ударили на къмък!

Тендемът Коста и Живко влезе, за да търси път през срутището. Набитото око на първия от тях забеляза малък отвор между блоковете. Последва трескаво вадене на камъни, което доведе до разширяване на дупката до възможност да се премине. Момчетата отново попаднаха на реката, която скоро с шум се втурна в един кладенец и се скри в тясна пукнатина на дъното му. След едно рисковано преминаване по ръба на кладенеца проникващите продължиха по суха галерия, за да се натъкнат на нова изненада - пропаст с видима дълбочина

около 10 м въвеждаща в голяма зала. За зла участ пещерняците не носеха необходимото въже за спускане, което сложи край на поредната кампания.

Следващата събота и неделя отново ни завари на Церово. Тук за пореден път изживяхме радостта на откривателя. Залата, в която попаднахме, беше доста обемна. В една от стените ѝ зееше отвор, от който се изливаше красив 7-метров водопад. Реката пресичаше залата и водите ѝ, за кой ли път, се шумгуваха между теснините на блоковете, образуващи поредното каменно срутване в пещерата. Първоначалното търсене на пролука за преминаване не даде резултат и вгорчи сладостта от предшестващия успех.

Водени от амбициите да продължат изследването, следващата седмица Коста, Живко и Юли направиха поредното проникване в пещерата, която междуременно единодушно бяхме нарекли Говорът на водата. Госпожа Фортуна отново беше с членовете на клуба, защото те за втори път имаха шанса да открият път през хаосът от колосални каменни блокове. Следвайки пътя на водата изследователите се натъкнаха на нова подземна бездна - значително по-внушителна и стряскаща с шуртенето на падащата в нея вода. Липсата на карбид за оцетиленовите лампи и достатъчно въжета осуетиха спускането и ни оставиха в напрегнато очакване до следващото влизане.

Главните действащи лица този път бяха Косьо и Киро Дикански. Те екипираха с 11-милиметрови въжета първите два кладенеца и достигнаха последното препятствие.

В началото водата кротко се стичаше покрай стената на кладенеца и спускането изглеждаше приятно. После тя срещаше скална издатина, разбиваше се в нея и се изсипваше върху спускащия се пещерняк. Оказа се, че отвесът е 22 м - колкото е височината на една 7-етажна сграда. Попаднахме в зала с каменно срутване. Момчетата проникнаха по галерията, следваща пътя на реката, без да се достигнат непреодолимо препятствие. Беше явно, че пещерата продължава, а и започва да става красива, защото по стените ѝ се появиха малки, но красиви пещерни образувания.

Въпреки предпазните облекла, след време, студът започва да напомня за себе си и да подканва пещерняците да вземат мерки против евентуално преохлаждане. Най-добрата рецепта в случая е излизането навън, особено когато проникващите са и достатъчно уморени. Косьо и Киро бяха действали в пещерата около 6 часа и решиха, че е време за обратния път към повърхността.

Следващият ден ни донесе, може би, най-голямото и интересно, за сега, откритие в пещерата. Негови автори бяха Косьо и Ицо. Те достигнаха крайната точка на пещерата, но вместо да тръгнат по течението на реката решиха да проучат едно огромно каменно срутване в лявата част на залата. След едно опасно, но внимателно изкачване по поклащащите се каменни блокове, те попаднаха във една от най-големите пещерни зали у нас. Нейната дължина надхвърля 100 м, широчината ѝ е повече от 30, а височината над 15 м. Тук сред хаоса от каменни блокове могат да се видят и красиви образувания и даже пещерни бисери.

Последва поредица от проучвателни експедиции в рамките, на които направихме нови по-малки открития и започнахме и картографирането на пещера. Досега сме картографирали едва 700 м от известните ни галерии. Изчисленията показват, че мястото, до което сме достигнали, се намира на около 70 м дълбочина спрямо входа. Тези резултати показват, че все още сме далеч от данните, определящи теоретическия потенциал на пещерата, и които дадоха импулс на нашите проучвания.

Проникването по пътя на водата ни доведе до неочаквани теснини. Единственият начин за преодоляването им беше пълзенето в студената вода. В последвалата малка заличка реката навлизаше в широка, но много ниска галерия, по която може да се мине при маловодие, или, ако се удълбочи. Пещерняци от приятелския нам клуб „Витоша“ разшириха с чук един съседен отвор, с мъка преминаха през него, за да озоват пред поредното каменно срутване. Междувременно през юни 2004, Папи и Христо успяха да навлезат около 200 м в галерията по течението на реката и достигнаха ново стеснение.

Какво има нататък никой не знае със сигурност. Въпреки това съзнанието, а и в сънищата ми, непрекъснато се проектират безкрайни подземни галерии и гърмящи водопади. Именно това е едно от нещата, които движат значителна част от пещерняците у нас и по света - зова на бездните, повика на неизвестното, стремежът към откриването на подземните тайни на природата.

ПРИ БЪЛГАРИТЕ В ГОЛО БЪРДО

Защо тръгнахме отново за Албания? Защото отдавна искахме да посетим етническите българи, живеещи там от незапомнени времена и, защото „ни се отвори парашута“. За да дешифрирам последното, трябва да кажа, че културно-просветното дружество „Огнище“ се съгласи да спонсорира с 200\$ една малка експедиция в областта Голо бърдо с идеята, че тя би подпомогнала, в някаква степен, културния интегритет на нашенците в Албания. Когато нещата съвсем се подквасиха, ми дойде на ум да поканя Н. Гладнишки (чичо Кольо) и Н. Ланджев (Коко) - хората, с които през 1991 г. осъществихме първото ходене по албанските пещери и „пробихме пъртина“ за цяла поредица от успешни български спелеоложки експедиции.

Подадохме документи за визи, но посолството, което не гледаше благосклонно на нашето начинание, ни мота цели 27 дни. Накрая се наложи да включа тежката артилерия. Помолих за помощ негово превъзходителство г-н Б. Бобев - посланик на България в Тирана, и той разбира се се отзова. Когато уж всичко беше уредено хитрите албански чиновници отново ни „изпържиха“. В края на краищата г-н Бобев изпрати нота до тукашното албанско посолство, в която канеше 3-членна група български пещерняци на спелеоложка експедиция в Голо Бърдо. Когато сложихме паспортите в джобовете си, вече ни трябваша няколко часа да се организираме. На 8 август след обед отскочихме до Метро, за да купим храна и на следващия ден потеглихме към Албания.

Тръгхме от дома на Коко на 9 август 2002 (петък) с една от фирмените коли на Кольо Гладнишки. Минахме на българска

ро-македонската граница при Петрич - Ново село и продължихме по маршрут Струмица - Валандово - Прилеп - Битоля - Охрид. Преди Охрид се отделихме, за да минем от южната страна на планината Галичица покрай Голямото Преспанско езеро, да прекосим планината и да се спуснем към граничния пункт Свети Наум-Тушемищ. Македонско - албанската граница прекосихме в 19,05 ч. и пристигаме в гр. Либрац в 19,40 ч. местно време. Според уговорката, позвънихме на Исмет Тола главен секретар на дружество „Просперитет на Голо Бърдо“, който ни казва, че ще дойде след 30 минути. Докато го чакахме, пийнахме по две кафета в една сладкарница. Той се забави. След обаждане по мобилния телефон, установихме, че Тола е в града и не след дълго се срещнахме пред кафенето. Предложи ни да се настаним в мотел, но ние категорично отказахме и решихме да спим някъде на открито. Нашият домакин ни насочи към пътя за Стеблево. Тръгнахме по него и след 2 - 3 км намерихме поляна в близост до река Рапуни. Вечеряхме в тъмницата, хвърлихме шалтетата и чувалите на тревата и легнахме да спим.

Събудихме се и след закуската и традиционните кафета поехме към Либрац, където в 7,30 трябваше да се срещнем с Хаджи Пируши - председател на дружеството „Просперитет на Голо Бърдо“ - Исмет Тола, и с консула на България в Тирана. Те се забавиха и докато ги чакахме пихме още по две кафета. Нашите хора дойдоха с джип, но без консула. За сметка на това ги придружаваха братовчедът на Хаджи (Хюсни Пируши) и шофьорът на превозното средство. Оказва се, че спирачките на му работят нормално и пътуването с него се осуети. Пийнахме с компанията по бира, заредихме резервоара на колата с бензин, купихме диференциално масло, качихме Хаджи и Хюсни в нашата Дачия и в 11,00 часа поехме към Стеблево, до което разстоянието е 32 км.

След като подминахме разклона за село Луник, край което според информацията, която имаме се намира една пропаст, минахме покрай един голям карстов извор, изкачихме баира, за да навлезем в равното Студено поле (Fusha Studen). Малко преди да стигнем Стеблево, Хюсни ни накара

да се отклоним вляво от пътя. След около 150 м се озовахме в двора на бившето военно поделение, на което той е бил командир в продължение на 10 г. и е командвал 200 души войници. Въпросният мъж е бил кадет, после е завършил военно училище, служил е в армията 20 години и се е пенсиониран като майор. В момента се занимаваше с частен бизнес. Хюсни е ръководил изграждането на съоръженията в района и бе добре запознат с тях. В двора се виждат останки от сгради. В югозападната му част се издига група скали, под които зоят отворите на 4 укрития. Това са допълнително разширени и обрамчени с железобетон входи на пещери. Галериите са разширени и по техния ход се изградени сводести железобетонни тунели. Съоръженията комуникират помежду си с изкуствено прокопани тунели. В последствие разбрахме, че едната пещера е продължавала надолу, но е била затрупана с инертен материал, както и това, че „пещерите“ са били използвани за погребени.

Огледахме всичко, но без резултат. Всички пещери са запушени. В последствие се отправихме към махала Дишовци, където се намира родната къща на Хюсни. Пред нас той поставя две алтернативи - да се настаним в тази или друга родова къща, която се намира в Соска махала. Последната част от пътя към Дишовци бе трудно проходим за нашата машина и ние се отказваме от този вариант. Това не ни пречи да пийнем по ракия, кафе и мътеница за здравето на братовото семейство на Хюсни. Тук разбрах, че тукашните хора викат на мътеницата мошеница или мощеница. Процесът на биенето на млякото те наричат както у нас „мътене“, но на производното, както се разбира, другояче!

Върнахме се в Студено поле и продължихме към Стеблево. Попътно спряхме в малко крайпътно ханче, което нашите водачи наричат клуб. Това е барака с три дървени маси, пейки и столове, където се подават спиртни напитки, бира, безалкохолни и турско кафе. „Заведението“ е собственост на семейството на Ахмед Тамизи. Той и жена му София (от Шкодра) живеят постоянно в голяма къща на около 50 м от клуба. Имат 6 деца - 5 момичета и 1 момче. Цялото семейство гово-

ри много добре български. Хапнахме телешки консерви, домашен хляб, домати, лук и чесън и пихме по две бири. Сметката плати Хюсни.

В следващия момент Кольо, Коко и Хюсни, водени от един местен жител (бивш офицер), тръгнаха към района на масива Хаджи Малит, за да им бъде показана пропастта Shpella e Plumave (Гълъбовата пещера), а Хаджи и аз останахме на сладка приказка.

Отправихме се към другата къща на Хюсни, като пътьом пихме студена вода от новата селска чешма, построената на 5 юли 2002 от родения тук Ferat Lila. Настанихме се в къщата, която ни предложи покрив, три стаи, три легла, две масички и два стола. Както във всички останали къщи, вода няма. За сметка на това пред съседската къща (на Faik Nura) има чучур с ледено студена вода. Докато се настаняваме на малката полянка между къщите се събраха нашите водачи, самият Nura и прекрасното старче Esat Gjiniq. Бяхме влезли в ролята на символични домакини и в знак на гостоприемство направихме кафе. Скоро „седянката“ се премества в нашата къща, където на шише Ямболска гроздова замезваме с току що направената мешана салата, сирене, кашкавал и салам. Както се предполагаше, помежду ни нямаше никаква езикова бариера и лафа тръгна бързо и безотказно.

На следващата сутрин Хаджи и Хюсни трябваше да поемат към Тирана. Решихме да ги закараме с колата до Ахмед, откъдето по-лесно да хванат попътен транспорт. На пътя, точно до останките от местната джамия, колата изхърка и остана без тяга. Спряхме, за да установим, че задното дясно колело е излязло от полуоската. Вдигнахме машината на крик, свалихме колелото и какво да видим - коничният лагер беше счупен. Коко и Кольо направиха временен ремонт, за да можем да спуснем колата по наклона до пред близката къща, където да е под надзор. Така и стана. После се заехме с кроежи по това как да излезем от положението. Не беше особено трудно да съставя следния план. Обаждаме се в София на някой, който може да купи съответната част, а после да я изпрати по самолета на Хемус еър - София-Тирана, който пъту-

ва във вторник. В Тирана лагерът се приема от Людмил Станков - културно аташе в посолството и стар мой приятел, който да го даде на Хаджи Пируши, който от своя страна да уреди транспортирането му до Стеблево. Междувременно Хаджи ни каза, че всяка сряда от Тирана тръгва микробус за Кленъие. В този смисъл нашият човек можел да даде частта на шофьора Андреа, който от своя страна да я остави в клубчето при Ахмед, откъдето да я вземем. За да стане това обаче, трябваше да намерим място, където GSM - ма на Кольо да е в зона на покритие. Тръгнахме по баира в посока връх Радуч, минахме през гробището и продължихме нагоре. Гробището е мюсюлманско, т. е. паметните плочи на гробовете са обърнати на изток. Всички имена са с турски корени. На Коко обаче, му направи впечатление, че на една част от гробовете има кандила или са палени свещи, което не е типично за съответната религия!!!

След неуспешни опити за осъществяване на връзка поехме към масива Хаджи Малит. Минахме покрай оградата на малка бяла сграда с беседка край нея, където се вееше албанското знаме, за да разберем, че това е поста на граничната полиция. От вратата излязоха две униформени лица, тръгнаха към нас и след минута ни застигнаха. Когато разбраха, че сме чужденци ни направиха недвусмислен жест - означаващ кои сме и какво правим тук. Отворих „торбичката с албански думи“ и им обясних, че сме българи и т. н. и т. н., поискаха ни паспортите за проверка, след което ни казаха, че всичко е „регул“, т. е. наред. Тръгнахме към набелязаната цел, като пътьом пихме по бира при София - жената на Ахмед. Възкахихме един от най-високите баири, откъдето успяхме да пуснем два „есемеса“ и да осъществим пряка връзка с жената на Кольо, за да предадем плана на мероприятияето. Не ни остана нищо друго, освен да чакаме и да се надяваме, че всичко ще стане според предвижданията ни. После направихме един тегел през карстовите купчинки, спуснахме се в дерето на стеблевската река и качвайки отсрещния склон кацнахме в базовата ни къща.

Дойде понеделник. Събудихме се рано и след традиционните кафета и малка закуска спретнахме багажа и тръгнахме

по поречието на стеблевската река в посока с. Борова. В началото си долината беше V-образна, но на места ставше коньонообразна. Варовикът получи разкритие едва неколкостотин метра под селото. Трудно забележимата пътека криволичеше, преминавайки ту на единия ту, на другия бряг на бистрата като сълза река. След двучасов преход достигнахме до отвесна скала на левия географски бряг, където съвсем скоро е станало голямо срутване. В подножието ѝ бликаше 3-жилен карстов извор, който хората от Стеблево наричаха Джинов извор, а тези от с. Борова - Бурими и стеблекас (Стеблевския извор). Дебитът му е приблизително 10 л/сек. Хюсни ни беше казал, че в поречието има 3 пещери, а именно (по пътя на движението ни) - Shpella Guri Graghkame, намираща се високо в скалите на левия бряг на реката; Spella Alles (Shpella Lopes) на десния бряг на реката на около 500 м североизточно от с. Борова и Shpella Ferrat e Hases в скалите на десния бряг на реката между с. Борова и с. Себища. Въпреки щателното оглеждане, не можахме да намерим първата пещера, но втората нямаше как да не забележим. Входът ѝ беше с височина около 6 и широчина 3 м. Следваше 8 - метров привход, в края на който сводът се снишаваше, а широчината стигаше до 2 м. След промушване се попадеше в иманярски изкоп, от който започваше леко възходяща галерия. На мястото, където ставаше равна, тя се разклоняваше. Напред и надолу имаше дупка, последвана от низходяща галерия, която задънваше в малко стоящо езерце. Нагоре водеше възходяща, широка, но ниска галерия. В самото начало, вляво имаше отвор, водещ към тясна галерия, свързваща се с първото разклонение. Огледахме всичко, но едва при второто влизане Коко усети, че в долната галерия има студено въздушно течение. Залегнах и поглеждайки ниско долу, встрани от себе си видях тесен отвор, преграден от голям каменен блок. Изглеждаше сякаш някой нарочно го беше сложил там, за да прикрие продължението на пещерата. Пространството беше твърде малко, за да се промуша и на ход дойде Коко. Той стори това сравнително леко. Шумът от стърженето на гащеризона му в скалата ми подсказваше, че макар и трудно се придвижва

напред. После слуховата връзка прекъсна и зачаках. Коко се върна с информацията, че пещерата продължава, но е стигнал до място, където трябва въже. После двамата с Кольо и необходимата екипировка влязоха отново в тесняка. Като се върнаха разбрах, че Коко е стигнал до място, където, за да се продължи, трябва да се легне във водата. Дъното на галерията било набраздено с остри каменни ножове, а въздухът над водното ниво не е бил повече от една педя. Някъде навътре се чувало леко шуртене, но достигането до това място не било възможно без необходимата водозащитна екипировка. Не ни остана нищо друго, освен да съберем малко пещерна фауна, да вземем координатите с GPS, да снимаме входа и да поемем обратния път. Около 50 м под пещерата видяхме и проучихме частично една друга тривходна дупка, която ни се стори толкова невзрачна, че не понечихме да картираме.

През следващия ден решихме да проучим пропастта на Гълъбите, чието местоположение вече знаехме, а и да открием входа на пропаст, за която ни бяха казали.

След кратка почивка в клуба поехме към масива Хаджи и Малит, където се намираха въпросните обекти. Започна да вали. Бяхме полумокри, когато достигнахме крайпътен бункер. Скрихме се в него и притиснали гръб в гръб, изпушихме по някоя друга цигара докато дъждът не премина. Когато стигнахме до предполагаемото място, където трябваше да е търсената пропаст, оставихме багажа си под едно дърво и се пръснахме да я търсим. Отвори ми се късмет и след половинчасово обикаляне попаднах на отвора. Мястото беше много хубаво, а и дупката започваше така. Чичо Кольо и аз екипиряхме пропастта, а той се спусна. От изток началният отвес беше 19,20 м, но считано от по-високата си южна част с около 3 м по-голям. Кольо излезе за да се спусна аз. Отвесът свършваше във висока зала с наклонено на североизток дъно. От южната страна имаше красиви сталактити, сталагмити и мощен сталактон. Следва 7-метрово слизание по наклона за да се достигне праг от около 4 м, който преодолях на камина. След още 3-метрово слизание достигнах дъно с много животински кости. Влявата му северозападна част видях тясна пук-

натина, в която пуснах камък. Падаше още няколко метра. По всичко личеше, че след разчистване на камъните дупката вероятно можеше да продължи. Само, че не и този път. След картирането се оказа, че дълбочината е около 35 м. Сега можехме да поемем към Гълъбовата пещера.

Съвсем без да искам, взех че открих и нея. Хапнахме и Коко тръгна да я екипира. Мястото за слизане беше логично, но пълно с лабилни камъни. След като обруши около половин кубик камъни, Коко се спусна. Топофилът отчете, че височината на отвеса е 17 м. После следваше наклонена галерия с височина около 15 м и дупката свърши. Денивелацията е около 25 м. Кой ти ги дава. Прибрахме се по тъмно.

Дойде и новият ден. Потеглихме по пряката пътека и скоро стигнахме клуба, където Мария, жената на Ахмед ни връчи вече пристигналия заден лагер на колата. После поехме към къщата на Илияс Тамизи, който беше обещал да ни покаже някакво интересно губилище. Кольо и Коко останаха да ме чакат под едно дърво, а аз изприпках надолу към къщата на човека. Преди да се насочим в нужното направление пийнах мошеница, ракия и кафе. После ме възкачиха на едно конче и триумфално пристигнах при другарите си. асочихме към близките скали, където ни показаха една, явно гръмната дупка. Илияз ни покачи на скалите откъдето ни насочи към мястото на губилището. Стигнахме до посоченото място и след като се уверихме, че там е изграден малък изкуствен водоем, тръгнахме по обратния път. Когато пристигнахме чичо Кольо вече бе разкостил автомобила. С дружни усилия Коко и Кольо отстраниха коничния лагер, набиха новия и сглобиха задното колело. Слава богу, машината, поне за сега, беше отново в движение. Вечерта се отзовахме на поканата на Есат Джини и му гостувахме. Пийнахме и хапнахме като за последно! На другия ден щяхме да „облъсваме“ от Стеблево.

На 15 август сутринта тръгнахме към Кленъие, където се надявахме да намерим бай Боже Фильоти, с когото се познавах от първото си пътуване в този край през 1995 г. Уви, той беше заминал да живее в Тирана и посещението се осуети. Поехме към Голямо Острени. Пътьом хвърлихме едно око на

губилището на рекичката, протичаща в Кленско поле. Изглеждаше перспективно, но така и не направихме опит да го проучваме, а оставихме това за следващия път. Каменистият път сравнително бързо ни отведе до На камен - махала на с. Голямо Острени. След поредното питане, веднага намерихме къщата на Азис Тола - роднина на Исмет Тола. За съжаление той не си беше у дома. Пихме кафе при дъщеря му Лилия и след кратко съвещание решихме да си ходим. От Лилия получихме информация за две нови дупки (в местността Голема Нива на около 700 м от Острени и друга край българското село Оржаново). Пещерата Пещник, за която знаех отпреди така и остана непроучена. Трябваше да бързаеме, защото в полунощ изтичаше валидността на албанската ни виза.

Едва минахме през Долно Острени. Денят беше пазарен и на площада се бяха скупчили невъобразим брой хора, каруци, коли, камиони и стока. Докато си пробивахме път през множеството един полицай се приближи към нас и ни попита какви сме. Казах му, че сме българи, което предизвика широка усмивка на лицето му.

Минахме албанската граница без каквито и да е проблеми, но на македонската работата се запече. Граничният полицай се заяде, че нямаме международен талон на колата и не искаше да ни пусне да влезем в страната. След дълги преговори и 20 Евро рушвет, нещата се наредиха. След като отминахме Дебър хапнахме и поехме към Скопие, където бяхме решили да посетим каньонът Матка. Малко преди Гостивар колата отново се скапа. След съответния ремонт отново бяхме на път. После объркахме пътят за Матка, не намерихме място за спане нито къщата на президента на Македонската спелеоложка асоциация Ив. Жежовски. Не ни оставаше нищо друго освен да поемем за България. Коко предложи да преспим край с. Боснек и на сутринта да огледаме пещерата при Попов извор, но когато стигнахме там заваля дъжд и начинанието се провали. На 16 август, рано сутринта вече си бяхме по къщите.

Амбициите, с които тръгнахме, останаха незадоволени, но все пак отхвърлихме малко работа. Картирахме две пеще-

ри и събрахме информация за още десетина. Една част от епруветките, които носех, успях да напълня с буболечки, които щяха да обогатят колекцията на Националния природонаучен музей. Най-важното може би беше това, че успяхме да се докоснем до света на нашите сънародници и да общуваме с тези прекрасни хора, за да разберем, че Майка България все още е тяхна длъжница.

ЕПИЛОГ

Вече сме 2003 г. През юни навърших 50. От времето, когато влязох в първите си пещери са изминали повече от 35 години. Броят на пещерите, които познавам, вече надхвърля хиляда и бавно продължава да расте. Колкото и да не ми се иска обаче, времето е оставило своя отпечатък върху мен и не мога да бъда както някога. Вече съм позакръглен и последните опити да премина някои от пещерните теснини, които навремето не представляваха никакъв проблем за мен, се оказаха неуспешни. Големите пропасти не ме привличат много, но за сметка на това продължавам да ходя (и то често) по пещери. Тяхното откриване, разкопаване, проучване и картиране ме е обсебило до такава степен, че отида ли на експедиция забравям за болките в колената и кръста, превъзможвам побързо настъпилата умора и надвивам появяващия се мързел за да се впусна в поредното приключение. Често пъти то ме изтощава и за разлика отпреди ми трябват два-три дена, за да се възстановя, но радостта, дори от малките открития и победи, продължава да ме топли и радва както някога. Разбира се, както всеки нормално устроен пещерняк, не преставам да търся най-голямата си пещера. Живея с надеждата, че откритието ѝ ще сбъдне много от сънищата ми и богато ще възнагради част от целенасочените усилия на много други пещерняци. Впрочем, ако не сте пещерняци, защо не станете такива?

Присъединете се към пещерняшкото братство, защото пещерите са последните бели петна на планетата Земя. Те са последната опора за романтиците, търсещи места, където никога не е стъпвал човешки крак. Защото пещернячеството е

дейност, при която още са възможни открития, и, която може да съществува и без професионалисти. Защото пещернячеството е своего рода спорт, при който не е необходимо да се бориш с противник, а със самия себе си и с нейно величество природата. И защото ще можем да бъдем подземни Колумбовци още само няколко десетилетия. После откриването на нови пещери вероятно ще свърши и приключението наречено спелеология ще стане скучно и безинтересно. Такова, каквото с положителност не е сега!

UNDERGROUND NOTEBOOK

from Alexey Zhalov

(Summary)

In his book Alexey Zhalov tells about some of the most important and interesting moments of his life as a speleologist. The first chapter takes us over 35 years back, when Zhalov made his first steps in the underground world by visiting the longest Bulgarian cave Duhlata (17 600 m). Several years later, the author, together with his classmates Stefan Tzonev and Todor Stoychev, establish the cave society "N. Castere". The members of this society visit the caves near the railway Lakatnik, Sofia district and Karlukovo. In 1971 the author finishes his first caving course in the cave club to the tourist society "A. Konstantinov" - Sofia. The author presents in a very interesting way his first serious expedition in the region of the town of Etropole. After that A. Zhalov tells us about his participation in other club and national expeditions in Bulgaria. He describes the passing of the sump in the cave Gornik, near vill. Krushuna, Lovech district. In consequence were discovered more than 500 m new galleries and the total length of the cave reaches 1080 m. Very gripping are the stories about the discovery and exploration of the caves in North-West part of the Pirin mountain, especially the cave mines, the cave The Talk of the Water, the cave system Scravenika-Shamanska, Stubleshka cave/ abyss.

A special place is devoted to the scientific experiment, undertaken by the author and his friend St. Tzonev in 1977. The two cavers carried out 62-days stay in the cave Suhi pech - North-West Bulgaria.

The author mentions also one of his greatest discoveries - the continuation of the cave Kumanitza, Troyan Mountain. In details are described the researches of some karst regions, like Ravna-Klokotish plateau and the Beglick part of the Vratza mountain.

Nevertheless that the author is not a cave diver, he was

happy to participate and assist in many skin-diving explorations, undertaken by Bulgarian and foreign expeditions in caves in the country. Here are described the researches of the sump in the White cave and the story about what happened during French-Belgium-Croatian-Bulgarian skin-diving expedition.

The author presents here his participation in different cave activities (courses, field trips, conferences, expeditions, etc.) Firstly, he describes the Bulgarian-Greek expedition for penetrating in the world famous abysses Epos (-451 m) and Provatina (-405 m), followed by stories for penetrating in different big caves in Kavkaz (Russia), France, Spain (Ilaminako Atek or BU-56), Macedonia and Ukraine (the gypsum cave Ozernaya - 119 km). A significant part of the book covers the national Bulgarian expeditions abroad, which manager and leader was A. Zhalov: Cuba - 1988, Vietnam -1989, China -1990. In details are described the eight expeditions in Albania, which the author organized and managed. A. Zhalov describes also a number of other events in which he participated or witnessed and which are connected with the history of Bulgarian speleology - like the preparation and the carrying out of Bulgarian expeditions abroad, some important discoveries, etc.

On the background of the narration are worked out also several chapters, presenting different topics, related to the speleology. Some of them are: the bats, the cave bears, the names of the caves, the CO² in the caves, the mediaeval archaeological monuments, which caves hide, the caving activity and the human fear, etc.